

**Міністерство освіти і науки України
Університет митної справи та фінансів**

**ВПЛИВ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ
НА СТАБІЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ**

Монографія
за редакцією д.е.н., професора А. А. Мещерякова

**Дніпро
2019**

УДК 336.13.051(477):330.3

В 60

*Рекомендовано до друку
вченою радою
Університету митної справи та фінансів
(Протокол № 9 від 25.02.2019 р.)*

Рецензенти:

Л. І. Катан – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Дніпровського державного аграрно-економічного університету

О. Ф. Івашина – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Університету митної справи та фінансів

О. Й. Шевцова – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Вплив фінансової системи на стабільність економічного розвитку : монографія / за ред. д.е.н., професора А. А. Мещерякова. – Серія «Бізнес. Економіка. Фінанси». – Дніпро : УМСФ, 2019. – 132 с.

ISBN 978-966-328-151-3 99-9

У нинішніх умовах розвитку економіки України, що характеризуються деструктивним впливом соціально-економічних, політичних, інституційних факторів, важливого значення набуває стабілізація функціонування фіскального та банківського секторів як ключових суб'єктів сталого розвитку економічної системи держави. У монографії поглиблено науково-методичні підходи та розроблено практичні рекомендації щодо забезпечення оптимального функціонування складових елементів фінансової системи з метою надання якісних послуг суб'єктам економіки з урахуванням специфіки економічного розвитку України.

Для фахівців банківської сфери, студентів, аспірантів, науковців, викладачів закладів вищої освіти.

ISBN 978-966-328-151-3 99-9

© Колектив авторів, 2019

© УМСФ, 2019

Серія «БІЗНЕС. ЕКОНОМІКА. ФІНАНСИ»

Серію засновано у 2017 році

Редакційна колегія:

Васильєва Т. А. (голова редакційної колегії), д.е.н., проф., директор навчально-наукового інституту фінансів, економіки і менеджменту ім. Олега Балацького Сумського державного університету;

Алієв А. А., д.е.н., проф., экс-голова Державного митного комітету Республіки Азербайджан;

Бережнюк І. Г., д.е.н., доц., начальник Хмельницької митниці Державної фіскальної служби України;

Доріна О. Б., д.е.н., проф., завідувач кафедри національної економіки та державного управління Білоруського державного економічного університету;

Єгоров О. Б., экс-голова Державної митної служби України, заслужений економіст України;

Задоя А. А., д.е.н., проф., завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та економічної теорії Університету імені Альфреда Нобеля, академік Академії економічних наук України;

Макаренко А. В., экс-голова Державної митної служби України, заслужений економіст України;

Пашко П. В., д.е.н., проф., ректор Університету Державної фіскальної служби України, заслужений діяч науки і техніки України;

Ченцов В. В., д.держ.упр., д.і.н., проф., перший проректор Університету митної справи та фінансів, заслужений діяч науки і техніки України

Монографія підготовлена колективом авторів

- Архирейська Н. В.* – кандидат економічних наук, доцент (пп. 2.5; 3.3)
- Губа М. О.* – кандидат економічних наук, доцент (пп. 2.4; 3.4)
- Губа О. І.* – кандидат економічних наук, доцент, декан факультету управління (пп. 2.4)
- Заруцька О. П.* – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи та фінансових послуг (пп. 3.1; 3.2)
- Івашина С. Ю.* – кандидат економічних наук, доцент (пп. 2.1)
- Мещераков А. А.* – доктор економічних наук, професор (вступ; пп. 2.2; розділ 4; висновки)
- Новікова Л. Ф.* – кандидат економічних наук, доцент (пп. 2.3; 3.5)
- Панасейко І. М.* – кандидат економічних наук, доцент (пп. 1.1; 3.3)
- Рева Т. М.* – кандидат економічних наук, доцент (пп. 1.2)
- Щетинін А. І.* – доктор економічних наук, професор (пп. 1.3)

ЗМІСТ

Вступ	6
РОЗДІЛ 1. Сучасний стан і проблеми застосування та регулювання бюджетно-податкових фінансових інструментів в Україні	8
1.1. Сучасний стан і перспективи розвитку бюджетно-податкової політики.....	8
1.2. Податкові інструменти регулювання підприємницької діяльності	9
1.3. Напрями зміцнення банківської системи в контексті розвитку національної економіки	22
РОЗДІЛ 2. Сучасний стан і проблеми застосування та регулювання кредитно-фінансових інструментів в Україні ...	29
2.1. Інфляційні процеси в економіці України	29
2.2. Оцінка можливості реагування кредитної системи та її елементів на внутрішні і зовнішні чинники впливу	35
2.3. Аналіз основних показників діяльності банків в умовах реформування банківської системи	43
2.4. Сучасний стан іпотечного кредитування в Україні	49
2.5. Державне регулювання ринку криптовалют в Україні	54
РОЗДІЛ 3. Напрями вдосконалення застосування та регулювання кредитно-фінансових інструментів на макrorівні	61
3.1. Структурно-функціональні характеристики банківської системи України та шляхи підвищення її ефективності	61
3.2. Обґрунтування можливості впровадження системи аналізу регульованого фондового ринку.....	78
3.3. Аналіз ринку платіжних карток в Україні	84
3.4. Банківський нагляд як інструмент забезпечення стабільності банківської системи України	86
3.5. Перспективи розвитку регіональної інноваційної системи Дніпропетровської області	92
РОЗДІЛ 4. Напрями вдосконалення застосування та регулювання кредитно-фінансових інструментів на мікрорівні	99
4.1. Організація ефективної економіки банку.....	99
4.2. Оптимізація визначення тарифів за безготівковими переказами у платіжних системах	106
4.3. Напрями зниження процентної ставки за кредитом для підприємств	112
4.4. Напрями зниження тарифів за операції з купівлі-продажу іноземної валюти	117
Висновки	120
Використана література	124

ВСТУП

Сучасний етап розвитку економіки України характеризується деструктивним впливом соціально-економічних, політичних, інституційних факторів. Тому великого значення набуває стабілізація функціонування фіскального й банківського секторів як ключового суб'єкта сталого розвитку економічної системи держави в цілому. Тільки через ефективну банківську та фіскальну системи можна здійснити реструктуризацію економіки, якої так потребує Україна.

Ефективність процесів, пов'язаних із перерозподілом грошових коштів, визначає можливість розвитку економіки країни та її конкурентоспроможності в умовах членства у Світовій організації торгівлі (далі – СОТ). З іншого боку, діяльність комерційних банків та спеціалізованих фінансово-кредитних установ має значний вплив на забезпечення фінансової стабільності держави в умовах глобалізації фінансових ринків.

У зв'язку із цим об'єктом дослідження стали відносини, що виникають у процесі розробки та реалізації фінансових інструментів суб'єктами економіки з метою забезпечення інноваційного розвитку держави.

Предметом дослідження стали науково-методичне забезпечення й визначення напрямів інтенсифікації впливу інструментів фінансово-бюджетної та грошово-кредитної політики на ефективну діяльність економічних суб'єктів господарювання.

Метою наукового дослідження є поглиблення науково-методичних підходів та розробка практичних рекомендацій щодо забезпечення оптимального функціонування складових елементів фінансової системи для надання якісних послуг суб'єктам господарювання з урахуванням специфіки економічного розвитку України.

Завдання наукового дослідження передбачає:

1. Визначення напрямів ефективізації впливу фінансових інструментів бюджетно-податкової політики на розвиток економіки.
2. Оцінку доцільності та переваг застосування інструментарію нейронних мереж, тобто методики структурно-функціональних груп, побудованих з використанням карт Кохонена.
3. Удосконалення підходу до визначення понятійного апарату «економіка банку», понять «наглядова діяльність», «банківський нагляд», «іпотечне кредитування».
4. Дослідження проблеми монопольного ціноутворення як фактора прискорення інфляції.
5. Розгляд питання щодо регулювання криптоіндустрії в державі.
6. Визначення комплексу заходів для підвищення ефективності функціонування банківської системи.
7. Визначення підходів щодо організації економіки банку.

Теоретичною та методологічною основою наукового дослідження є фундаментальні положення економічної теорії, теорії фінансів, сучасні

концепції функціонування фінансового ринку та проведення державної фінансово-кредитної політики, наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів, що стосуються дослідження проблеми впливу інструментів бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики на розвиток економіки країни.

Для виконання поставлених завдань і досягнення мети використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, зокрема:

- наукової абстракції, аналізу та синтезу – для обґрунтування категоріального апарату дослідження;

- історико-логічний метод – для дослідження еволюції теоретичних поглядів на роль і місце окремих складових елементів у структурі фінансової системи;

- економіко-статистичний аналіз – для оцінювання впливу фінансових інструментів на діяльність суб'єктів економіки;

- економіко-математичне моделювання – для визначення фінансового стану банківської системи;

- системно-структурний метод – для формулювання та обґрунтування висновків щодо основних напрямів удосконалення діяльності податкової та банківської систем з метою забезпечення ефективного розвитку економіки України.

У першому розділі монографії розглянуто сучасний стан і проблеми застосування й регулювання бюджетно-податкових фінансових інструментів в Україні.

Результати аналізу сучасного стану та проблем застосування й регулювання кредитно-фінансових інструментів в Україні запропоновано у другому розділі.

У третьому розділі зосереджено увагу на напрямках удосконалення застосування та регулювання кредитно-фінансових інструментів на макрорівні.

Четвертий розділ присвячено розгляду напрямів удосконалення застосування й регулювання кредитно-фінансових інструментів на мікрорівні.

Монографія є результатом науково-дослідної роботи колективу кафедри грошового обігу та банківської справи Університету митної справи та фінансів за темою «Фінансові інструменти інноваційної моделі розвитку економіки України», що здійснювалась упродовж 2014–2018 рр.

Наукове дослідження буде корисним фахівцям банківської сфери, а також студентам, аспірантам, науковцям, викладачам закладів вищої освіти.

Автори монографії висловлюють щирі вдячність рецензентам – докторам економічних наук, професорам Л. І. Катан, О. Й. Шевцовій, О. Ф. Івашині за підтримку, конструктивні зауваження, змістовні поради та пропозиції.

1.1. Сучасний стан і перспективи розвитку бюджетно-податкової політики

Основні завдання бюджетно-податкової політики – це перерозподіл національного доходу, фінансування заходів соціально-економічної політики, стимулювання науково-технічного прогресу, створення суспільних благ (охорона здоров'я, освіта, охорона навколишнього середовища), подолання негативних зовнішніх ефектів.

Бюджетно-податкова політика дуже важлива, оскільки сприяє прискоренню розвитку економіки й дає можливість усунути деякі суперечності, що виникають у ринковій економіці. Вона впливає як на сукупний попит, так і на сукупну пропозицію. В короткостроковому періоді така політика може забезпечити макроекономічну стабілізацію, зменшення інфляції, а в довгостроковому – стійке зростання та сталий розвиток суспільства, покращання демографічної ситуації, інфраструктури, освіти, екології, охорони здоров'я тощо.

Залежно від фази економічного циклу застосовують стимульну або стримувальну бюджетно-податкову політику. Стимульна політика використовується під час спаду й виконує завдання скорочення прецесійного розриву випуску, зниження рівня безробіття, вона спрямована на збільшення сукупного попиту. Її інструментами є зростання державних витрат, зменшення податків, збільшення трансфертів.

Одним із найважливіших макроекономічних аспектів податкової системи, тобто прибуткової частини бюджету, є загальне податкове навантаження на економіку, тобто сума всіх зібраних податків відносно ВВП.

На жаль, на сучасному етапі не можна вважати вплив інструментів бюджетно-податкової політики позитивним для виходу з кризи та забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку України. Нині пріоритетним є здійснення податкового стимулювання трансформаційних перетворень, сприяння розширенню інвестиційної діяльності, запровадженню новітніх розробок та оновленню технологічного потенціалу. Однак нинішня ситуація в Україні зовсім інша, переважає саме фіскальна функція податків, за рахунок чого забезпечуються надходження до дохідної частини бюджету. На думку багатьох учених, для подолання кризових явищ доцільно застосовувати планомірне зниження податків, що сприятиме зростанню обсягу додаткових ресурсів, які, перебуваючи в розпорядженні підприємств, зможуть ефективно використовуватись для подолання несприятливих факторів впливу економічного характеру.

1.2. Податкові інструменти регулювання підприємницької діяльності

Нинішній етап розвитку України, що характеризується виходом з кризи й початком економічного зростання, супроводжується значними трансформаціями в податковій сфері.

Податкова система виконує важливу роль у формуванні та розподілі фінансових ресурсів держави. Однак найбільш дієвий вплив система оподаткування має на функціонування та ділову активність підприємницьких структур, тобто на ту ланку господарського ланцюжка, де створюється фінансовий потенціал країни. Такі обставини зумовлюють необхідність аналізу податків як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях.

Проблеми оподаткування завжди привертали увагу вчених, які зробили свій внесок у їх розв'язання. Найвагомішими дослідженнями в теорії податків залишаються праці А. Сміта, Д. Рікардо, У. Петті, Дж. Кейнса, А. Лаффера.

У сучасних умовах подальший розвиток теоретичних основ фінансової системи, в тому числі податкової, – це предмет досліджень представників різних країн. Серед них вітчизняні вчені І. В. Алексєєв, І. О. Бланк, З. С. Варналій, В. П. Вишневський, Ю. Б. Іванов, А. І. Крисоватий, А. М. Соколовська, А. В. Максименко та інші, які досліджують питання регулювання фінансів і оподаткування на макроекономічному рівні.

На жаль, мікроекономічні теорії оподаткування, представлені в розробках учених Дж. К. Гелбрейта, Дж. Е. Стігліца, Пола А. Самуельсона, не адаптовані до вітчизняних умов господарювання. Певною мірою питання оптимізації податкового планування діяльності підприємств досліджені українськими вченими А. В. Єлісеєвим, Н. І. Федішин, А. С. Ястребовою, А. Ю. Забаренко. Адаптація підприємств до змін податкового середовища потребує системного врахування багатьох чинників: державних нормативів, кваліфікованої внутрішньої організації процесу регулювання оподаткування, упровадження моделей і методів управління податками, що обумовлює актуальність їхнього подальшого дослідження.

Фіскальне регулювання останніх років призвело до зростання податкового навантаження на макроекономічному рівні з 25,6 % у 2015 р. до 27,8 % у 2017 р. (табл. 1.1).

Водночас загальний показник податкових надходжень і єдиного соціального внеску (далі – ЄСВ) до ВВП має тенденцію до зниження. Значне зменшення частки ЄСВ у ВВП 2016 р. пояснюється реформою у сфері обов'язкового соціального страхування, скасуванням ЄСВ для найманих працівників і зниженням ставки для роботодавців. Незначне зростання частки ЄСВ у ВВП 2017 р. пов'язано зі збільшенням мінімальної заробітної плати як бази нарахування ЄСВ.

Внески на соціальне страхування в ряді зарубіжних країн належать до категорії податкових платежів. В Україні вони де-юре виключені з податкової системи, хоча мають формальні ознаки податку й оцінюються підприємницькими структурами де-факто як складова податкового навантаження у вигляді «податку на фонд оплати праці». Для коректності порівнянь єдиний соціальний внесок включений в аналіз як елемент фіскального навантаження.

Таблиця 1.1

Частка бюджетних доходів і ЄСВ у ВВП України *

Доходи	2015		2016		2017	
	млрд грн	% до ВВП (ВВП=1,98 трлн грн)	млрд грн	% до ВВП (ВВП=2,38 трлн грн)	млрд грн	% до ВВП (ВВП=2,98 трлн грн)
Доходи зведеного бюджету України						
Податкові (П)	507,6	25,6	650,8	27,3	828,2	27,8
Неподаткові	140,2	7,1	125,4	5,3	154,4	5,2
Інші	4,2	0,2	6,5	0,3	34,2	1,1
Усього	652,0	32,9	782,7	32,8	1016,8	34,2
Доходи Пенсійного фонду України						
ЄСВ	169,9	8,6	111,7	4,7	158,9	5,3
Дотація з ДБ	94,8	4,8	142,6	6,0	133,5	4,5
Інші	1,8	0,1	2,4	0,1	0,8	0,0
Усього	266,5	13,5	256,7	10,8	293,2	
Податкові доходи зведеного бюджету + ЄСВ						
Разом П+ЄСВ	677,5	34,2	762,5	32,0	987,1	33,1

* Складено автором на основі [44; 105].

Для порівняння: в європейських країнах найвищі показники співвідношення податків і ВВП у 2015 р. зареєстровані у Франції (47,9 %), Данії (47,6 %), Бельгії (47,5 %), Австрії (44,4 %), Швеції (44,2 %), Фінляндії (44,1 %) та Італії (43,5 %). Порівняно з 2014 р. вони зросли в більшості країн ЄС, а знизилися лише в деяких країнах, найбільше – в Ірландії (з 29,9 % до 24,4 %) і Данії (з 50,3 % до 47,6 %). Найнижчі податкові збори у 2015 р. були в Ірландії (24,4 %), Румунії (28 %), Болгарії (29 %), Литві (29,4 %), Латвії (29,5 %) [109].

Важливою характеристикою податкового середовища є структурно-функціональна конфігурація податкової системи, співвідношення різних видів податків. У табл. 1.2 подано структуру податкових систем розвинених зарубіжних країн і України (з урахуванням ЄСВ).

Структура податкових доходів, % (2016 р.) *

Країна	Податки на майно	Податки на доходи фіз. осіб	Податки на доходи корпорацій	Внески на соціальне страхування	Податки на товари і послуги	Інші податки
США	12	36	12	25	15	–
Велика Британія	13	29	10	20	27	1
Німеччина	3	27	5	40	24	1
Франція	9	18	8	37	25	3
Італія	7	25	8	30	23	7
Україна	10,9	18,2	7,9	14,6	46,9	1,5

* Складено автором на основі [109].

За певної схожості основних податків, які забезпечують 85–95 % усіх податкових надходжень, податкові системи різних країн мають особливості, котрі формують середовище підприємницької діяльності:

– у розвинених країнах високий рівень соціальних платежів (включаючи внески на медичне страхування), які в певних пропорціях розподіляються між роботодавцями та найманими працівниками;

– у розвинених країнах високий відсоток прямих податків, серед яких переважають особисті податки на доходи і майно;

– в Україні прямі податки корпорацій, як і в зарубіжних країнах, фіскального значення не мають, але при цьому спостерігається нижчий рівень прямих податків фізичних осіб та значно вищий відсоток непрямих податків.

Відмінності в характеристиках податкового середовища підприємницької діяльності є наслідком принципових розбіжностей у загальних економічних умовах різних країн. Переважання ПДФО та податку на майно неможливе без подальшого підвищення рівня доходів населення. Поки ж основний тягар податкового тиску припадає на юридичних осіб, при цьому провідна роль у реалізації політики стабілізації державних фінансів належить непрямим податкам. Аналіз підтверджує, що в умовах антикризового регулювання пріоритетними є непрямі податки, які дають можливість закріпити і розширити базу оподаткування [45, с. 113].

Розвитку непрямого оподаткування в Україні присвячено наукові праці А. Крисоватого, І. Лютого, В. Андрущенка, В. Федосова, І. Мельника, Т. Крушельницької. Вплив непрямих податків на зовнішню торгівлю досліджують В. Вишневський, О. Данилов, О. Соколовська та ін. У публікаціях учених висвітлені питання фіскальної ефективності непрямих податків, їх здатності впливати на обсяги виробництва товарів і надання послуг, зовнішній товарообіг, на структуру споживання, що в сукупності дозволяє визначати непряме оподаткування як пріоритетний інструмент бюджетно-податкової політики. Нині непряме оподаткування розглядається як

вагома складова в системі антикризових економічних заходів. ПДВ, акцизи, мито активно використовуються для наповнення казни та забезпечення функціонування держави в умовах падіння ділової активності суб'єктів господарювання, зростання бюджетного дефіциту і державного боргу. Стан державних фінансів значною мірою залежить від економічної та фіскальної ефективності непрямих податків. Їх надходження до державного бюджету перевищують половину всіх його доходів (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Непрямі податки в доходах державного бюджету України *

Показники	2016 р.		2017 р.		Темп зростання, %
	млрд грн	%	млрд грн	%	
Доходи державного бюджету (всього)	616,3	100	793,3	100	128,7
Непрямі податки у доходах державного бюджету разом, з них:	345,6	56,0	441,4	55,6	127,7
ПДВ (сальдо):	235,5	38,2	314,0	39,6	133,3
<i>ПДВ із вироблених в Україні товарів</i>	<i>148,5</i>	<i>24,1</i>	<i>183,5</i>	<i>23,1</i>	<i>123,6</i>
<i>Відшкодування ПДВ</i>	<i>-94,4</i>	<i>-15,3</i>	<i>-120,0</i>	<i>-15,1</i>	<i>127,2</i>
<i>ПДВ із ввезених в Україну товарів</i>	<i>181,4</i>	<i>29,4</i>	<i>250,5</i>	<i>31,6</i>	<i>138,1</i>
Акциз зі зроблених в Україні товарів	55,1	8,9	66,3	8,3	120,3
Акциз із ввезених в Україну товарів	35,0	5,7	23,5	3,0	119,9
Мито ввізне	20,0	3,2	37,6	4,7	119,5

* Складено на основі [105].

Така закономірність спостерігається не лише в аналізованому періоді, вона характерна для державного бюджету впродовж тривалого періоду. Темпи приросту як доходів бюджету загалом, так і непрямих податків у попередні роки становили в середньому 12–17 %. Їх приріст у 2017 р. перевищує 25 %, що в умовах незначного зростання ВВП обумовлено різними негативними чинниками: інфляційною складовою, зростанням валютного курсу, збільшенням податкового навантаження на бізнес і доходи фізичних осіб.

Правові норми, якими регулюються непрямі податки (податок на додану вартість, акцизи та мито), зазнали суттєвих змін через введення нових об'єктів оподаткування, розширення податкових баз, збільшення ставок податків, запровадження додаткових мит. Розглянемо сутність змін у непрямому оподаткуванні та їх економічні наслідки.

Податку на додану вартість належить провідне місце серед непрямих податків у наповненні державного бюджету. Водночас ПДВ є складним в

обчисленні та найбільшим проблемним податком в адмініструванні. З метою підвищення його фіскальної ефективності Податковим кодексом України з 2015 р. поступово запроваджено систему електронного адміністрування (далі – СЕА) ПДВ, яка передбачає:

– автоматичне відкриття казначейських рахунків кожному платнику ПДВ;

– складання податкових накладних в електронній формі з обов’язковою реєстрацією в Єдиному реєстрі податкових накладних (далі – ЄРПН);

– подання декларації з ПДВ виключно в електронній формі.

Зміни стосуються не тільки способу подання звітності з податку на додану вартість, порядку реєстрації податкових накладних, але й механізму розрахунків платників ПДВ з бюджетом.

Новий порядок електронного адміністрування зобов’язав платників ПДВ з 1 лютого 2015 р. складати податкові накладні виключно в електронній формі без обмежень сумою та реєструвати їх в ЄРПН. Реєстрація податкової накладної здійснюється платником податку не пізніше п’ятнадцяти календарних днів, наступних за датою її складання.

З 1 липня 2015 р. система електронного адміністрування ПДВ запрацювала в робочому режимі. Згідно з п. 200¹.3 Податкового кодексу України, платник податку має право зареєструвати податкові накладні в ЄРПН на суму податку ($S_{Накл}$), обчислену за такою формулою:

$$S_{Накл} = S_{НаклОтр} + S_{Митн} + S_{ПопРах} - S_{НаклВид} - S_{Відшкод} - S_{Перев},$$

де: $S_{НаклОтр}$ – загальна сума податку за отриманими платником податковими накладними, зареєстрованими в ЄРПН, та розрахунками коригування до таких податкових накладних;

$S_{Митн}$ – загальна сума податку, сплаченого платником під час ввезення товарів на митну територію України;

$S_{ПопРах}$ – загальна сума поповнення з поточного рахунка платника рахунка в системі електронного адміністрування податку;

$S_{НаклВид}$ – загальна сума податку за виданими платником податковими накладними, зареєстрованими в ЄРПН, та розрахунками коригування до таких податкових накладних;

$S_{Відшкод}$ – загальна сума податку, заявлена до бюджетного відшкодування з урахуванням коригувань за результатами перевірок;

$S_{Перев}$ – загальна сума перевищення податкових зобов’язань, зазначених платником у податкових деклараціях, над сумою податку, що міститься в складених платником податкових накладних [65].

Реєстрація податкових накладних в ЄРПН для платника податку здійснюється лише за наявності необхідної суми або необхідних коштів на власному електронному рахунку в СЕА ПДВ. У разі недостатності реєстраційної суми необхідно поповнити рахунок в СЕА на суму ПДВ, яка потрібна для реєстрації податкової накладної.

За підсумками звітнього податкового періоду, залежно від визначених у декларації результатів (додатного чи від'ємного значення ПДВ), кошти з рахунка в СЕА ПДВ перераховуються до бюджету або за заявою платника – на його поточний рахунок.

З 2015 р. для імпортерів застосовується загальне правило: сума податкових зобов'язань за імпортованими товарами не може бути меншою від суми ПДВ, обчисленої від ціни їх придбання. Ціна придбання для імпортера – це ціна, зазначена в договорі на придбання товару (контрактна вартість). Нововведення вдосконалює методика розрахунку ПДВ у частині визначення бази оподаткування.

Ще одним нюансом виступає впровадження однакового підходу до визначення дати виникнення права на податковий кредит під час імпорту товарів і послуг. Податковий кредит з ПДВ виникає виключно у разі реєстрації податкової накладної в єдиному реєстрі податкових накладних.

Платники ПДВ мають право декларувати від'ємне значення податку для бюджетного відшкодування у місяці отримання такого від'ємного значення (а не в наступному місяці, як було раніше).

Очікується, що система електронного адміністрування дозволить звести до мінімуму зловживання під час відшкодування ПДВ, збільшити надходження до бюджету і зменшити кількість перевірок. Проте вона містить ряд недоліків, на які слід звернути увагу:

- введення подвійної системи обліку, в умовах якої платник змушений контролювати отримання й видачу податкових накладних і самостійно реєструвати їх в Єдиному реєстрі;

- скарга на постачальника в разі відсутності факту реєстрації податкової накладної в ЄРПН більше не є підставою для включення таких сум до податкового кредиту покупця, в будь-якому випадку необхідно проводити реєстрацію.

Останнє нововведення є інструментом, що покликаний посилити увагу покупця до факту реєстрації податкових накладних за принципом «солідарної відповідальності». Законодавством і надалі закріплюється право за платником ПДВ подавати скарги на контрагентів, які вчасно не зареєстрували податкову накладну, адже жодних позитивних результатів для покупців такі скарги не передбачають.

Як відомо, акцизний податок – це непрямий податок на споживання окремих видів товарів, визначених законодавством як підакцизні. З урахуванням останніх змін до переліку підакцизних товарів належать:

- спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво;
- тютюнові вироби, тютюн та промислові замітники тютюну;
- нафтопродукти, скраплений газ, паливо моторне альтернативне;
- автомобілі легкові, кузови до них, причепа та напівпричепа, мотоцикли, транспортні засоби для перевезення 10 осіб і більше (автобуси), транспортні засоби для перевезення вантажів;
- електрична енергія [65].

У зазначеному переліку автобуси, вантажні автомобілі, електроенергія – нові об'єкти оподаткування акцизами.

Платниками акцизного податку є:

- особа, яка виробляє підакцизні товари (продукцію) на митній території України, у тому числі з давальницької сировини;
- особа, яка ввозить підакцизні товари на митну територію України;
- оптовий постачальник електричної енергії;
- особа – суб'єкт господарювання роздрібною торгівлі, яка здійснює реалізацію підакцизних товарів.

Отже, посилення податкового навантаження відбулося не тільки через уведення нових підакцизних товарів. Уперше додатковий акциз було введено на стадії роздрібного продажу певних підакцизних товарів, що в цілому суперечить Директиві Ради ЄС від 16 грудня 2008 р., яка встановлює умови оподаткування акцизами. Відповідно до цього документа, роздрібні продажі підакцизних товарів не можуть обкладатися акцизним податком, оскільки він мав сплачуватися тільки під час виготовлення або імпорту товарів. Тому в ситуації, що склалася, кращим рішенням було б скасування акцизного податку, який сплачується у роздрібній торгівлі підакцизною продукцією.

Крім того, під час купівлі палива така норма призводила не лише до зниження платоспроможності громадян, але й до подорожчання продукції підприємств, які купують бензин для виробничих потреб. Розмір сплачуваного акцизу позначився на вартості перевезень та подорожчання інших товарів, тому наразі паливо виключено з об'єктів оподаткування «роздрібним акцизом».

Мито, як відомо, – це непрямий податок, який накладають на товари, що переміщуються через митний кордон. Митне регулювання в поточному році характеризується як уведенням нових тарифів, так і скасуванням мит, що існували раніше.

Рішення про скасування з 30.09.2015 р. спеціальних заходів і спеціальних мит щодо імпорту в Україну легкових автомобілів незалежно від країни походження та експорту прийняла Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі. Спеціальні мита на автомобілі з двигунами об'ємом 1–1,5 тис. куб. см у розмірі 6,46 % їх вартості та на автомобілі об'ємом 1,5–2,2 тис. куб. см у розмірі 12,95 % діяли з квітня 2013 р. для захисту інтересів національного виробника у відповідній галузі.

Законом від 28.12.2014 р. №73-VIII «Про заходи щодо стабілізації платіжного балансу України відповідно до ст. XII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 року» з 01.01.2015 р. тимчасово на 12 місяців був запроваджений додатковий імпортний збір, який справлявся з товарів, що ввозилися на митну територію України у митному режимі імпорту, незалежно від країни походження цих товарів та укладених Україною угод (договорів) про вільну торгівлю.

Базою оподаткування додатковим імпорнтним збором була митна вартість товарів, що ввозилися на митну територію України, визначена відповідно до положень Митного кодексу України.

Ставка збору становила:

– 10 % для товарів, що класифікуються у товарних групах 1–24, згідно з УКТ ЗЕД, та для товарів, що оподатковуються ввізним митом, відповідно до ст. 374 Митного кодексу України;

– 5 % для товарів, що класифікуються у товарних групах 25–97, згідно з УКТ ЗЕД.

Поряд з основною сумою ввізного мита додатковий збір включався до бази нарахування ПДВ під час імпорту товарів.

Не обкладалися додатковим імпорнтним збором життєво необхідні товари (нафта, газ природний, електроенергія, вугілля тощо).

Розширення податкових баз, зростання ставок непрямих податків, удосконалення їх адміністрування повною мірою не пояснюють стрімкого зростання надходжень непрямих податків з увезених товарів. За 2015 р. імпорту товарів зменшився на 31,1 % порівняно з 2014 р. Надходження непрямих податків з імпорту, навпаки, стрімко зросли (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Динаміка непрямих податків з імпорнтних операцій *

Показники	2014 р.	2015 р.	Темпи зростання, %
Імпорту товарів, млн дол. США	54428,7	37516,4	68,9
ПДВ з увезених товарів, млрд грн	107,3	138,8	129,4
Акциз з увезених товарів, млрд грн	16,9	24,3	143,8
Мито ввізне, млрд грн	12,4	39,9	321,8

* Складено на основі [44].

Причини – не тільки в запровадженні розглянутих заходів податкового регулювання, але й поза його межами, зокрема у підвищенні курсу іноземної валюти у 2015 р.

Таким чином, за суттєвих змін в економіці уряд за допомогою нових правових норм підсилює фіскальну ефективність непрямих податків. Складність таких процесів обумовлена впливом різних чинників об'єктивно-суб'єктивного характеру, особливо загостренням основної фіскальної суперечності між необхідністю і можливістю забезпечення достатніх податкових надходжень.

Основні елементи податкової системи є тими економічними важелями, які безпосередньо визначають поведінку виробників, впливають на їхні

рішення, плани, стратегії. Відповідно до Податкового кодексу України [65], система оподаткування включає:

– загальнодержавні податки: податок на прибуток підприємств, ПДФО, ПДВ, акцизи (у державний і місцевий бюджети), екологічний податок, рентну плату (за використання надр, води, лісу, радіочастот, транспортування нафтопродуктів), мито (ввізне, вивізне);

– місцеві податки і збори: податок на майно (на землю, на нерухоме майно, транспортний податок), єдиний податок, збір за місця для паркування транспортних засобів, туристичний збір;

– військовий збір.

Деякі податки, подані в переліку в «згорнутому» вигляді, фактично є групою податків певного виду, з різними об'єктами оподаткування, типами ставок, пільгами. Реально їхня загальна кількість значно більше одинадцяти. Розглянемо, які із зазначених податків характерні для підприємницьких структур – юридичних осіб, та розподілимо їх за об'єктами господарювання (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Податки юридичних осіб за об'єктами господарювання

Податки на фактори виробництва	Податки на засоби виробництва (податок на землю, податок на нерухоме майно, транспортний податок, мито під час імпорту)
	Податки на природні ресурси (рентна плата за використання надр, води, лісу, радіочастотного ресурсу, екологічний податок)
	Податок на «трудові ресурси» (ЄСВ)
Податки на товари і послуги	ПДВ
	Акцизи до держбюджету
	Акцизи до місцевого бюджету
	Місцеві збори
Податки на результати діяльності	Податок на прибуток підприємств, єдиний податок

Стратегію своєї діяльності підприємство обирає за умови впливу не одного або кількох локальних податків, а їх фіксованого набору, чітко визначеного в податковому періоді. Для оцінки податкового навантаження на мікроекономічному рівні, з позицій підприємства, розглянемо підхід, який ґрунтується на агрегуванні податків.

Агрегований показник податків (T) включає весь «набір» фіскальних параметрів, задіяних конкретним виробником, наприклад:

$$T = T_{СПЕЦ} + T_{СЗ} + T_{ПДВ} + T_{П}, \quad (1.1)$$

де: T – агрегований показник оподаткування підприємства у заданому податковому періоді;

$T_{СПЕЦ}$ – загальна сума податків, що нараховуються за специфічними (фіксованими) ставками та включаються до витрат діяльності;

$T_{СЗ}$ – ЄСВ;

$T_{ПДВ}$ – ПДВ;

$T_{П}$ – податок на прибуток підприємства.

Формалізуємо методику нарахування податків:

$$T_{СЗ} = S_{СЗ} \times \Phi ОП, \quad (1.2)$$

де: $S_{СЗ}$ – ставка ЄСВ у частках одиниці;

$\Phi ОП$ – фонд оплати праці.

$$T_{ПДВ} = S_{ПДВ} \times (P \times Q) - S_{ПДВ} \times (M + A) = S_{ПДВ} \times (P \times Q - (M + A)), \quad (1.3)$$

де: $P \times Q$ – чистий дохід від продажу товарів;

$S_{ПДВ}$ – ставка ПДВ у частках одиниці;

M – матеріальні витрати;

A – нарахована амортизація.

$$T_{П} = S_{П} \times ((P \times Q - (M + A)) - (1 + S_{СЗ}) \times \Phi ОП - T_{СПЕЦ}), \quad (1.4)$$

де: $S_{П}$ – ставка податку на прибуток у частках одиниці.

Вводимо у формулу (1) вирази (2)–(4) та перетворюємо:

$$T = (S_{ПДВ} + S_{П}) \times (P \times Q - (M + A)) + (S_{СЗ} - S_{П} - S_{СЗ} \times S_{П}) \times \Phi ОП + (1 - S_{П}) \times T_{СПЕЦ}. \quad (1.5)$$

Якщо чистий дохід $P \times Q$ записати через складові (Π – показник прибутку в ціні товару):

$$P \times Q = \Pi + M + A + (1 + S_{СЗ}) \times \Phi ОП + T_{СПЕЦ},$$

то:

$$T = (S_{ПДВ} + S_{П}) \times (\Pi + \Phi ОП \times (1 + S_{СЗ}) + T_{СПЕЦ}) + (S_{СЗ} - S_{П} - S_{СЗ} \times S_{П}) \times \Phi ОП + (1 - S_{П}) \times T_{СПЕЦ}.$$

Або:

$$T = (S_{СЗ} + S_{ПДВ} + S_{СЗ} \times S_{ПДВ}) \times \Phi ОП + (S_{П} + S_{ПДВ}) \times \Pi + (1 + S_{ПДВ}) \times T_{СПЕЦ}. \quad (1.6)$$

Застосовуючи схему агрегування податків, можна дати кількісну оцінку податкового навантаження на окремі елементи фінансового потенціалу та в цілому на результат діяльності підприємства. Для цього у вираз (6) уведемо значення податкових ставок у частках одиниці: $S_{П} = 0,18$; $S_{СЗ} = 0,22$; $S_{ПДВ} = 0,2$:

$$T = 0,424 \times \Phi ОП + 0,38 \times \Pi + 1,2 \times T_{СПЕЦ}. \quad (1.7)$$

З виразу (7) випливає, що податки залишаються значущими регуляторами діяльності підприємства.

Формальний опис і агрегування податків (2)–(6) свідчать, що особливістю податкової системи є наявність однакових елементів у базах нарахування різних податків, що обумовлює їх взаємний вплив. Так, фонд

оплати праці є базою для нарахування ЄСВ, зменшує базу для нарахування податку на прибуток і збільшує базу для нарахування ПДВ.

Припустимо, що ставка соціальних зборів знижена на величину $\Delta S_{СЗ}$. За інших рівних умов податкові платежі підприємства зміняться:

– з ЄСВ: $T'_{СЗ} = (S_{СЗ} - \Delta S_{СЗ}) \times \Phi ОП$;

– з ПДВ: $T'_{ПДВ} = S_{ПДВ} \times (П + (1 + S_{СЗ} - \Delta S_{СЗ}) \times \Phi ОП + T_{СПЕЦ})$;

– з податку на прибуток:

$$T'_n = S_n \times n = S_n \times \left((1 - S_{н\bar{в}е}) \times (P \times Q) - (1 - S_{н\bar{в}е}) \times (M + A) - (1 + S_c - \Delta S_c) \times \Phi_{мп} - T_{н\bar{н}т} \right)$$

Таким чином, зі зниженням ставки ЄСВ на $\Delta S_{СЗ}$ у податковому періоді:

– ЄСВ зменшиться на величину $(\Delta S_{СЗ} \times \Phi ОП)$;

– сума ПДВ зменшиться на $(S_{ПДВ} \times \Delta S_{СЗ} \times \Phi ОП)$;

– платежі з податку на прибуток зростуть на величину $(S_n \times \Delta S_{СЗ} \times \Phi ОП)$.

Отже, зі зниженням ставки ЄСВ із 40 до 22 % ($\Delta S_{СЗ} = 18\%$):

– ЄСВ зменшується на величину $0,18 \times \Phi ОП$;

– сума ПДВ зменшується на $0,2 \times 0,18 \times \Phi ОП = 0,036 \times \Phi ОП$;

– сума податку на прибуток зростає на $0,18 \times 0,18 \times \Phi ОП = 0,0324 \times \Phi ОП$.

Аналогічно зміна параметрів інших податків, що включаються у витрати, впливає на ПДВ і податок на прибуток підприємства.

Під час прийняття управлінських рішень на мікроекономічному рівні необхідно враховувати, що варіювання одних податкових параметрів «накладається» на зміну інших і призводить до неоднозначного впливу на рівень податкового навантаження.

З метою забезпечення ефективного розвитку суб'єктів господарювання в умовах ринкових відносин, створення рівних конкурентних умов ведення бізнесу та запобігання правопорушенням здійснюється моніторинг податкових ризиків платників податку на додану вартість (ПДВ). Уже зазначалося, що ПДВ є бюджетотвірним податком, йому належить провідне місце серед податкових джерел наповнення бюджету. Водночас із ним пов'язані численні схеми мінімізації податкових зобов'язань та значні обсяги ухилення від оподаткування. Зниження гостроти проблеми досягається шляхом запровадження системи електронного адміністрування ПДВ та проведення фіскальними органами моніторингу податкових ризиків суб'єктів господарювання.

Податковий ризик – імовірність невиконання або неналежного виконання платниками обов'язку щодо повноти нарахування та своєчасності сплати податків.

Найчастіше схеми мінімізації податкових зобов'язань пов'язані з прямим порушенням норм законодавства – ухилянням від оподаткування за рахунок підробки документів, невідображенням у податкових деклараціях податкових зобов'язань, використанням підставних («фіктивних») юридич-

них або фізичних осіб. Механізмами запровадження схем мінімізації податкового навантаження можуть бути:

- заниження ціни реалізації;
- придбання сумнівних щодо фактичного надання послуг (маркетинг, мерчандайзинг, інформаційні, консультативні, юридичні послуги, права використання товарних знаків тощо);
- проведення попередньої оплати;
- здійснення нетипового експорту;
- приріст запасів;
- операції з нематеріальними активами;
- переказ коштів «фіктивному» підприємству з подальшим банкрутством останнього тощо.

Моніторинг податкових ризиків з ПДВ проводиться органами фіскальної служби у три етапи [76]:

- перший етап – рання податкова діагностика (до граничного терміну подання звітності з ПДВ);
- другий етап – електронний контроль ризиків (після граничного терміну подання звітності з ПДВ);
- третій етап – податковий контроль ризиків (після граничного терміну сплати ПДВ).

Під час відпрацювання податкових ризиків використовується інформація, зокрема з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, Єдиного реєстру податкових накладних (далі – ЄРПН), Реєстру платників податку на додану вартість, декларацій з податку на додану вартість, митних декларацій тощо.

Перший етап моніторингу податкових ризиків – це щоденне виявлення, узагальнення та відпрацювання податкової інформації з наведених джерел. Рання податкова діагностика має на меті виявлення фактів реєстрації податкових накладних в ЄРПН платниками податків, які формують податковий кредит з ознаками ризику іншим платникам податків, а також маніпулювання показниками звітності в поданих деклараціях та розрахунках коригування за минулі періоди. Така діагностика здійснюється до граничного терміну подання звітності на підставі результатів зіставлення в автоматичному режимі даних ЄРПН, проведених операцій та податкових декларацій з податку на додану вартість за попередні періоди. За результатами автоматичного відбору суб'єктів господарювання формується та передається на регіональний рівень електронний перелік платників податків, що здійснюють ризикові операції, для встановлення їх місцезнаходження, опитування засновників і посадових осіб, отримання пояснень.

За наявності доказової бази щодо протиправного створення та діяльності суб'єктів господарювання відомості вносять до реєстру «Суб'єкти фіктивного підприємництва» та передають до підрозділів податкового аудиту.

Другий етап податкового аудиту – електронний контроль ризиків, автоматизоване виявлення податкових ризиків на підставі даних податкової звітності в період після її подання до граничного терміну сплати ПДВ. На

загальнодержавному рівні формуються переліки платників ПДВ, які різко підвищують економічну активність, та платників, у яких виявлено ознаки маніпулювання звітністю з метою визначення так званих «податкових ям».

Третій етап аудиту – податковий контроль ризиків після граничного терміну сплати податкових зобов'язань, аналіз імовірних схем ухилення від оподаткування суб'єктами господарювання та доведення результатів моніторингу до територіальних органів фіскальної служби.

На рівні територіальних органів:

- опрацьовується доведена схема ухилення від оподаткування з використанням відповідного інформаційно-аналітичного забезпечення, уточнюється «ланцюг» з ідентифікацією товару чи послуги в ньому;

- визначаються обліково-реєстраційні дані інших суб'єктів господарювання з податковими ризиками – учасників «ланцюга» та з'ясовується податкова інформація щодо здійснених ними господарських операцій з порушенням законодавства;

- суб'єктам господарювання – учасникам схеми вручається запит про надання пояснень та їх документального підтвердження відповідно до чинного законодавства;

- визначається участь платника податків в інших схемах ухилення від оподаткування та «ланцюгах»;

- з'ясовуються наявні обставини, що засвідчують можливість проведення позапланової перевірки суб'єкта господарювання з податковими ризиками.

Матеріали моніторингу мають містити: чіткий опис документально оформленої господарської операції, яку перевірено; висновки щодо дотримання/порушення податкового законодавства (у такому разі вони повинні базуватися на підтверджених фактах проведення господарської операції з порушенням законодавства, наприклад у зв'язку з відсутністю законного джерела походження товару чи активу); дані про можливість/неможливість надання послуги; наявність/відсутність зв'язку операції з господарською діяльністю.

Таким чином, податковий ризик, як і будь-який економічний ризик, оцінюють як вартісний вимір результатів діяльності в умовах невизначеності та недосконалості інформаційного забезпечення. Щоб усунути джерела виникнення податкових ризиків, навіть частково, вітчизняна податкова система потребує:

- реформування відповідно до обраних теоретичних засад її побудови;
- належного виконання принципів, що регулюють відносини у сфері оподаткування;

- підтримання фіскальної спрямованості податкової системи на сталі економічне зростання;

- удосконалення організації операційної діяльності податкових департаментів і внутрішнього контролю;

- переходу від каральної до стимулювальної функції у сфері оподаткування.

На практиці потрібно не збільшувати кількість перевірок, а вдосконалити державні інститути, процеси збору даних, ефективно проводити боротьбу з корупцією. Одним зі шляхів є виховання у платників податко-

вої культури щодо обов'язку сприяти розвитку держави шляхом сплати податків в обмін на суспільний добробут.

Розв'язання проблеми нелегальної мінімізації податкових зобов'язань дозволить збільшити обсяг та стабілізувати надходження податкових платежів до бюджету України, забезпечити збалансований економічний розвиток держави.

Таким чином, податкове середовище підприємницької діяльності обумовлене макроекономічною ситуацією, чинною системою оподаткування, її архітектурою, особливостями функціонування й методами адміністрування податків. Важливо, щоб у стратегії підприємства був набір легальних чинників успіху, що дозволяють адекватно оцінювати рівень податкової нестабільності й безпосередньо управляти ним під час прийняття рішень. Від того, наскільки ефективно підприємство впорається з податковими проблемами під час формування стратегії свого розвитку, залежать можливості не тільки його економічного зростання, а й суспільного виробництва в цілому.

1.3. Напрями зміцнення банківської системи в контексті розвитку національної економіки

У ринковій економіці банківська система посідає одне з ключових місць. Її функціональна роль у системі суспільного виробництва надзвичайно важлива з погляду організації високоефективної і динамічної економіки, здатної до швидкої реакції на виклики, які нині продукують зміни як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. Недостатній рівень розвитку цієї системи та її нестабільність виступають факторами, що негативно впливають на весь механізм суспільного відтворення й можуть призвести до глибоких кризових явищ у вітчизняній економіці.

З огляду на виключну роль цієї системи в організації виробництва кожна держава з ринковою економікою намагається створити потужну і, головне, стійку банківську систему. В нашій державі розбудова вітчизняної банківської системи розпочалася з отриманням Україною незалежності. Цей процес триває й досі, проте у становленні кредитної системи наше суспільство має ще досить багато проблем.

Останні десять років розвитку вітчизняної банківської системи характеризувалися різноманітними подіями. Вони відобразились насамперед у помітному скороченні кількості комерційних банків. Так, якщо у 2008 р. у державі налічувалось 198 банків, то станом на 01.10.2018 р. їх залишилось тільки 81. Це стало наслідком того, що в останні два роки відбувся процес очищення банківської системи від непрацюючих банків та від тих, що не спроможні виконувати обов'язкові нормативи Національного банку України. Водночас у зв'язку з підвищенням мінімального розміру статутного капіталу здійснюється процес докапіталізації банків. Він визначений у розмірі 500 млн грн, а для вже діючих банків, які на момент прийняття цього рішення не мали статутного капіталу відповідного розміру, встановлено

певний графік, який передбачає поступове збільшення цього капіталу і досягнення нормативного значення до 2024 р.

Під час реформування здійснено певне зміцнення банківської системи. Воно пов'язано не лише зі зростанням рівня капіталізації цієї системи, але й з можливостями певного зменшення витрат на організацію банківського нагляду і контролю з боку Національного банку України. Поряд із цим відбулися зміни у співвідношенні між кількістю вітчизняних банків та банків з іноземним капіталом. Якщо у 2008 р. кількість таких банків становила 47, що відносно всієї кількості банків в Україні дорівнювало 23,7 %, то станом на 01.10.2018 р. їх частка зросла до 50,6 %. З одного боку, це позитивні зрушення, оскільки банки з іноземним капіталом створюють необхідне й відповідне до умов розвинутих країн конкурентне середовище. З іншого боку, ці банки, як правило, володіють багатим досвідом і мають прогресивні банківські технології, що можуть бути запозичені й вітчизняними банками. Утім у складних для вітчизняної економіки умовах значне зростання частки банків з іноземним капіталом може призвести до певних проблем. Як доводить практика, у разі настання кризи іноземний капітал може досить активно залишати країну, в якій він діє. Національному банку необхідно враховувати всі ці обставини й передбачити можливі наслідки подій не в момент, коли негативні процеси вже набули незворотного характеру, а до їх настання.

У науковій літературі фахівцями неодноразово порушується питання про те, що в плануванні орієнтирів розвитку банківської системи необхідно націлюватись не тільки на поточні проблеми і середньострокову перспективу, але й на довгострокову. Треба зауважити, що Національний банк України вже на початку 2018 р. вперше за всю попередню історію розробив і презентував стратегію розвитку банківської системи нашої держави. Із запропонованих семи напрямів перші два мають найвагомніше значення у макроекономічному спрямуванні. Це саме так, адже досягнення низького рівня інфляції та забезпечення функціонування стабільної, прозорої та високоефективної банківської системи за своїми прямими наслідками виходить далеко за межі завдань розвитку власне самої банківської системи.

Водночас розробка і прийняття до виконання науково опрацьованої стратегії розвитку банківської системи України зовсім не заперечує необхідності обрання тих орієнтирів, які відображають поточні тактичні завдання, що стоять перед банківською системою нашої країни. Крім того, від реалізації тактичних завдань суттєво залежить і реалізація стратегічних завдань.

Як такі завдання постає низка заходів, пов'язаних із безпосереднім функціонуванням банківської системи як такої. Не випадково, що в уже зазначеній стратегії розвитку вітчизняної банківської системи чотири стратегічні напрями діяльності Національного банку України спрямовані саме на досягнення тих цілей, що відображають поточні завдання НБУ, хоча реалізація деяких із них може здійснюватись як у середньорічні терміни, так і у віддаленій перспективі. До цих напрямів належить відновлення кредиту-

вання, ефективне регулювання фінансового сектора, вільний рух капіталу і впровадження фінансової інклюзії.

У кожній країні з ринковою економікою, й Україна – не виняток, однією з найважливіших проблем є проблема забезпечення стійкості банківської системи. З цією метою формуються органи, які беруть на себе функції контролю і регулювання всього, що стосується банківської системи. У різних країнах цим займаються різні органи, а в нашій державі функції нагляду і регулювання покладені виключно на Національний банк України. Щодо цього НБУ є досить незалежним органом, бо він самостійно розробляє і реалізує грошово-кредитну політику, важливою складовою якої є банківський нагляд і регулювання всієї банківської системи. Слід зауважити, що за достатньо високого рівня самостійності й незалежності НБУ у своїх наглядових і регуляторних функціях значною мірою залежить від законодавчої гілки влади. Механізм нагляду і регулювання в цілому визначається такими законодавчими актами, як Закон України «Про банки і банківську систему» та Закон «Про Національний банк України», але в процесі нагляду і регулювання НБУ часто наштовхується на необхідність нової законотворчості, оскільки наявних можливостей центрального банку в продукуванні власних нормативних актів недостатньо для організації цієї діяльності. Хоча Національний банк України і наділений правом законодавчої ініціативи, сам процес прийняття у Верховній Раді законодавчих актів часто наштовхується на політичні орієнтири окремих представників нашого парламенту, на конкретні ситуаційні моменти, такі як розгортання в певні періоди передвиборчої боротьби, а іноді й банальну непрофесійність значної кількості народних обранців.

Слід зауважити, що частково наглядові й регулятивні функції НБУ передає Фонду гарантування внесків фізичних осіб (далі – ФГВФО), але ці функції досить обмежені. ФГВФО здійснює нагляд лише тоді, коли банк визнається неплатоспроможним. На цьому етапі ФГВФО вводить у такий банк тимчасову адміністрацію і здійснює ліквідаційний нагляд. Національний банк України розробляє методичні матеріали, необхідні для здійснення такого нагляду, надає необхідну консультаційну допомогу. Але у ФГВФО виникають, як правило, труднощі, оскільки фонд не брав участі в попередньому нагляді, тому не має достатнього досвіду для здійснення таких процедур.

Певний сегмент наглядових і регуляторних функцій має Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР). Прямо ці наглядові функції не регламентуються Національним банком України, оскільки фондовий ринок не входить безпосередньо до банківської системи. Проте він тісно пов'язаний з останньою, тому НБУ узгоджує наглядові процеси з НКЦПФР.

Банківський нагляд – це система заходів з контролю за дотриманням банками законодавства України і встановлених нормативів. Мета банківського нагляду чітко сформульована в Законі України «Про банки та банківську діяльність» [71] – забезпечення стійкості та надійності цієї системи.

Проблемі організації банківського нагляду присвячено праці значної частини вітчизняних науковців. Серед них слід назвати О. Барановського, В. Міщенко, К. Раєвського, М. Савлука, Н. Костюка, О. Лобунь, Н. Рогову, О. Хабюк, Н. Швець та ін. У працях багатьох дослідників, які вивчають проблеми банківського нагляду і регуляторної діяльності Національного банку України, значна увага приділяється питанням організації нагляду, принципам здійснення наглядових операцій, напрямам подальшого вдосконалення регуляторних операцій центрального банку щодо забезпечення як безвиїзного, так і виїзного нагляду. Безсумнівно, це дуже актуальні проблеми, але досить важливою залишається проблема методології організації нагляду і регуляторної діяльності.

У науковій літературі немає однозначного підходу до трактування понять «банківський нагляд» і «регуляторні дії НБУ». Частина дослідників вважає, що ці поняття зіставні за своїм внутрішнім змістом. Інші науковці виходять з того, що це різні за своїм призначенням заходи. Так, М. Н. Кучерявенко вважає, що нагляд включає у свою орбіту контроль і регулювання як складові частини [104].

Значна частина науковців виходить з того, що банківський нагляд являє собою самостійну систему, яка здійснює моніторинг банків.

Банківський нагляд дає можливість мати чіткі кількісні та якісні орієнтири, що відображають стан банківської системи. Саме за їхньою допомогою можна швидко і своєчасно реагувати на незаплановані ситуації, які виникають у банку в процесі його діяльності, й головне – зменшити ризики, у тому числі захистивши вкладників банку від ризику, пов'язаного з неефективною організацією роботи цієї установи, з можливими зловживаннями з боку керівництва, неготовністю банку до роботи в кризових ситуаціях тощо.

Нормативно-правова база, що забезпечує організацію банківського нагляду, визначена відповідними нормативними актами, насамперед законами України. Особливе місце займають положення НБУ, що забезпечують методичну основу організації нагляду. Серед них слід назвати «Методичні рекомендації щодо організації та функціонування системи ризик-менеджменту в банках України» [51] тощо.

У системі організації нагляду існує безвиїзний і виїзний нагляд. Перший включає систему раннього реагування (Early Warning System), призначення якої – своєчасне виявлення прихованих ризиків і вживання запобіжних заходів. Якщо мати на увазі не тільки організаційні моменти, що відрізняють ці два види нагляду, а зосередитись на змістовних відзнаках, то можна констатувати, що безвиїзний нагляд базується на оцінках. Він досить оперативний і менш витратний.

Виїзний нагляд базується на безпосередній перевірці. Він досить витратний, потребує значно більше часу, але дає можливість точніше виявити реальні ризики й розробити заходи з метою їх усунення. Національний банк України розробляє і постійно вдосконалює методичні вказівки щодо способів оцінки фінансового стану банку та групування банків.

Система банківського нагляду повинна постійно вдосконалюватись, оскільки з розвитком економіки й ускладненням економічного життя в цілому посилюється вплив факторів як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. В цьому аспекті НБУ вживає певних заходів.

Так, уже в кінці 2015 р. було розроблено план реформування нагляду за банками на термін до 2020 р., який передбачає впровадження кластерного підходу, суть якого полягає в тому, щоб на основі певної ідентичності ризиків, з якими стикаються банки у своїй діяльності, здійснювати групування банків. Сама ідентифікація ризиків пов'язується зі схожістю організації діяльності банків у системі організації менеджменту та з іншими подібними ознаками. Такий підхід дозволяє суттєво спростити питання планування наглядових операцій, їх організацію і вартість. Але найважливіше в тому, що це дає змогу більш оперативно й точно виявити ризики та розробити заходи, спрямовані на підвищення стійкості банківської системи України.

Слід зазначити, що реформування системи нагляду не може базуватись лише на вітчизняному досвіді. Щодо цього слід зазначити, що від початку 2008 р. Національний банк України почав уживати заходів щодо переходу до нагляду за банками на основі оцінки ризиків. Це стало важливим кроком, адже відкрило дорогу для введення у практику пруденційного нагляду, який досить широко застосовується в банківських системах зарубіжних країн. Цьому сприяла підготовча робота, виконана НБУ трохи раніше, що стосувалась визначення чіткої системи ризиків. Отже, в організації банківського нагляду необхідно своєчасно та адекватно реагувати на всі зміни, які відбуваються в нашій економіці.

Можна прогнозувати приплив депозитів у вітчизняні банки, оскільки, як відомо, головний кредитний ресурс перебуває саме у населення. Своєю чергою, це сприятиме зростанню кредитної активності всього банківського сектора.

Уже за дев'ять місяців 2018 р. активи комерційних банків зросли до 1354,7 млрд грн проти 1256,2 млрд грн у 2017 р.

Ці позитивні зрушення в економіці, зокрема в банківській сфері, ставлять перед Національним банком України цілу низку проблем щодо організації банківського нагляду, адже насамперед зростає кредитний ризик. Проблема посилюється ще й тим, що наші банки характеризуються слабкими кредитними портфелями. Ще одна проблема пов'язана з ризиком ліквідності. Отже, необхідно розробити і вжити низку заходів, які б суттєво посилили банківський нагляд і підвищили його ефективність.

Важливим напрямом подальшого вдосконалення наглядових дій є перегляд або введення нових нормативів, які б давали можливість оперативно визначати потенційні та реальні ризики, своєчасно реагувати на зміну ситуації в тому чи іншому конкретному банку. Певних заходів уже вжито. Скажімо, щоб зменшити ризики вкладників у ситуаціях, пов'язаних із тими банками, які тільки-но починають свою діяльність, визначено норматив адекватності регулятивного капіталу.

У цьому напрямі можна розглядати Постанову Правління НБУ № 312 [77] про введення з 01.01.2019 р. нормативу адекватності основного капіталу на рівні 7 %. Це важливе рішення, яке помітно наближає наш вітчизняний нагляд до вимог, зафіксованих у рішеннях Базельського комітету (Базель 3). Також Правління НБУ вводить контрциклічний буфер запасу (концентрації) капіталу. Він слугуватиме зменшенню ризиків, які можуть виникнути у зв'язку з надмірним зростанням кредитування. Це положення буде введено з 01.01.2020 р. на перехідний період до 01.01.2023 р., протягом якого поступово норматив буфера зростатиме [57].

Важливе місце в організації і дієвості банківського нагляду займають нормативи, пов'язані з нормуванням рівня ліквідності. У цьому плані дуже важливого значення набуває рішення Правління НБУ про визначення мінімального обов'язкового значення LCR (коефіцієнт покриття ліквідності) від 31.10.2018 р., яке почало діяти з 01.12.2018 р. Цей коефіцієнт пов'язаний з імплементацією відповідного рішення Базельського комітету. Він дає можливість банку на випадок кризи протягом 30 днів від її початку виконувати свої зобов'язання, якщо цей коефіцієнт перебуває в установлених межах. Згідно з рішенням Правління НБУ мінімальне значення нормативів LCR буде доведено до рівня 100 % поетапно за таким графіком: 80 % – від 31 грудня 2018 р.; 90 % – від 1 червня 2019 р.; 100 % – від 01.12.2019 р. [56].

Постійно вдосконалюючи нагляд, НБУ намагається максимально використати досвід, накопичений світовими організаціями, причетними до його організації. Як відомо, у цьому сенсі дуже корисні для нас рекомендації Базельського комітету наглядових органів. У його роботі, як правило, відзначають певні етапи, що пов'язані з розробкою міжнародних документів з удосконалення банківського нагляду. Ці документи ґрунтовно вивчаються Національним банком України і з урахуванням наших особливостей імплементуються в систему організації банківського нагляду в Україні.

Наразі йде упровадження вимог документа, відомого під назвою Базель 2. Існує відповідний графік виконання його вимог, хоча деякі наші науковці висловлюють думку про необхідність перегляду вже прийнятих рішень з упровадження вимог Базеля 2 на тій підставі, що розроблені рекомендації не завжди спрацьовували в кризових умовах розвитку економіки провідних країн світу.

Окремі фахівці вважають, що впровадження вимог Базеля 3 – досить віддалена для нас перспектива, навіть якщо з такими твердженнями й можна погодитись, то вже сьогодні нам необхідно докласти певних зусиль до максимально можливої його імплементації. Слід зазначити, що НБУ вже включає в практику банківського нагляду певні вимоги з цього документа. Йдеться насамперед про впровадження у практику організації нагляду поняття «буферний резерв». При цьому для системно важливих банків може бути запроваджено не тільки спеціальні значення окремих економічних нормативів, але й спеціальний буфер.

Імплементація вимог Базель 3 потребує чіткого розуміння головних цілей і напрямів, що розкривають сутність цього документа. Мета, яку ста-

вили перед собою його розробники, полягає в забезпеченні банківської системи від фінансово-економічних криз.

Як один із найважливіших інструментів для досягнення поставлених цілей виступає підвищення якості та прозорість інформації про формування капіталу банків. У зв'язку із цим слід зауважити, що основним джерелом покриття ризиків і збитків є капітал першого рівня і капітал другого рівня. При цьому капітал необхідно тримати для покриття двох ризиків, а саме кредитного ризику й ризику ринкового. Останній включає відсотковий ризик, ризик пайових цінних паперів, валютний ризик і ризик товарних контрактів.

В Україні з її перехідним характером економіки процес формування правового поля для успішного функціонування ринку ще не завершено. Стосовно організації та функціонування системи банківського нагляду це відображається в певній недосконалоості, а іноді й у відсутності тих нормативних актів, які б дозволяли в найефективнішій формі здійснювати нагляд і досягати максимально можливого успіху. Окрім цього, на банківський нагляд у нашій державі суттєво впливає стан зовнішнього середовища, що нині перебуває під впливом екстраординарних подій.

До непрямих, але дуже важливих факторів, які сприяють розвитку банківської системи, належить прийняття Верховною Радою Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кредитування» від 03.07. 2018 р. [72]. Цей закон посилює можливість банку з повернення боргів. Банк отримує можливість перевірки в Державному реєстрі актів громадянського стану достовірності інформації, яка може вплинути на здатність фізичної особи виконувати свої зобов'язання. Цей закон ліквідує схеми виведення майна з-під обтяження з боку кредитора. Наведені положення й інші норми, введені у зміст названого Закону, суттєво посилюють рівень захищеності кредитора, а це, зі свого боку, підвищує кредитну активність банків та зменшує витрати, пов'язані з наявністю великих ризиків. Наслідком має стати не тільки поживлення процесу кредитування, але й зменшення відсотків за кредитами, що матиме позитивні наслідки для всієї вітчизняної економіки.

У цілому для подальшого розвитку банківської системи України необхідно:

- розробити програму оцінки фінансової стійкості банків не на ретроспективних даних, а на основі врахування перспективних змін в їхній діяльності;

- сприяти становленню вітчизняних рейтингових компаній, які могли б на високому рівні оцінювати стійкість фінансових установ і тим самим забезпечувати можливість чіткої попередньої орієнтації щодо загального стану банківської системи, для чого необхідно підвищити рівень транспарентності всіх фінансових установ;

- стимулювати посилення рівня капіталізації банків, із цією метою розробити на віддалену перспективу план підвищення мінімального розміру регулятивного капіталу банку.

2.1. Інфляційні процеси в економіці України

Однією з основних причин погіршення умов господарського розвитку в Україні стало прискорення інфляційних процесів в економіці. Серед причин прискорення інфляції можна виділити недосконале державне регулювання економіки, монопольне ціноутворення, сировинний напрям розвитку національної економіки, структурні перекоси в економіці, слабкий розвиток соціальної та промислової інфраструктури, низький рівень продуктивності праці та задоволення потреб окремих прошарків населення. Очевиднішою стає структурна невідповідність між рівнем розвитку окремих галузей економіки та величиною платоспроможного попиту на їхню продукцію. Результатом структурних перекосів в економіці стає, як правило, швидке зростання цін на певні види товарів і послуг, спекуляції на їх підвищенні, подальше загальне зростання цін. Негативний вплив інфляції найбільше виявляється у сфері соціально-економічних відносин, де її прямим результатом стає зростання диференціації доходів населення, погіршення економічного становища найменш забезпечених соціальних верств населення та посилення соціальної напруги в суспільстві.

Проблемі інфляції в Україні в останні роки присвячена значна кількість наукових праць. Серед них можна виділити праці Ю. Ганусика, О. Заячківської, С. Корабліна, В. Марцина, Ю. Радіонова, Л. Тіверіадської [14; 25; 34; 46; 82; 98] та інших науковців. У цих працях проведено ґрунтовний аналіз різних аспектів інфляції, її причин та економічних наслідків. Необхідно зауважити, що новим тривожним явищем останніми роками стало те, що швидке подорожчання товарів і послуг особливо загострюється під час системної кризи. На фоні зростання цін на сировину на світових ринках, украй повільного покращання основних показників розвитку національної економіки, високого рівня безробіття порушується питання ефективності традиційних методів державного антиінфляційного регулювання економіки. Розширення масштабу спекулятивних тенденцій свідчить про послаблення намагання щодо виробничого використання матеріальних і фінансових ресурсів у національній економіці. Нерозв'язаними залишаються проблеми монопольного ціноутворення як фактора прискорення інфляції та продовження економічного розвитку країни на основі експортного потенціалу сировинних галузей, інфляційної емісії. Саме ці проблеми потребують особливої уваги дослідників.

Кейнсіанська теорія розглядає помірну інфляцію як один із основних інструментів підтримки стійких темпів економічного розвитку, чинник

прискореного нагромадження основного капіталу. Неконтрольована інфляція становить велику загрозу для розвитку економіки країни. Аналіз інфляції у 2010–2017 рр. доводить, що з 2010 р. до 2013 р. її рівень був нижчим за 10 %, а найвищою інфляція була у 2014–2015 рр. Також у 2015 р. споживчі ціни зросли на 43,3 %, а 2016 р. відбулося стрімке зниження споживчої інфляції до 12,4 %. Динаміка споживчих цін у 2016 р. була близькою до прогнозів Національного банку, якими передбачалося зростання споживчих цін на 12 % за підсумками року. Таким чином, мета, визначена Стратегією монетарної політики на 2016–2020 рр. (забезпечити рівень інфляції у межах $12\% \pm 3$ п. п.), була досягнута. Швидке сповільнення інфляції у 2016 р. відбулося насамперед завдяки послабленню інфляційного тиску, зумовленого фундаментальними чинниками. Про це свідчило стрімке уповільнення базової інфляції. Значний вплив також мали сприятливі фактори з боку пропозиції сирих продуктів харчування. Водночас основними чинниками підвищення цін стали підвищення тарифів, що регулюються адміністративно, та зростання світових цін на нафту. У 2017 р. споживча інфляція очікувано прискорилося до 12,6 %. Зростання цін прогнозовано прискорилося за більшістю основних складників споживчого кошика на тлі збільшення виробничих витрат та низької бази порівняння [25, с. 35].

Безперервне зростання цін, викликане комплексом причин економічного, соціального та політичного характеру, обумовлених загальними закономірностями розвитку ринкової економіки, не завжди унеможливорює утримання інфляції в допустимих межах. Одна з таких причин – неефективне державне втручання в економічне життя, масштаби якого значно розширилися останніми роками. З метою прискорення темпів економічного розвитку держава намагається збільшити інвестиційну активність і видатки на розвиток інфраструктурних галузей, бере на себе виконання обтяжливих соціальних програм. В останні роки важким тягарем лягають на економіку країни видатки на оборону (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Частка споживчих витрат у ВВП та кінцеві споживчі витрати сектора загального державного управління за функціями у 2012–2017 рр. (%)

Показники	Роки					
	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	2017 ¹
1	2	3	4	5	6	7
Частка споживчих витрат сектора загального державного управління у ВВП	18,5	18,5	18,6	18,9	18,6	20,0
Кінцеві споживчі витрати сектора загального державного управління	100	100	100	100	100	100

Закінчення табл. 2.1

1	2	3	4	5	6	7
Державні послуги загального характеру	9,5	9,0	9,4	10,6	8,7	8,3
Діяльність та послуги у галузі оборони	4,1	4,1	10,3	12,3	12,6	11,4
Діяльність щодо забезпечення громадського порядку та безпеки	12,3	12,4	14,1	13,5	15,0	13,7
Економічна діяльність	6,0	5,4	3,3	3,4	4,9	6,4
Діяльність та послуги у галузі охорони здоров'я	21,4	22,0	20,2	18,4	15,8	15,9
Діяльність та послуги у галузі освіти	33,9	34,3	31,5	27,9	24,1	24,0
Діяльність та послуги у галузі соціального забезпечення та соціальної допомоги	8,5	8,4	7,7	10,1	14,9	16,0
Інше	4,3	4,4	4,5	3,8	4,0	4,3

¹ Без урахування анексованої Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях. За даними [61].

Економічна діяльність держави створює значне навантаження на державні фінанси та спричиняє формування бюджетних дефіцитів. Інфляційний вплив незбалансованих державних фінансів на економіку виявляється у відволіканні на невиробничі потреби значних матеріальних і людських ресурсів. Логічним результатом хронічного дефіциту державного бюджету стає збільшення державного боргу, темпи зростання якого в останні роки прискорюються. Розміщення державної заборгованості в кредитній системі країни створює передумови для подальшої емісії платіжних засобів понад потреби товарообігу. Показником зростання тиску державних фінансів на національну економіку стає те, що співвідношення бюджетних дефіцитів і ВВП має стійку тенденцію до зменшення (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

ВВП, дефіцити державного бюджету і частка бюджетних дефіцитів у ВВП у 2012–2017 рр.

Показники	Роки					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
ВВП, млрд грн (у факт. цінах)	1408,9	1465,1	1586,9	1988,5	2385,3	2982,9
Дефіцити державного бюджету, млрд грн (у факт. цінах)	49,6	64,7	78,0	45,1	68,6	46,0
Частка бюджетного дефіциту у ВВП (%)	3,5	4,4	4,9	2,2	2,8	1,5

За даними [61].

Структура національної економіки характеризується великою питомою вагою малоефективного сировинного виробництва з обмеженими можливостями для збільшення випуску високотехнологічної продукції та задоволення попиту. Незважаючи на відносно високу норму нагромадження, недостатньо новаційно розвинута промислова база не забезпечує необхідного обсягу реального випуску високотехнологічної продукції. Орієнтована переважно на світовий ринок сировинна економіка України (у 2016 р. частка експорту у ВВП становила 49,2 %) дуже вразлива. Погіршення її зовнішньоекономічних позицій сприяє поширенню інфляційних явищ, обмежуючи тим самим можливість економічного зростання. Інфляційне зростання цін руйнує конкурентоспроможність товарів на зовнішніх ринках, залучає додатковий імпорт до країни замість розбудови своєї промисловості, створює складні проблеми фінансування дефіциту платіжного балансу.

Певне уявлення про масштаби інфляційного зростання платіжного обороту дає зіставлення даних про темпи збільшення грошової маси та динаміки реального економічного розвитку. Хоча в неявній формі воно відображає інфляційний ефект надходження до каналів обігу платіжних засобів, які не забезпечені відповідним зростанням пропозиції маси матеріальних цінностей і послуг. Звертає на себе увагу той факт, що розрив між цими двома показниками збільшився, причому прискорення темпів зростання грошової маси відбувалося на фоні значно менших темпів приросту реального ВВП. Про це свідчить порівняння зміни обсягу ВВП, вимірюваного у постійних цінах, та зміни індексів інфляції, цін виробників і дефлятора ВВП у 2012–2017 рр. Зазначимо, що зростання індексу цін виробників є передвісником вищих показників споживчої інфляції. Цей індекс виявляє, наскільки змінилася купівельна спроможність національної валюти (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Зміни обсягу ВВП, дефлятора ВВП, індексу цін виробників та індекси інфляції у 2012–2017 рр. (% до попереднього року)

Показники	Роки					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Зміни обсягу ВВП	0,2	0,0	– 6,6	– 9,8	2,4	2,5
Зміна дефлятора ВВП	7,8	4,3	15,9	38,9	17,1	22,0
Зміна індексу цін виробників	0,4	1,7	31,7	25,5	35,8	16,6
Індекси інфляції (споживчих цін)	– 0,2	0,5	24,9	43,3	12,4	13,7

За даними [61].

Іншим фактором інфляції стала наявна система монопольного ціноутворення. Підвищення цін великими монополістами в галузях з високим рівнем концентрації виробництва та капіталу викривлює всю структуру відносних цін і надає імпульс загальному зростанню цін в економіці. Можна лише приблизно оцінити роль монополій у підвищенні вартості життя. За

нашими оцінками, кумулятивний ефект зростання цін в економіці після збільшення тарифів у 2017 р. додав приблизно 3–4 % до загального індексу інфляції. Ймовірно, що малі розміри національної економіки та високий ступінь її монополізації в окремих галузях полегшують монополістичне регулювання ринку й створення цінових картелів. Оскільки в Україні тривалий час проводиться протекціоністська політика щодо діяльності монополістів, можна зробити висновок, що держава відчуває на собі потужний тиск різних патронажних організацій підприємців.

Утім інфляційний характер динаміки грошової маси, характерний для економіки країни, пояснюється не тільки діяльністю держави та монополістів. Самі принципи функціонування сучасної грошово-кредитної системи містять передумови для періодичного здійснення банківськими інститутами кредитної експансії та виникнення інфляційного розриву між кількістю платіжних засобів в обігу та величиною реального обороту.

Важливо зазначити галузевий характер сучасної інфляції. Це свідчить про певне відновлення ділової активності та поліпшення споживчих очікувань населення. Так, зростання реальної заробітної плати у 2017 р. привело до реального зростання роздрібного товарообігу на 8,8 %, отже, і зростання цін у торгівлі на 26,2 %. Якщо врахувати, що приріст грошової бази у 2017 р. дорівнював усього 4,6 %, то зростання цін на 20 % можна пояснити не стільки монетарними, скільки виробничими факторами економічного зростання. Необхідно звернути увагу на те, що експортний потенціал країни було збільшено 3-разовою девальвацією гривні у 2014–2017 рр. Низька вартість активів свідчить про їхню недооцінку, а великий потенціал зростання активів у найближчі роки програмує приплив іноземного спекулятивного капіталу.

Очевидно, що «відкритий характер» національної економіки визначає певну залежність внутрішнього ціноутворення від світового ринку, конкуренція на якому значно сильніша та обмежує можливості місцевих виробників із регулювання цін. Для твердження, що зовнішньоторговельні ціни визначають динаміку всіх цін на товари і послуги, їхнє зростання має бути значно вищим, ніж зростання внутрішніх цін. У 2010–2013 рр. ціни світового ринку створювали переважно стримульвий вплив на внутрішні ціни.

Навпаки, нині все більше впливають на характер інфляційного процесу фактори, пов'язані з підвищенням цін на газ та інші енергоносії, більшість сировинних і продовольчих товарів на світовому ринку. Світ вступив у черговий цикл зростання цін на сировину. Так, починаючи з 2016 р. біржові котирування нафти марки «Brent» зросли більш ніж на 100 %, природного газу – на 70 %, металів – на 30 %, сільськогосподарську сировину – на 20 % [19, с. 18].

Зростання світових цін на експортну сировину забезпечує збільшення припливу іноземної валюти в Україну (за всіх інших однакових умов), до-

ходів бізнесу та населення з відповідним підвищенням їхніх статків (депозитів) та обов'язкових (податкових) платежів. Зовнішня кон'юнктура значно впливає на стан фінансової та кредитної системи національної економіки. Доходи зведеного бюджету і депозитна база банківської системи зростають разом із доходами населення та суб'єктів господарювання: чим вони вищі, тим більшими мають бути податкові відрахування та залишки на їхніх банківських рахунках і депозитах, і навпаки. Дослідники доводять існування прямо пропорційної залежності між річними темпами приросту депозитної бази українських банків (у гривні), що трансформується в кредитну активність банківської системи, і темпами приросту світових цін на сировину вітчизняного походження. Схожі залежності стосуються банківських депозитів та кредитів (у національній валюті) та депозитно-кредитних операцій, що здійснюються в іноземній валюті [35, с. 18].

Зовнішні джерела фінансових ресурсів відіграють лише обмежену роль у розширенні виробництва. Тому реальний сектор економіки потребує банківського кредитування. Однак структура кредитного портфеля банківської системи свідчить про певні особливості національного кредитування. Банківські позики спрямовуються переважно на підтримку торгівлі (33,4 %) та операцій з нерухомістю (9,6 %). З урахуванням кредитів, наданих галузям сировинного характеру (й тим, що виробляють продукцію з низькою часткою доданої вартості), відповідні банківські позики сягають 55,7 % їхнього загального портфеля. Це фактично у 10 разів більше за вагу кредитів, наданих для виробництва технологічних товарів (обладнання, устаткування, транспортних засобів, комп'ютерів тощо), їхня питома вага у структурі банківського портфеля дорівнює лише 5,7 % [35, с. 18–20]. Ураховуючи такі особливості, здається досить природним, що банківська система провокує продовження економічного розвитку країни на основі експортного потенціалу сировинних галузей, причому значною мірою лише «завдяки» їх емісійно-інфляційній підтримці.

Дослідження причин і наслідків інфляції в Україні дає можливість зробити висновок, що інфляційні процеси останніми роками були спричинені низкою факторів монетарного та немонетарного характеру. Інфляційні процеси в Україні не можна вважати такими, що створюють нездоланні перепони для стрімкого економічного зростання: приплив іноземної валюти внаслідок збільшення експорту гарантує відносну курсову стабільність гривні; зростання доходів населення стимулює споживчий попит, а зростання вартості активів (нерухомості, землі) приваблює спекулятивні іноземні капітали. Якщо зважена монетарна політика дозволить утримувати курсову стабільність за рахунок припливу іноземної валюти й не провокуватиме додаткових інфляційних ризиків, є всі підстави збільшувати ВВП країни. Водночас складна соціально-економічна ситуація в країні потребує запровадження ефективних заходів щодо подолання інфляції й бідності, демонополізації економіки.

2.2. Оцінка можливості реагування кредитної системи та її елементів на внутрішні і зовнішні чинники впливу

Кредитна система є сукупністю відносин, пов'язаних із ринковим перерозподілом і забезпеченням руху грошових коштів в економіці, вона представлена інститутами, які організують ці відносини. Конкретними напрямками реалізації зазначених відносин є мобілізація і розміщення грошових коштів та забезпечення їх руху між суб'єктами економіки.

Сучасна кредитна система виступає конкретною формою трансформації різних видів капіталу (промислового, торгового, грошового) з однієї форми в іншу, а також забезпечує завершальний перерозподіл національного доходу та валового внутрішнього продукту, сприяє адекватному переміщенню ресурсів між галузями виробничої та невиробничої сфери, що приводить до структурних змін в економіці країни.

Саме через кредитну систему відбувається державне регулювання економіки, зокрема регулювання грошового обігу, вдосконалення системи розрахунків, регулювання фінансового ринку. Кредитна система сприяє стимулюванню та прискорює запровадження досягнень науки і техніки в суспільне виробництво, відіграє важливу роль у формуванні потужного внутрішнього ринку та стимулюванні експорту.

Серед найважливіших процесів, що відбуваються у кредитній системі, можна виокремити такі: концентрація і централізація банківського капіталу; розвиток конкуренції та інтеграційних процесів між кредитними інститутами; вдосконалення системи внутрішніх і міжнародних розрахунків зі встановленням кореспондентських відносин між банками та застосуванням сучасних телекомунікаційних мереж.

Сучасна кредитна система поділяється на два блоки: банківська система як сукупність різноманітних видів банків та парабанківська система – спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові інститути, яким останнім часом належить важливе місце в накопиченні й мобілізації грошового капіталу. Головною ланкою кредитної системи будь-якої країни є банківська система.

Конкурентоздатна банківська система – це система, яка в умовах глобальної конкуренції є рівноправним структурним елементом світової фінансово-кредитної системи, здатна протистояти системним ризикам і бути основою макроекономічної стабільності суспільства.

До загальних рис банківської системи можна зарахувати такі:

- поєднання багатьох однотипних елементів, що підпорядковуються однаковим цілям;
- динамічність системи, адаптація до постійних змін економічної ситуації в країні;
- закритість системи, що виявляється в концентрації уваги її суб'єктів переважно на специфічній діяльності, пов'язаній з грошовою сферою;
- саморегуляція системи, коли у випадку банкрутства одного банку інші займають його нішу.

Парабанківська система має у своїй діяльності багато спільного з банками:

- функціонує у тому самому секторі грошового ринку, що й банки: у секторі опосередкованого фінансування;

- формуючи свої ресурси (пасиви), воно випускає подібно до банків боргові зобов'язання, які менш ліквідні, ніж зобов'язання банків, проте теж можуть реалізовуватися на ринку як додатковий фінансовий інструмент;

- розміщуючи свої ресурси в дохідні активи, вона купує боргові зобов'язання подібно до банків, створюючи власні вимоги до інших економічних суб'єктів, хоч ці вимоги менш ліквідні й більш ризиковані, ніж активи банків;

- її діяльність щодо створення зобов'язань і вимог ґрунтується на тих же засадах, що й банків: її зобов'язання менші за розмірами, коротші за термінами, ніж власні вимоги, внаслідок чого їхні платежі за зобов'язаннями менші, ніж надходження за вимогами, що створює базу для прибуткової діяльності. Перетворюючи одні зобов'язання на інші, вони, як і банки, забезпечують трансформацію руху грошового капіталу на ринку – трансформацію строкову, обсягову і просторову, а також трансформацію ризиків шляхом диверсифікації.

Водночас посередницька діяльність небанківських фінансово-кредитних установ істотно відрізняється від банківської діяльності:

- вона не пов'язана з тими операціями, які визнані як базові банківські;

- вона не торкається процесу створення депозитів і не впливає на динаміку пропозиції грошей;

- законодавство всіх країн дає їм інший статус, ніж банкам;

- вона є вузько спеціалізованою.

Сучасному етапу економічного розвитку, враховуючи незначний лаг, порівняно з фіскальною політикою, прийняття монетарних рішень, характерне активне застосування інструментів грошово-кредитної політики як засобів забезпечення економічних цілей держави як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються. Тому у світлі недавніх кризових подій проблема підвищення ефективності роботи кредитної системи з позиції забезпечення фінансової безпеки та регулювання макроекономічної динаміки є однією з найактуальніших.

Вивчення проблем забезпечення фінансової безпеки держави постійно перебуває в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Незважаючи на значну кількість публікацій з даної проблематики, на наш погляд, потребують подальшого розвитку наукові дослідження щодо висвітлення місця кредитної системи у забезпеченні фінансової безпеки держави. Фінансова безпека держави – це такий стан фінансової системи, що забезпечує захист національних інтересів у сфері державних фінансів, фінансів суб'єктів господарювання, фінансів домогосподарств і характеризується здатністю поглинати й нівелювати рівень екзогенних та ендемогенних фінансових загроз.

На нашу думку, розвиток кредитної системи в контексті забезпечення фінансової безпеки держави слід розглядати з позиції чотирьох основних положень.

По-перше, багато фахівців визначають діяльність банків та спеціалізованих фінансово-кредитних установ як посередницьку. Як відомо, посередництво не приводить до збільшення матеріальних та нематеріальних цінностей, а лише збільшує їхню вартість на шляху від виробника до споживача. Тому постає питання: чи є діяльність банківської та парабанківської систем посередницькою, тобто не пов'язаною з підготовкою, виробництвом і реалізацією власних послуг (продуктів), або ця діяльність пов'язана з посередництвом лише частково, а сутність цієї діяльності – надання послуг нематеріального характеру?

Розглянемо декілька підходів до визначення сутності діяльності банківської та парабанківської систем.

Фінансові посередники – це, як правило, великі фінансові структури. До них належать банківська система, небанківські кредитні інститути.

Основне призначення банку – посередництво в переміщенні грошових коштів від кредиторів до позичальників, від продавців до покупців. Поряд із банками переміщення грошових коштів на ринках здійснюють інші фінансові та фінансово-кредитні установи: інвестиційні фонди, страхові компанії, брокерські, дилерські фірми та ін.

Слід зазначити, що існують інші підходи до здійснення банками посередницької діяльності.

Банк – це особливе кредитно-фінансове підприємство, яке виконує ряд базових функцій (надання кредитів, посередництво в платежах і розрахунках, залучення тимчасово вільних грошових коштів), під час здійснення яких (а також привласнення активів, залучення депозитів) між різними суб'єктами виникає певна сукупність відносин економічної власності.

Якщо ми розглядаємо посередницьку діяльність, то, незалежно від кількості посередницьких рівнів, завжди є один покупець і один продавець. У банку кількість вкладників завжди перевищує кількість позичальників.

По-друге, у кожного вкладника та кожного позичальника з банком оформлені двосторонні відносини у вигляді депозитного або кредитного договору. Тобто і вкладник, і позичальник купує в банку ту послугу, яка йому необхідна.

Ми погоджуємося, що банківське посередництво частково пов'язано лише з виконанням функції організації платежів та розрахунків. Лише в цьому випадку банк виступає як посередник між платником та одержувачем грошових коштів, хоча слід зауважити, що і в цьому випадку платник купує специфічну банківську послугу.

По-третє, постає питання: чи є посередниками небанківські спеціалізовані кредитно-фінансові установи (парабанки)?

Страхова компанія продає свої послуги із відшкодування можливих втрат страхувальника. Кожна угода тут також індивідуальна і кожен страхувальник купує саме ту страхову послугу, яка йому необхідна (страхування життя, майна, комерційного ризику тощо).

Хто і в чому здійснює посередництво у даному випадку? Хто є посередником між страхувальником та страховою компанією щодо приводу

придбання страхової послуги? На нашу думку, у відносинах між продавцем і покупцем страхової послуги посередника не існує.

К. Маркс вважав, щоб мати споживчу вартість, продукт не обов'язково повинен набувати форму речі, бути матеріальним благом. Споживчими вартостями є послуги, які мають нематеріальний характер. Це послуги освіти, медицини, сфери культури та побуту. Виробничі потреби людей задовольняються науковими, інформаційними, транспортними та іншими послугами.

Отже, на наш погляд, можна стверджувати, що послуги банків та парабанків мають споживчу вартість, вони необхідні для задоволення об'єктивних і конкретних суспільних потреб, тобто мають продуктивний характер, а їхня природа обумовлена специфікою товарного виробництва й грошового товару.

По-четверте, ми дотримуємося думки, що слід відокремлювати ринок послуг банків і спеціалізованих небанківських інститутів від системи державних фінансів і фінансів підприємств, які взагалі не належать до ринкових відносин. Як, скажімо, можна діяльність податкової інспекції зі збирання податків пов'язувати з продажем послуг на ринку? Хто схоче «купувати» ці послуги у разі їх пропозиції на ринку?

Діяльність банків та парабанків не можна розглядати у відриві від виробництва, обігу і споживання матеріальних благ, від політики, ідеології, культури, освіти, соціальних і етичних орієнтирів, якими керуються члени суспільства.

З'ясувавши продуктивний характер діяльності кредитної системи, спробуємо розібратись, наскільки історичні умови впливають на характер поведінки кредитної системи держави.

Процеси, явища, зв'язки, які стосуються національної банківської та парабанківської системи, – це чинники, що визначають тип її поведінки: реактивний, адаптивний і активний, а також стимулюють розвиток механізмів саморегуляції. Тип поведінки банківської системи визначає напрями її розвитку.

Реактивна поведінка кредитної системи визначається переважно середовищем, у якому вона функціонує. Серед основних чинників, що зумовлюють реактивну поведінку банківської системи, виділяють загальний рівень розвитку економіки країни і окремих її регіонів, структуру власності в економіці, інфляційні процеси, соціально-політичні чинники, особливості державного регулювання. Адаптивна поведінка, крім середовища існування системи, визначається властивою їй функцією саморегуляції. Чинники, що визначають можливості банківської системи до саморегуляції, – це ступінь незалежності й методи роботи центрального банку, структура організації і ступінь розвиненості мережі комерційних банків, зокрема іноземних, здатність комерційних банків регулювати свої витрати, наявність або відсутність традицій у банківській справі. Активна поведінка системи допускає зміну навколишнього середовища згідно з її потребами.

Залежність поведінки кредитної системи від процесів і явищ, що відбуваються в суспільстві, підтверджує історія функціонування грошового товару. Банківська та парабанківська системи в Україні в ХІХ–ХХ ст. були нерозривно пов'язані з розвитком економіки, політики, ідеології, соціальних і етичних орієнтирів дореволюційної Росії та СРСР. Зрозуміло, що кредитна система України в той час могла лише реагувати на процеси її перетворення, що відбувалися в суспільстві та економіці без будь-якого впливу на них.

Період 1917–1922 рр. був пов'язаний зі здобуттям державної незалежності України, введенням власної валюти – гривні. Цей період історії ми можемо характеризувати як початок побудови національної грошової та кредитної систем. При цьому банківська й парабанківська системи зі здобуттям елементів самостійності почали переходити на адаптивний характер поведінки. Однак уже з 1919 р. починається період націоналізації недержавних кредитних інститутів.

Подальший розвиток кредитної системи України відбувався також на основі реактивного типу поведінки.

У жовтні–листопаді 1990 р. спеціалізовані банки переводяться на комерційні принципи з розподілом загальносоюзного позикового фонду. Система універсальних комерційних банків доповнюється спеціалізованими інститутами – кредитними кооперативами і земельними банками, інвестиційними і пенсійними фондами, брокерськими й лізинговими фірмами.

Після 1991 р. кредитна система починає орієнтуватися на нові соціально-економічні чинники, пов'язані зі здобуттям Україною незалежності. Для кредитної системи це було пов'язано з переходом на адаптивний тип поведінки, що добре можна побачити на декількох прикладах:

1. З 2 жовтня 1991 р. Національний банк починає перереєстрацію комерційних банків України, Державні банки приватизуються персоналом банків і основними клієнтами, з'являються банки «нової хвилі», починається масове створення дрібних банків, які, маючи невеликі капітали, заробляли гроші на інфляційних процесах.

2. З істотним зменшенням інфляційних процесів і запровадженням НБУ системи регулювання кількості банків значно зменшується, а їхня діяльність переорієнтовується на обслуговування економічних суб'єктів.

3. Дефолт Російської Федерації 1998 р. був пов'язаний із крахом створеної на державному рівні фінансової піраміди державних короткострокових безкупонних облігацій. Банки та представники парабанківської системи зрозуміли, що, на відміну від зарубіжної практики, де державні цінні папери поступаються за ліквідністю тільки готівці, у нас вони досить ризиковані, й тому на практиці починається суттєва диверсифікація портфеля активів кредитної системи.

4. Світова фінансова криза 2008–2010 рр. змусила представників кредитної системи запроваджувати заходи, спрямовані на оптимізацію діяльності: вдосконалення управління, продаж активів, зниження витрат, скоро-

чення чисельності персоналу, припинення виплати дивідендів; відбувається реорганізація та ліквідація окремих банків, розпочинаються спроби передбачити майбутній напрям розвитку національної та світової економіки.

Активну поведінку кредитної системи, тобто можливість її впливу на зміну навколишнього середовища, уявити в період перехідної та навіть стабільної ринкової економіки досить важко. Ми дотримуємось думки, що сфера реальної економіки є первинною, а сфера грошового обігу – вторинною. Хоча вплив грошей на розвиток та ефективність економіки безумовний.

Напевно, єдиним прикладом активної поведінки національної кредитної системи, яка адаптує до себе економіки більшості країн світу, нині є Федеральна резервна система США, а фінансова безпека будь-якої країни залежить не в останню чергу від стану її резервів, сформованих у доларах США.

Щодо наявних загроз фінансовій безпеці країни з боку банківської системи, то їх слід поділити на внутрішні та зовнішні.

Внутрішні загрози – це низький рівень можливостей вітчизняних вкладників та інвесторів; непрозорість вітчизняного ринку капіталу; низький рівень капіталізації національних банків; низький рівень платоспроможного попиту економічних суб'єктів на банківські послуги.

Проблему слабкої капіталізації сучасних вітчизняних банків слід розв'язувати через їх укрупнення шляхом злиття й поглинання.

Існують такі варіанти злиття і поглинання банків: злиття вітчизняних банків або поглинання одним банком інших; злиття або поглинання банками інших елементів кредитної системи (наприклад, банків та страхових компаній); поглинання (злиття) вітчизняними банками іноземних банків.

Другий варіант не впорається з проблемою капіталізації вітчизняних банків оскільки розвиток української парабанківської системи перебуває у початковій стадії. Фінансові, страхові, інвестиційні компанії та інші парабанки не мають ані достатнього капіталу, ані достатнього досвіду діяльності, ані достатнього попиту на свої послуги.

Третій варіант взагалі утопічний, оскільки жоден український банк не має ресурсів на поглинання іноземних банків. Навпаки, триває процес поглинання вітчизняних банків іноземними.

Найбільш реальним, на наш погляд, є перший варіант, пов'язаний зі злиттям і поглинанням банків усередині країни, але це потребуватиме значного впливу з боку держави через можливість зачіпання різних корпоративних та галузевих інтересів.

Першочерговим заходом на шляху укрупнення та підвищення конкурентоздатності вітчизняної банківської системи є розробка програми стимулювання процедури злиття вітчизняних банків через: зменшення податкового тягаря; полегшення юридичних процедур злиття та поглинання банків; розробку особливих економічних нормативів діяльності банків, що об'єднуються; проведення консультативно-роз'яснювальної роботи серед

банків щодо питань аналізу доцільності об'єднання порівняно з ліквідацією внаслідок втрати конкурентоспроможності.

Основний зовнішній ризик для фінансової безпеки пов'язаний із фактичною відсутністю обмежень з метою входження іноземного капіталу для офіційних і приватних грошових потоків. Крім того, значна частка власності іноземних інвесторів на активи у банківському та небанківському секторах пов'язана з можливістю втрати важелів впливу на діяльність кредитної системи, можливою втратою суверенітету у сфері грошово-кредитної політики, можливим посиленням нестабільності, що пов'язано зі спекулятивними змінами попиту та пропозиції на грошовому ринку. Неминучим наслідком втрати суверенітету в реалізації грошово-кредитної політики стане втрата економічного та політичного суверенітету. Це, своєю чергою, унеможливить державне втручання в подолання негативних наслідків глобалізаційних процесів та фінансових криз.

Існує багато факторів, які, на наш погляд, викликають з боку вітчизняних банків протидію припливу іноземного капіталу. Серед них слід виділити такі:

1. Як правило, іноземний банківський капітал не несе тих витрат, які пов'язані з виконанням неформальних обов'язків місцевих банків перед політичними структурами та з участю у тіньових механізмах. Тобто залучення іноземного капіталу – це протидія корупції, сприяння легалізації заробітної плати та відповідному збільшенню соціальних відрахувань.

2. Українські банки неконкурентоспроможні з позиції капіталізації та рівня собівартості банківських послуг.

3. Іноземні банки, які приходять на ринки країн, що розвиваються, намагаються розміщувати свої дешеві ресурси, а не залучати депозити на ринках країн-реципієнтів.

4. В умовах фактичної відсутності серед українських банків вираженої спеціалізації (фактично всі банки є універсальними) на вітчизняний ринок виходять так звані «галузеві» гравці.

5. Результати діяльності банків з іноземним капіталом свідчать про наявність у них певних системних переваг (зокрема, норматив адекватності регулятивного капіталу та рентабельність у них вищі, а частка недохідних активів менша).

6. Іноземні банки легко виграють боротьбу за великий український бізнес, який бажає інтегруватися в глобальну економіку (банки, які нині контролюють іноземці, активно надають фінансові послуги великим вітчизняним підприємствам, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність).

7. Іноземні банки мають чимало кредитних, депозитних, розрахункових та інших інструментів, які ще слабо опанували вітчизняні банки.

Яким чином вітчизняна кредитна система спроможна конкурувати з іноземним капіталом в умовах, коли останній має значні переваги? Вступ України до СОТ значно обмежив можливості адміністративного регулювання руху іноземного капіталу шляхом прямих заборон та обмежень, тобто необхідно шукати інші шляхи.

На нашу думку, створення конкуренції іноземному капіталу з боку вітчизняної кредитної системи можливе через упровадження певних заходів економічної політики, таких як:

1. Визнання того, що послуги банків та парабанків необхідні для задоволення об'єктивних і конкретних суспільних потреб, вони мають властивості ринкового товару, а їхня природа обумовлена специфікою як товарного виробництва, так і грошового товару. Тому важливо забезпечити їх придбання на вітчизняному та світовому грошовому ринку в представників вітчизняної кредитної системи. Це дозволить, з одного боку, забезпечити наповнення бюджету, а з іншого – гарантує суверенітет держави у сфері грошово-кредитної політики та відносну незалежність від негативного впливу глобалізаційних процесів у фінансовій сфері.

2. Визначення припустимого рівня іноземного капіталу в капіталі вітчизняної кредитної системи та ретельна оцінка пропонованих інвестиційних проектів. Приплив іноземного капіталу на український ринок банківських послуг вимагає від вітчизняних банків пошуку шляхів підвищення власної конкурентоздатності як за рахунок збільшення капіталу, так і за рахунок зростання кількості та якості послуг банків та парабанків до рівня, наближеного до іноземних конкурентів.

3. Підвищення ефективності функціонування банків та парабанків шляхом побудови системи управління, яка набуває особливого значення в умовах обмежених ресурсних можливостей.

4. Необхідно визначити найбільш прийнятні напрями збільшення рівня капіталізації інститутів кредитної системи: укрупнення банків унаслідок їх злиття або поглинання; злиття або поглинання банками інших елементів (наприклад, фінансових та страхових компаній) кредитної системи. В іншому разі таке поглинання відбудеться з боку іноземних банків, а це вже становитиме загрозу збереженню національної кредитної системи, що неминуче відобразиться на економічній безпеці країни.

5. Втілення інвестиційної політики, яка була б спрямована на розвиток інноваційної складової, розширення внутрішнього капіталовкладення та розвиток галузей економіки реального сектора виробництва.

6. Ураховуючи те, що представники сучасної української кредитної системи не спроможні повноцінно конкурувати з іноземними банками, НБУ повинен контролювати входження іноземного капіталу. Наприклад, за рахунок ретельної оцінки пропонованих інвестиційних проектів та визначення припустимого рівня іноземного капіталу в капіталі вітчизняної кредитної системи.

Реалізація зазначених положень на наш погляд, протидіятиме втраті національного суверенітету в реалізації грошово-кредитної політики, економічного та політичного суверенітету, а держава буде здатна регулювати негативні наслідки глобалізаційних процесів і мінімізувати наслідки фінансових та економічних криз.

Небанківські фінансово-кредитні установи є професійними учасниками ринку фінансових послуг, які спеціалізуються на окремих фінансових

послугах, забезпечуючи страхування, кредитування, спільне інвестування, управління активами, посередництво у купівлі-продажу фінансових інструментів, недержавне пенсійне забезпечення, гарантійні операції тощо.

Небанківський фінансовий сектор України включає страхові компанії, кредитні спілки та інші небанківські кредитні установи, юридичних осіб публічного права, що надають фінансові послуги, недержавні пенсійні фонди та їх адміністраторів, ломбарди, фінансові компанії (надання фінансового лізингу, факторингу, порук і гарантій) та юридичних осіб, які не мають статусу фінансової установи, але в яких є право надавати певні види фінансових послуг (фінансовий лізинг). Ступінь розвитку ринку фінансових послуг обумовлюється кількістю та якістю фінансових установ, а також різноманітністю фінансових послуг, які вони можуть запропонувати.

Кількість недержавних пенсійних фондів і адміністраторів недержавних пенсійних фондів поступово зменшується, що в умовах фінансової кризи та недовіри українців до системи накопичувального пенсійного забезпечення є цілком закономірним процесом.

Ми дотримуємося думки, що слід відокремлювати ринок послуг банків і спеціалізованих небанківських інститутів від системи державних фінансів і фінансів підприємств, які прямо не належать до даного ринку.

З викладеного вище можна зробити висновок, що лише діяльність банків і системи парабанківських установ слід розглядати як таку, що спрямована на продаж специфічних ринкових послуг, породжених сферою грошового обігу. Тому більш коректним буде використання терміна «ринок банківських послуг» та «ринок послуг парабанківських установ» замість поняття «ринок фінансових послуг».

Окрім традиційної кредитно-депозитної діяльності, сучасна банківська та парабанківська системи активно оперують на валютному та фондовому ринках, які стали важливим чинником діяльності в умовах розвитку глобалізаційних процесів. Тому розглядати конкурентоспроможність національної кредитної системи без урахування її можливостей щодо здійснення операцій на зазначених ринках було б помилковим.

2.3. Аналіз основних показників діяльності банків в умовах реформування банківської системи

Підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом стало вирішальним поштовхом до реформування фінансового сектора економіки. Вибір європейської моделі розвитку та розбудови фінансового сектора, здатного забезпечити подолання кризових явищ та побудувати ринкове конкурентоспроможне середовище, потребував системного вирішення низки питань, таких як стрімке зростання частки проблемних активів на балансах банків, суттєвий відтік депозитів, згорання кредитування, суттє-

ве погіршення якості кредитних портфелів, скорочення власного капіталу, збиткова діяльність тощо.

Проведення так званого «очищення» банківської системи привело до суттєвих наслідків як для банків, так і для всієї економіки країни. Аналіз динаміки основних показників діяльності банків набуває важливості й актуальності, адже є каталізатором ефективності впровадження реформ і на практиці показує їх результативність.

Дослідженню реформування та актуальним питанням функціонування банківського сектора економіки в умовах впливу дестабілізаційних факторів присвячено праці багатьох теоретиків і практиків банківської справи: Л. О. Примостки, Я. І. Чайковського, Т. Смовженко, І. Кравченко, Г. Багра-тян, Я. С. Головіної, А. А. Гриценко, С. М. Ксьондза, А. П. Степашиної, Т. І. Євенко та ін.

Сучасна банківська система України перебуває у процесі посткризового відновлення. Фінансова криза показала нездатність банківської системи України подолати несприятливі явища в економіці та потребу запровадження низки реформ, спрямованих на стабілізацію стану банківського сектора.

Основними документами, котрі нині коригують курс розвитку вітчизняного банківництва й визначають принципи його структурної перебудови, є «Комплексна програма розвитку фінансового сектора України до 2020 року» [32], що була оновлена у 2017 р. згідно з рішенням НБУ № 28, та «Засади стратегічного реформування державного банківського сектора до 2025 року» [33]. Ці програми реформ генерують основні завдання, які ставить держава для комплексного сталого розвитку економіки загалом і банківського сектора зокрема [90]:

- виведення з ринку неплатоспроможних банків;
- підвищення капіталізації;
- розкриття власників;
- очистка від «сміттєвих» активів;
- захист кредиторів, споживачів та інвесторів;
- відновлення довіри;
- розвиток інфраструктури;
- очищення фінансового сектора;
- перезавантаження фінансового сектора;
- створення передумов для довгострокового сталого розвитку фінансового сектора.

Щодо збільшення капіталізації, то ця межа була підкріплена Постановою НБУ № 242 від 7 квітня 2016 р. [74], відповідно до якої банки, статутний капітал яких не відповідає вимогам ч. 1 ст. 31 Закону України «Про банки і банківську діяльність», зобов'язані змінити його розмір відповідно до вимог цього Закону. Через це велику кількість банківських установ, що не відповідала вимогам зазначеної Постанови та Закону України «Про бан-

ківську діяльність», було ліквідовано, а деякі з них перебувають у процесі санації.

Динаміку кількості діючих банківських установ протягом досліджуваного періоду показано на рис. 2.1:

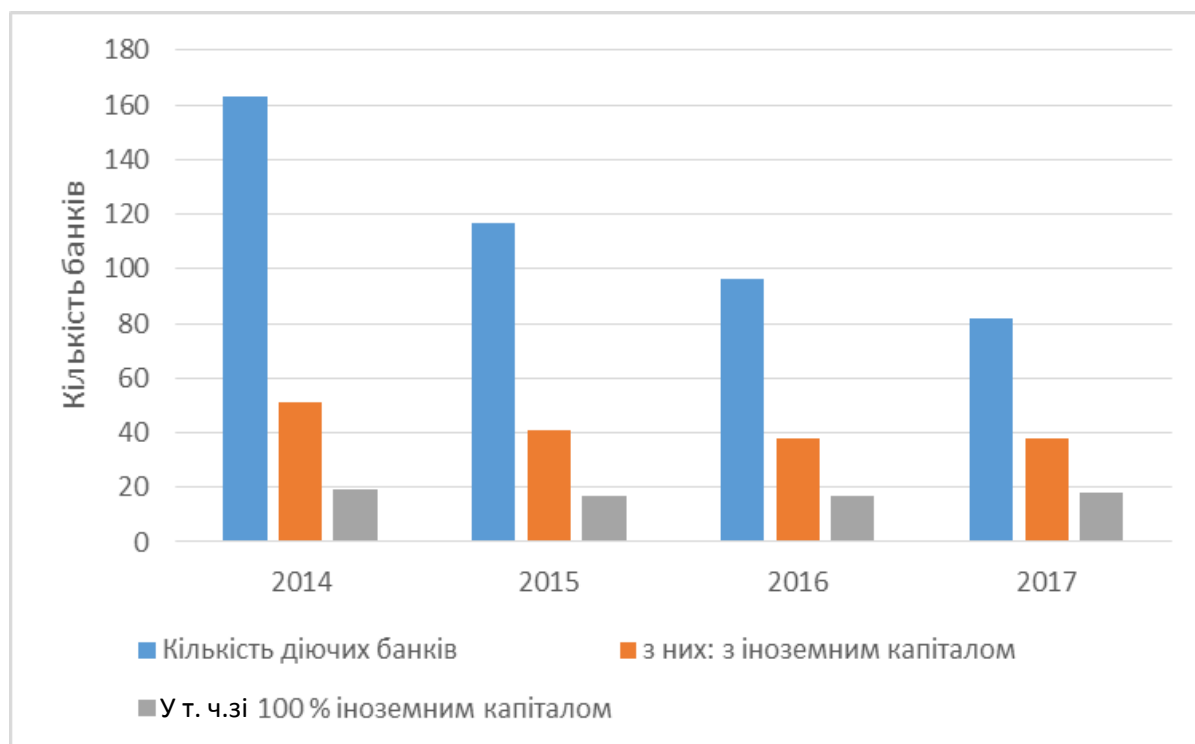

Рис. 2.1. Динаміка зміни кількості банків у 2015–2017 рр.

Джерело: складено на основі [86–88].

Станом на 01 січня 2018 р. ліцензію НБУ мали 82 банківські установи (у т. ч. 38 банків з іноземним капіталом). На кінець 2017 р. кількість функціонуючих банківських установ скоротилася на 15 % проти 2016 р. та на 30 % проти 2015 р.

Загалом на кінець 2017 р. кількість платоспроможних банків скоротилася на 14. З них 8 установ було виведено з ринку через недотримання вимог до капіталу, 1 – через непрозору структуру власності, 4 – припинили діяльність без ліквідації юридичної особи, 1 банк приєднано до іншого, 95 банків перебувають у стадії ліквідації.

Протягом аналізованого періоду в структурі власності банківської системи України (далі – БСУ) відбувалися значні перегрупування. Внаслідок переходу системного ПАТ КБ «Приватбанк» у стовідсоткову власність держави частка державних банків у структурі активів БСУ значно зросла та станом на 01.01.2018 р. становила 52 %. Частка банків з приватним українським капіталом становила близько 13 %, банків іноземних банківських груп – 35 % (рис. 2.2).

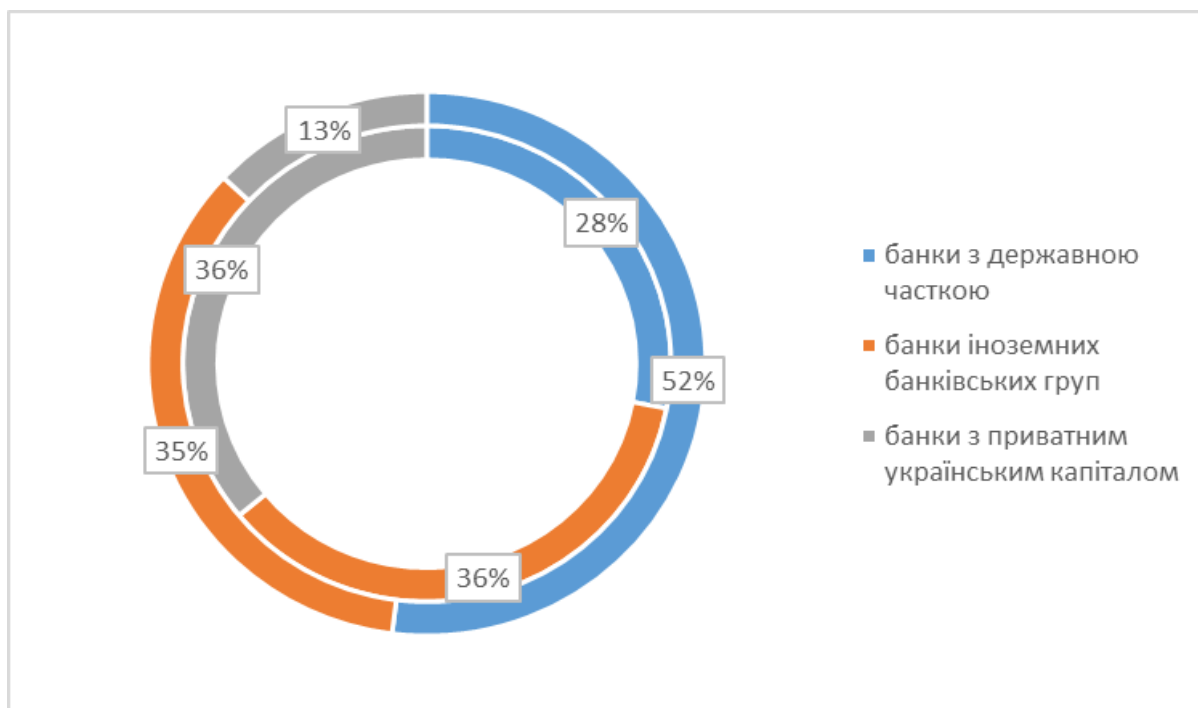

Рис. 2.2. Динаміка структури власності активів банківської системи України у 2015–2016 рр.

Джерело: складено на основі [86–88].

Активи українських працюючих банків на початок 2016 р. становили 1,254 трлн грн, а на початок 2018 р. – 1,336 трлн грн (упродовж року активи збільшилися на 0,065 трлн грн, або на 6,5 %). Динаміку зміни обсягу активів протягом 2015–2017 рр. наведено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Динаміка структури активів банківської системи у 2015–2017 рр., млн грн

Показник	01.01.2016 р.	01.01.2017 р.	01.01.2018 р.
Активи	1 254 385	1 256 299	1 336 358
Активи в іноземній валюті	581 701	519 058	506 533
Загальні активи (не скориговані на резерви за активними операціями)	1 571 411	1 737 272	1 848 333
з них: нерезиденти	197 021	190 664	173 077
Загальні активи (не скориговані на резерви за активними операціями) в іноземній валюті	799 842	788 253	755 091

Джерело: складено на основі [86–88].

Щодо кредитного ринку, то його розвиток можна охарактеризувати показниками, наведеними у табл. 2.5. Показники 2015–2017 рр. відображені без урахування коригуючих річних проводок, у тому числі за результатами зовнішнього аудиту НБУ.

**Динаміка показників розвитку кредитного ринку України
у 2015–2017 рр.**

Показник	2015 р.		2016 р.		2017 р.	
	млрд грн	питома вага, %	млрд грн	питома вага, %	млрд грн	питома вага, %
Кредити, надані клієнтам:	1007	100,0	1004	100,0	1 041	100,0
фізичним особам	176	17,5	157	15,7	171	16,4
юридичним особам	831	82,5	847	84,3	870	83,6

Джерело: складено на основі [86–88].

Обсяг наданих кредитів у 2017 р. порівняно з 2015 р. зріс на 35 млрд грн, або на 3,4 %. Динаміка структури наданих клієнтам кредитів протягом аналізованого періоду порівняно стійка: масова частка кредитів, наданих юридичним особам, становить понад 80 %, хоча й відбувається її коливання з 831 млрд грн у 2015 р. до 870 млрд грн у 2017 р. Обсяг кредитів, наданих фізичним особам, зменшився протягом 2015–2017 рр. на 1,1 в. п.

Проаналізувавши основні показники розвитку депозитного ринку України (табл. 2.6), зазначимо, що обсяг залучених коштів протягом 2015–2017 рр. зріс на 162 млрд грн., або на 1,9 %. Динаміка обсягу депозитів від фізичних осіб є висхідною, що свідчить про підвищення довіри до суб'єктів української банківської системи.

Динаміка структури ринку депозитів України у 2014–2016 рр.

Показник	2015 р.		2016 р.		2017 р.	
	млрд грн	питома вага, %	млрд грн	питома вага, %	млрд грн	питома вага, %
Зобов'язання банків	1151	х	11323	х	1173	х
Кошти фізичних осіб (з ощадними депозитними сертифікатами)	402	35	437	39	479	41
Кошти юридичних осіб	319	28	370	33	404	34

За підсумком 2017 р. 40 із 82 банків, що функціонують, отримали збитки на загальну суму 40,284 млрд грн. З цієї суми понад 57 % (22,966 млрд грн) припадає на ПАТ КБ «Приватбанк». Інші банківські установи, що завершили 2016 р. із додатнім результатом діяльності, отримали сукупно 15,92 млрд грн прибутку.

За підсумком 2017 р. серед найбільш прибуткових банків були переважно фінансові установи з іноземним капіталом: «Райффайзен Банк Аваль», «УкрСиббанк», «Креді Агріколь Банк», «Сітібанк» [3].

Загалом можна виділити такі проблеми функціонування банківської системи, як [3; 5]:

- скорочення кількості банків: зі 117 у 2015 р. до 82 у 2017 р.;
- значний відтік депозитів через «дедоларизацію»: навіть найбільш надійні банки у зв'язку з ризиками не готові працювати з валютою. Окремі надійні банки за доларовими депозитами дають символічні 0,01 %, виконуючи лише роль «сейфа». Проте навіть за таких умов доларизація вкладів зросла на 1,4 % через ефекти послаблення гривні;
- висока частка непрацюючих кредитів;
- дороговизна кредитних ресурсів та законодавча незахищеність кредиторів в Україні;
- низький рівень ризик-менеджменту більшості банків. Як показали результати 2015–2017 рр., багато банків України не приділяли належної уваги управлінню кредитним ризиком та ризиком ліквідності, що призвело до зростання проблемної заборгованості в кредитному портфелі й неможливості виконувати свої зобов'язання в строк;
- генерування банківською системою України збитків.

Таким чином, нами розглянуто головні тенденції у реформуванні банківської системи України, проаналізовано основні показники діяльності банківського сектора економіки, окреслено проблеми, характерні для проаналізованого періоду функціонування вітчизняної банківської системи.

Загалом для підвищення ефективності та вдосконалення функціонування БСУ необхідно здійснити такий комплекс заходів:

- підвищити рівень капіталізації банків через залучення додаткового акціонерного капіталу;
- підвищувати показники ліквідності банків шляхом удосконалення інструментарію регулювання ліквідності та перегляду нормативів ліквідності, цьому сприяє введення у 2018 р. нового нормативу ліквідності LCR;
- активно розвивати і впроваджувати ризик-менеджмент як ефективний інструмент реагування та попередження системного ризику;
- підвищити рівень консолідації банків шляхом підвищення якості та конкурентоспроможності банківських послуг.

Аналіз стану вітчизняного банківського сектора дав змогу виявити основні проблеми, розв'язання яких сприятиме підвищенню фінансової стійкості та надійності банківського сектора.

2.4. Сучасний стан іпотечного кредитування в Україні

Сферу іпотечного кредитування досліджує досить велика кількість як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Зокрема, поняття іпотеки розглядаються у наукових працях А. О. Афанасьєва, І. М. Михайловської, С. В. Мочерного, Н. О. Тимочко, В. Т. Бусел, О. В. Васюренко, В. Л. Ляшенко, В. І. Подчесової та ін. Дослідженням актуальних економічних проблем іпотечного кредитування присвятили частину своєї діяльності такі українські науковці, як М. Я. Дем'яненко, В. І. Савич, І. О. Лютий, Н. П. Дуброва, С. І. Кручок, К. А. Ягупова.

Ефективний розвиток суспільства здійснюється за допомогою насамперед банківської інфраструктури, а це неможливо без нормального функціонування споживчих та іпотечних кредитів, які є одними з головних її складових.

Ще після часів Другої світової війни, коли перед Європою постало питання забезпечення людей житлом, іпотека вважається одним із найефективніших механізмів подолання житлових проблем населення. Користуючись світовим досвідом, важливо розглядати кредитування під заставу житла як ефективний інструмент подолання кризового становища в країні та прискорення державних економічних реформ, розвитку банківського сектора, будівельної та суміжних із нею галузей економіки.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про іпотеку», «іпотека – вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні й користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право у разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника» [78].

Для забезпечення фінансової стабільності держави та запобігання кризовим явищам саме розвиток іпотечного кредитування житла потребує формування дієвої інфраструктури іпотечного ринку, посилення контролю держави за забезпеченням системного балансу між сукупною ціною цінних паперів і закладних, які іпотечні банки надають емітентам для забезпечення їхніх емісій [15].

На сучасному етапі внаслідок нестабільної політичної та економічної ситуації в країні, а також продовження військового конфлікту на сході країни причиною загального падіння рівня економіки є гальмування розвитку іпотечного кредитування. Суворіші вимоги кредитування, постійне зростання ставок за кредитами, збільшення порогу для початкового внеску, підвищення штрафів за заборгованість поряд з низькими доходами населення роблять іпотеку для нього недосяжною мрією, тоді як попит на житло зростає.

Згідно з визначенням Національного банку України [62], іпотечний житловий кредит (residential mortgage loan) – довгостроковий кредит, що надається фізичній особі, товариству співвласників квартир або житловому кооперативу для фінансування витрат, пов'язаних із будівництвом або

придбанням квартири чи житлового будинку (з урахуванням землі, що знаходиться під таким житловим будинком, чи присадибної ділянки), які надаються у власність позичальника з прийняттям кредитором такого житла (землі, що знаходиться під ним, чи присадибної ділянки) під заставу.

Обсяги іпотечного кредитування у ВВП країн – членів ЄС становлять 35 %, України – 6,1 %. При цьому частка цього показника 5–10 % свідчить про фрагментарний іпотечний ринок, понад 20 % – передовий [23].

Неодмінно треба наголосити на тому, що умови отримання іпотечного кредиту в країнах Європейського Союзу суттєво відрізняються від українських. Вони будуть різні як для нерезидентів, так і резидентів (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Умови надання іпотечного кредиту в різних країнах ЄС

Країна	Сума	Річна відсоткова ставка	Термін надання
Німеччина	Від 50 тис. євро	2,5–3 %	5–20 років
Франція	50–100 тис. євро	Від 2 %	7–20 років
Великобританія	До 4 річних доходів (у фунтах)	Резидентам – 2–5 % Нерезидентам – 4–6 %	5–35 років
Польща	Немає фіксованої суми. Залежить від багатьох факторів	Резидентам – 3–3,2 % Нерезидентам – 3,7–4 %	20–30 років

Джерело: складено за даними [15; 21; 23; 30].

Для порівняння в Україні річна відсоткова ставка варіюється у розмірах від 4,85–43,0 %, на суму від 10 тис. грн до 1,4 млн грн терміном до 10 років (120 міс.). Утім все залежить від умов кредитування, наприклад, чим менша ставка, тим більша сума або термін надання кредиту, і навпаки. У середньому українські банки надають іпотечні кредити близько 1 млн грн на 12–24 місяці за ставками 20–28 % річних. Головними банками з надання кредитів на нерухомість, за народним рейтингом згідно з даними українського фінансового форуму (finance.ua), є: Глобус (Київ) – 3,63; Піреус Банк (Київ) – 3,58; Аркада (Київ) – 3,03; Банк інвестицій та заощаджень (Київ) – 2,94; Кредобанк (Львів) – 2,93; Ощадбанк (Київ) – 2,45.

В Україні мінімальні аванси від вартості об'єкта кредитування упродовж 01.01.2014–01.01.2017 рр. залишались на рівні 30 %, максимальний строк кредитування – 20 років. При цьому зменшення першого внеску можливе лише за умови надання додаткової застави. Середньозважена ставка за іпотечними кредитами в національній валюті станом на 01.01.2017 р. становила 12,4 %, в іноземній валюті – 8,5 % (табл. 2.8). Загрозливим є рівень доларизації іпотечних кредитів вітчизняних банків, який упродовж досліджуваного періоду становив близько 45 % [23].

**Основні показники ринку іпотечного кредитування в Україні
за 2014–2017 рр.**

Показник	01.01.2014 р.	01.01.2015 р.	01.01.2016 р.	01.01.2017 р.
ВВП, млрд грн	1454,93	1566,73	1979,46	2383,18
Чисті активи банків, млрд грн	1278,10	1316,85	1254,39	1212,81
Кредитний портфель банків, млрд грн	911,40	1006,36	965,09	996,21
Іпотечні кредити банків, млрд грн:				
– у гривні	60,10	65,56	45,15	69,41
– в доларах США	42,97	50,79	53,40	67,23
– в інших валютах	7,64	5,65	3,29	9,04
Офіційний валютний курс, грн/дол.	7,99	15,77	24,00	27,19
Середня відсоткова ставка за іпотечними кредитами в національній валюті, %	18,5	16,9	11,8	12,4
Середня відсоткова ставка за іпотечними кредитами в іноземній валюті, %	12,9	10,2	11,0	8,5

Джерело: складено за даними [62].

У червні 2017 р. Національним банком України було проведено опитування [26] серед двадцяти п'яти українських банків з найбільшим портфелем іпотечних кредитів. За результатами цього дослідження з'ясувалося, що лише сімнадцять опитованих банків надавали кредити на нерухомість протягом останніх двох років. Так, за 2016 р. обсяг таких кредитів становив 736 млн грн, за умови, що середній розмір одного кредиту дорівнював 574 тис. грн. Уже за I квартал 2017 р. обсяг підвищився майже на 80 % (178 млн грн), а середній розмір становив 546 тис. грн. Неодмінно треба наголосити на тому, що зі зменшенням купівельної спроможності населення частка великих кредитів (понад 2 млн грн) за I квартал 2017 р. зменшилася у три рази й становила лише 4 %.

У I кварталі 2017 р. вторинний ринок переважав: 64 % від кількості угод та 59 % обсягу кредитів стосувалися купівлі житла на цьому ринку. У 2016 р. ситуація була зовсім іншою: первинний ринок переважав і за кількістю угод, і за обсягом кредитування (51 % від кількості нових кредитів та 54 % від обсягу кредитних угод).

Найбільше кредитів було видано у Києві – 765 договорів (62 % від загальної кількості) у 2016 р., 170 (52 %) – у I кварталі 2017 р. Показники столиці перевищують показники решти регіонів разом узятих. На другому місці серед найбільших міст – Львів. Під купівлю житла в містах, що розташовані за межами Київської області та не входять до п'ятірки найбільших, було видано 19 % кредитів у 2016 р. та 24 % у I кварталі 2017 р. [26].

Загалом бачимо, що наразі кредитування нерухомості активізувалося й почало потроху зростати. Але масштаби кредитування ще не такі великі, як були до кризи, отже, можна зазначити, що з 2012 р. обсяг нових іпотечних кредитів становив 2,5 млрд грн. Попри отримані результати опитування НБУ та позитивні зрушення економіки банки, що до цього періоду не надавали послуги іпотечного кредитування, й надалі не планують цього робити.

Динаміка загального обсягу отриманих домогосподарствами банківських кредитів в Україні за 2012–2016 рр. (табл. 2.9) досить неоднорідна, оскільки спостерігаються як спади, так і піднесення частки того чи іншого виду кредиту й, відповідно, загального обсягу наданих кредитів.

Таблиця 2.9

Динаміка, структура й темпи зростання кредитів, наданих банками України домашнім господарствам за цільовим спрямуванням за період 2010–2016 рр.

Показники	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Загальний обсяг кредитів, млрд грн, у тому числі:	187,6	193,5	211,2	174,9	163,3
– споживчі кредити, млн грн	125,0	137,3	135,1	104,9	101,5
<i>питома вага в загальному обсязі, %</i>	66,6	70,9	63,9	59,9	62,2
<i>Темпи зростання, %</i>	99,0	109,8	98,4	77,6	96,8
– кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості, млрд грн	58,44	51,4	71,8	66,2	58,5
<i>питома вага в загальному обсязі, %</i>	31,1	26,6	33,9	37,9	35,8
<i>Темпи зростання, %</i>	89,1	85,5	127,47	111,8	94,5
– інші кредити, млрд грн	4,2	4,7	4,3	3,8	3,3
<i>питома вага в загальному обсязі, %</i>	2,3	2,5	2,2	2,2	2,0
<i>Темпи зростання, %</i>	91,3	111,9	91,5	88,4	86,8
– із загальної суми іпотечні кредити, млрд грн	63,2	56,3	72,2	60,2	60,3
<i>питома вага в загальному обсязі, %</i>	33,7	29,1	34,2	34,4	36,9
<i>Темпи зростання, %</i>	64,9	89,1	128,2	83,4	100,1
<i>Темпи зростання загального обсягу кредитів, %</i>	93,2	103,1	112,6	82,8	93,4

Джерело: складено за даними [30].

Щодо суми іпотечних кредитів, то можемо спостерігати незначні коливання протягом досліджуваного періоду. Найбільший показник в аналізованому періоді зафіксовано у 2014 р., він становив 72,2 млрд грн, або у відсотковому співвідношенні до загальної суми наданих кредитів – 34,2 %. А найменший у 2013 р. становив 56,3 млрд грн (29,1 %). Незважаючи на те,

що у 2014 р. ситуація почала покращуватись, від 2015 р. знову спостерігається спад як в іпотечному кредитуванні, так і в кредитуванні загалом. Це пов'язано з девальвацією гривні, адже вже на початку 2015 р. курс становив 22 грн за долар США (2012 р. – близько 10 грн за долар США). Курс продовжує зростати й на початку 2019 р. становить близько 27 грн за долар США. Це обумовило певний колапс як у кредитній сфері, так і в усій банківській системі країни в цілому.

Аналізуючи структуру кредитів, наданих фізичним особам станом на 01.05.2017 (рис. 2.3), зауважимо, що найбільшу частку гривневого портфеля у розмірі 44 % займає кредитування поточних потреб. Здебільшого це кредити готівкою або купівля в кредит товарів тривалого користування у спеціальних магазинах. Також вагоме місце в гривневому портфелі займають карткові кредити – 37 %. Частка іпотечних кредитів у загальній структурі кредитного портфеля несуттєва й становить лише 11 %, але її показник в іноземній валюті порівняно з іншими досить значний – 51 %. Тож можна констатувати, що іпотека відновлюється досить повільно.

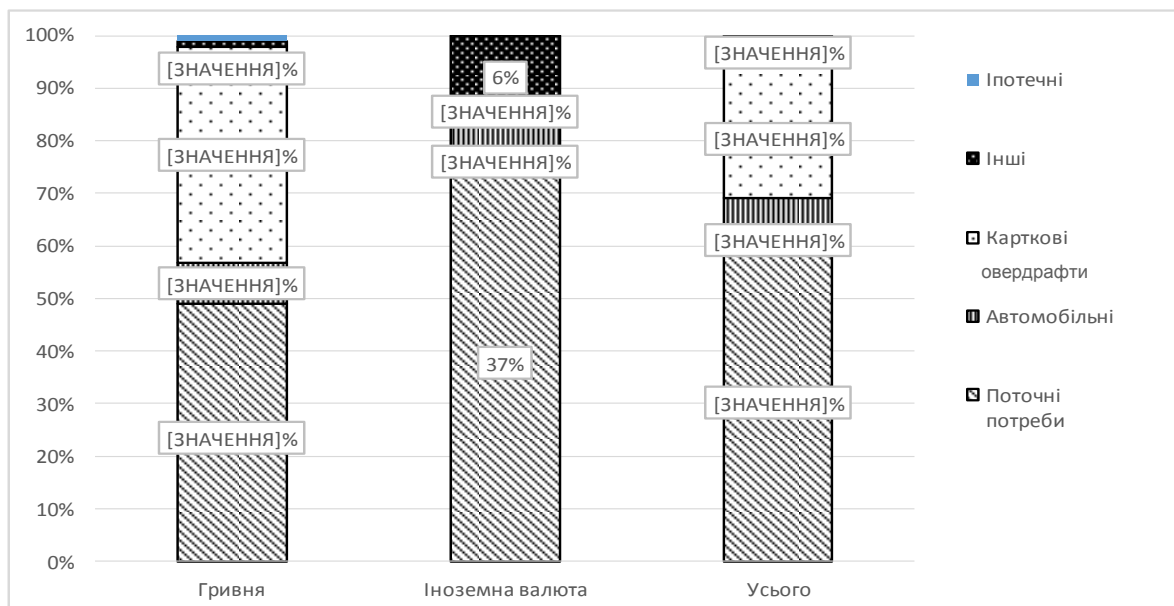

Рис. 2.3. Структура кредитів, виданих фізичним особам станом на 01.05.2017 р.

Джерело: складено автором за даними [26].

У цілому майже всі банки заявляють про наміри активніше кредитувати населення. За результатами опитування про умови кредитування, у I кварталі 2017 р. понад 88 % банків очікувало приросту кредитного портфеля фізичних осіб у наступні 12 місяців [26].

Уже наприкінці 2017 р. НБУ звітує [27] про відновлення іпотечного кредитування та наголошує на тому, що вже у 2018 р. нова іпотека стане більш доступною для населення, й визначає, що єдиною перешкодою на

шляху до такої іпотеки в середньостроковій перспективі є недосконалість процедур стягнення застави за кредитом у разі невиконання боржником своїх зобов'язань. Іпотечний кредит – це важливий складник ринкової інфраструктури. Досліджуючи проблеми іпотечного кредитування, ми дійшли висновків, що становище іпотечного кредитування в Україні цілком залежить від економічної та політичної ситуації в країні. Тому на сучасному етапі дуже важливе проведення банківської реформи для усунення першочергових проблем розвитку іпотечного кредиту, у зв'язку з цим головним завданням вважаємо саме допомогу з боку держави.

Ураховуючи вищезазначене, слід виділити основні заходи щодо поліпшення ситуації в Україні, а саме:

1) удосконалення необхідної законодавчо-нормативної бази. Наприклад: ухвалення законів про захист прав кредиторів, зниження юридичних ризиків, підвищення стандартів управління, часткове реформування податкового законодавства для поліпшення заходів реструктуризації заборгованостей тощо;

2) проведення цільового субсидювання з метою отримання іпотечного кредиту для малозабезпечених верств населення, надання кредитів під пільгові відсотки;

3) більш активне залучення іпотечних активів облігацій для покращання фінансового становища на ринку;

4) надання державних гарантій у вигляді страхування ризиків за іпотечними цінними паперами;

5) сприяння підвищенню реальних доходів населення;

6) встановлення прозорих механізмів ціноутворення.

Такі заходи сприятимуть загальному покращанню фінансового механізму іпотечного кредитування, поверненню довіри населення до банківської системи в цілому. Це, зі свого боку, приведе до покращання економічного становища в Україні.

2.5. Державне регулювання ринку криптовалют в Україні

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що тематика криптовалют є предметом досліджень багатьох зарубіжних вчених: А. Антонопулоса, П. Вінья, Д. Дрешера, М. Кейсі, У. Могойара, Н. Поппера, М. Свен, А. Тапскотта, Д. Тапскотта, А. Теппера та інших [20; 31; 53; 67; 87; 93]. У наукових працях цих авторів досить широко розглядається технологія блокчейн як основа криптовалют, підходи щодо криптографії, аналізуються чинники, що впливають на волатильність криптовалют, пропонуються заходи щодо зміцнення зовнішньоекономічної безпеки держав завдяки впровадженню цифрових технологій. Вітчизняні науковці, такі як О. В. Бречко, І. А. Брижань, І. І. Гусєва, Ю. І. Шаповал, Т. Желюк, намагаються систематизувати підходи щодо визначення та розвитку криптовалют в Україні, але наштовхуються на об'єктивні бар'єри, що виникають унаслідок правової нерегульованості даної проблематики.

Чому складно регулювати й контролювати ринок криптовалют? Переважно тому, що транскордонність обміну даними не дає можливості «прив'язати» учасників ринку криптовалют і проведені операції до якоїсь конкретної юрисдикції. Регулювання криптовалют і блокчейну належить одночасно до валютного, фінансового законодавства та регулювання ринку цінних паперів [6].

Практика інших країн переконливо свідчить, що процес законодавчого регулювання криптовалюти досить важко реалізувати. У світі, як і в Україні, немає єдиного підходу навіть до визначення криптовалюти, не говорячи вже про регулювання та захист прав споживачів електронних грошей.

Так, у Японії криптовалюта з квітня 2017 р. офіційно стала платіжним засобом (відповідно до Закону «Про криптовалюту» від 01.04.2017 р.). При цьому офіційною грошовою одиницею залишилась ена. Контроль над віртуальними валютами здійснює Агентство фінансових сервісів (Financial Services Agency), а всі операції з криптовалютами документуються для забезпечення від зловживань. Консорціум японських банків отримав дозвіл від Центробанку Японії на створення власної цифрової валюти J Coin, яку передбачається використовувати не пізніше 2020 р. (рік проведення літньої олімпіади в Японії) для оплати туристами товарів і переказу грошей за допомогою смартфонів. Прогнозується, що до 2020 р. ринок криптовалют в Японії зросте вдесятеро.

Фінансові регулятори Сполучених Штатів Америки, Сінгапуру, Канади визначають різні види криптовалют як фінансові активи. Саме в США є найбільша кількість користувачів цифрових валют та найбільша кількість банкоматів біткоїнів. Практично всі стартапи, пов'язані із цифровими технологіями, базуються на платформі блокчейну. З грудня 2017 р. федеральна резервна система США дозволила прирівнювати монети-токени до акцій. Токени можуть надати право акціонерам голосувати чи брати участь в управлінні компанією, яка випускає криптовалюту. Покупці криптовалюти мають право обміняти токени на акції компанії. Відповідно, права, які надають токени, регулюються законодавством про акції. Також із грудня 2017 р. Комісія з торгівлі товарними ф'ючерсами США офіційно дозволила торгівлю ф'ючерсами на біткоїн під своїм суворим контролем [100]. Можливість імплементувати схожий підхід в Україні мізерна, оскільки у нас дуже слабо розвинуте акціонерне законодавство.

Канада також легалізувала криптовалюту. Канадське агентство з доходів класифікувало біткоїни як товар. Отже, транзакція – це бартер, а одержувані доходи – прибуток від ведення бізнесу. Діяльність з купівлі-продажу криптовалюти оподатковується ПДВ і податком на доходи. Криптові біржі вважаються компаніями, що проводять фінансові операції, а отже, як і в США, повинні реєструватися й надавати всю необхідну документацію контрольним фінансовим органам.

Майже всі європейські країни нині ввели в свій обіг цифрові гроші. Європейський суд з 2015 р. постановив, що операції з біткоїнами звільняються від податку на додану вартість (ПДВ) відповідно до положення, що

регулює обіг валют, банкнот і монет, які використовуються як законний платіжний засіб. Таким чином, на думку суду, біткоїни – це валюта, а не майно. Хоч під час купівлі й продажу біткоїнів не сплачується ПДВ, інші операції можуть обкладатися податками, наприклад прибутковим чи податком на приріст капіталу. Фіскальний статус криптовалют відрізняється залежно від країни ЄС. Слід зауважити, незважаючи на те, що криптовалюти не містять загрози для фінансової стабільності ЄС внаслідок їх незначних обсягів в обігу та відсутності широкого визнання користувачами, Європейський центральний банк з 2018 р. увів нові правила, які:

- зобов'язують біткоїн-платформи та онлайн-«гаманці» криптовалют ідентифікувати користувачів;

- запроваджують обмежене використання prepaid-карток для розрахунків;

- дозволяють слідчим органам мати більше доступу до інформації, зокрема до банківських реєстрів;

- надають «особам з обґрунтованим інтересом» доступ до даних щодо довірчої власності [22].

Отже, можна стверджувати, що цифрові гроші активно входять у життя Європи. Доказом того є перший у світі банк криптовалюти, відкритий в Австрії, сплата комунальних платежів біткоїнами в деяких кантонах Швейцарії [102].

Абсолютно протилежна думка про регулювання криптовалюти в піднебесній. Народний банк Китаю визнав ICO (Initial Coin Offering, або первинне розміщення монет-токенів) незаконним і у 2017 р. розпорядився негайно припинити всі операції з розміщенням токенів у країні. Цілковита заборона криптовалюти у Китаї пов'язана саме з тим, що в країні не знають, як її регулювати. При цьому Китай є лідером у галузі майнінгу.

Біткоїни заборонені і в деяких ісламських країнах [54]. Наприклад, у Єгипті діє фетва (правова позиція з якогось питання, яку формулюють представники мусульманського духовенства. Вона не має юридичної сили, однак впливає на віруючих), що забороняє торгівлю криптовалютою. У ній зазначено, що «... біткоїн та операції з ним заборонено ісламом, оскільки поряд із цим ідуть шахрайство, обман і невігластво. Використання кріпти дуже ризиковано, оскільки віртуальні валюти не знаходяться під наглядом жодного державного централізованого органу» [54]. Попри заборону в Єгипті у серпні 2017 р. було відкрито перший майданчик для торгівлі біткоїнами, однак уже в грудні влада країни офіційно оголосила криптовалюту поза законом.

Отже, узагальнюючи найпоширеніші підходи до правового статусу криптовалют у світі, в українських реаліях криптовалюту можна прирівняти до звичайної валюти або до цінних паперів, або до матеріальних речей (товарів), або сформулювати принципово новий підхід.

Найменш методологічно правильним здається перший варіант, усі інші – певним чином реалістичні.

Напрацювання законодавчої бази необхідне, адже невизначеність, навіть на рівні понять, відлякує певну кількість учасників ринку криптовалют. Правове регулювання ринку криптовалют необхідне й державі, й учасникам ринку. Поступове введення криптовалют у правове поле важливе насамперед тому, що для все більшої кількості людей у нашій країні біткоїни (або інші криптовалюти) стають зручною формою заощаджень і розрахунків. Але це зручно в тому випадку, якщо учасники ринку не тільки довіряють один одному, але й мають певну систему захисту, яка знижує ризики від операцій з криптою. Тому в Україні необхідно створювати спеціалізоване законодавство для криптовалютних операцій, а також компаній і громадян, що беруть участь у цьому ринку.

Для опрацювання зазначеного питання в Україні створені:

1. Робоча група Ради з фінансової стабільності при НБУ – для вивчення і аналізу правового статусу біткоїна та інших криптовалют в Україні й у світі.

2. Державне Агентство з питань електронного урядування України – має повноваження щодо реалізації державної політики у сфері інформатизації, електронного управління, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства й може вносити на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо забезпечення формування державної політики у зазначеній сфері.

3. Комітет Верховної Ради України з питань фінансової політики та діяльності, який нині працює над розробкою законопроекту про регулювання сфери обігу криптовалют в Україні.

4. Ініціативні групи депутатів, які співпрацюють з недержавною організацією «Українська блокчейн організація» і намагаються законодавчо врегулювати криптовалютний ринок.

Саме четверта робоча група внесла до парламенту два проекти Закону: № 7183 від 6.10.2017 р. «Про обіг криптовалюти в Україні» та № 7183-1 від 10.10.2017 р. «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні».

Основні позиції двох законів подано в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Порівняльна характеристика законопроектів № 7183 та № 7183-1

Терміни	Законопроект № 7183	Законопроект № 7183-1
1	2	3
Визначення криптовалюти	Програмний код	Децентралізований цифровий вимір вартості
Криптовалюта з правового погляду	Об'єкт права власності, може бути засобом міни	Фінансовий актив

Закінчення табл. 2.10

1	2	3
Майнер	Будь-яка фізична або юридична особа, яка забезпечує працездатність системи блокчейну	Тільки суб'єкт підприємницької діяльності (ФОП або юридична особа)
Криптовалютна біржа	Організація, яка забезпечує взаємозв'язок між суб'єктами криптовалютних операцій, обмін криптовалюти на електронні гроші, валютні цінності, цінні папери	Юридична особа, яка має статус фінансової установи та надає всі види фінансових послуг на ринку криптовалют
Вимоги до криптобіржі	Не визначені	Юридична особа у формі господарського товариства, що отримало відповідно до закону статус фінансової установи. Мінімальний розмір статутного капіталу повинен становити не менше п'яти мільйонів гривень у день видачі ліцензії на здійснення діяльності. Статутний капітал повинен бути сформований виключно грошовими коштами. Не менше 51 % у статутному капіталі належить громадянам України
Регулятор	Національний банк України	Державний орган, який здійснює державне регулювання та нагляд за діяльністю на ринках небанківських фінансових послуг
Криптообмінні операції	Обмін криптовалюти на електронні гроші, фінансові цінності, цінні папери здійснюється криптовалютною біржею. Переміщення криптовалют може здійснюватися за допомогою онлайн-сервісів з обміну криптовалюти та в мережі Інтернет. Суб'єкт криптовалютних операцій здійснює обмін криптовалюти за допомогою онлайн-сервісів з обміну криптовалют на свій страх і ризик	Виключно через криптобіржі і пункти обміну криптовалюти. Операції з обміну криптовалют на національну валюту можуть здійснювати виключно інвестори на ринку криптовалют
Відкриття рахунків у криптовалюті	Не врегульовано	Фізичним та юридичним особам резидентам і нерезидентам. Забороняється відкриття анонімних рахунків. Умови відкриття рахунка повинні бути в договорі з криптобіржею
Ліцензування криптобірж	Передбачено, ліцензію видає регулятор	Передбачено, ліцензію видає регулятор

Порівнявши ці два законопроекти, можна зробити висновок, що законопроект № 7183-1 поданий як альтернативний законопроекту № 7183 і має вже більш структурований вигляд. Він упроваджує прогресивні світові практики – державне регулювання й ліцензування криптовалютних бірж. Метою прийняття цього проекту закону є встановлення правових та організаційних засад упровадження криптоіндустрії в Україні, стимулювання розвитку платіжної і цифрової інфраструктур, що забезпечують майнінг і обіг криптовалюти, забезпечення прав і законних інтересів осіб, що здійснюють комерційну та економічну діяльність у цій галузі, та інвесторів. Основним завданням законопроекту заявлено створення умов для стимулювання розвитку діяльності криптоіндустрії в Україні, використання криптовалюти в повсякденному житті під час здійснення товарообмінних операцій суб'єктами господарювання, захист прав, законних інтересів професійних учасників ринку та інвесторів.

У ст. 1 законопроекту надається визначення криптовалюти як «децентрализованого цифрового виміру вартості», що, з правового погляду, вважається «фінансовим активом». У пояснювальній записці таке визначення пояснюється тим, що більшість провідних країн світу вважає криптовалюту фінансовим активом. Але, як зазначено вище, це не зовсім так. Криптовалюта має різне визначення – від електронних грошей до товару або цінних паперів.

Регулятором ринку обігу криптовалюти визначено державний орган, який здійснює державне регулювання та нагляд за діяльністю фінансових компаній, що надають фінансові послуги на ринку криптовалют, та інших учасників цього ринку. Тобто це буде або Національна комісія з регулювання фінансових послуг, або НБУ. Однак якщо криптовалюту визначають як фінансовий актив, який продається на біржі, то не можна забувати про третій державний регулятор – Національну комісію з цінних паперів та фондової біржі.

Далі в ст. 15 законопроекту є правова колізія щодо сутності криптовалюти. Стаття забороняє криптобіржам відкривати анонімні рахунки в криптовалюті. Тобто законопроект позбавляє криптовалюту головної характеристики – анонімності. Крім того, серед інших норм порядку про відкриття таких рахунків проект приділяє увагу порядку їх арешту в тому випадку, якщо на рухоме майно клієнта накладено обтяження. Такі рахунки біржа повинна блокувати і повідомляти про їх наявність судовим виконавцям. Слід зазначити, що проект забороняє здійснювати будь-які обмінні операції з криптовалютою поза ліцензованими біржами. Іншими словами, жодна обмінна операція з використанням Bitcoin або іншої криптовалюти не залишиться без уваги регулювальних органів. Тобто в законопроекті чітко прослідковується ідея передати контроль і регулювання криптобірж Національній комісії з регулювання фінансових послуг.

Ще одним суттєвим моментом законопроекту № 7183-1 є введення 2 %-го збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з кожної криптообмінної операції, що, зі свого боку, має надати додаткові надходження до

Пенсійного фонду України та зменшити його дефіцит. Крім того (за словами ініціативної групи), це:

- дасть можливість створити передумови для розвитку економіки на базі новітніх технологій в Україні;
- приведе до надходження додаткових високотехнологічних інвестицій;
- підвищить конкурентоспроможність України на світовому ринку і сприятиме її зростанню.

Звісно, врегулювання використання криптовалюти – позитивна ініціатива, проте практика інших країн яскраво ілюструє, що цей процес досить важко реалізувати. Легалізація криптовалюти відразу ставить перед нами питання; як це краще здійснити? Тут маємо невизначеність підходів не тільки в Україні, але й у світі.

Якщо криптовалюту все ж таки вдасться легалізувати, потрібно мати можливість її використовувати як засіб платежу в будь-якій точці продажу товарів. В Україні діє законодавство про розрахунково-касові операції й наразі ніхто не може розраховуватися криптовалютою. Якщо ви навіть розрахуетесь, скажімо біткоїном, то для податкової це не буде сприйматись як операція розрахунку під час купівлі товарів.

Треба розуміти, що дозвіл на використання криптовалюти як засобу платежу – лише вершина айсберга. Найбільш актуальним залишається питання захисту прав тих, хто цією криптовалютою володіє. Світова спільнота поки не знає, як правильно ці процеси налагодити. Наразі у світі ми не бачимо жодного прикладу стовідсоткового успіху врегулювання використання криптовалюти, адже ніхто не знає, як захищати права її тримачів.

Утім урегулювати використання криптовалюти досить реально, для цього необхідно визначитися з підходом, прийняти відповідне рішення і нормативні акти, а головне – забезпечити захист прав власників криптовалюти [11].

Позиція фінансових регуляторів поки що окреслена лише коментарями керівництва. Але цілком можливо, що в найближчому майбутньому питанням криптовалют приділять увагу вже й на рівні законодавства. Адже з огляду на стрімке поширення криптовалют і неоднозначні урядові оцінки таких платіжних систем у світі регулятори в Україні будуть просто змушені закріпити їх правові ознаки в нормативних документах. Насамперед слід очікувати уточнення термінології і формулювань у законодавстві щодо валюти та платіжних засобів (швидше за все, вони будуть спрямовані на мінімізацію шахрайських ризиків).

Не можна не враховувати, що найближчим часом актуальне бачення біткоїну буде кардинально змінено і криптовалюти стануть повноцінним фінансовим інструментом у правових межах. Уже сьогодні його починають застосовувати як актив юридичні особи, вносячи криптовалюту до статутного капіталу і приймаючи її як оплату за надані послуги. Проте на криптовалюті бізнес у цілому поки що дивиться з побоюванням.

3.1. Структурно-функціональні характеристики банківської системи України та шляхи підвищення її ефективності

Фінансова стійкість банківської системи впливає на структурну збалансованість усієї економіки, оскільки саме банки виступають індикаторами нестабільності та глобальних структурно-функціональних змін. Виходячи з відкритості природи, специфіки функцій, банки відповідальні за забезпечення ліквідності та, певною мірою, розподіл ризиків у фінансово-економічних системах.

Дослідити перетворення банківської системи за останні роки доцільно за допомогою структурно-функціонального аналізу, розподіливши ринок банківських послуг між однорідними групами банків із близькими структурними характеристиками активів і пасивів, доходів і витрат, переліком пріоритетних операцій та особливостями клієнтської бази. Метод структурно-функціонального аналізу груп банків (далі – СФГБ-метод) з використанням інструментарію самоорганізаційних карт Кохонена детально розглядається в [18; 24].

Важливою перевагою СФГБ-методу є можливість урахування значної кількості структурних індикаторів для формування однорідних груп банків та відсутність суб'єктивних чинників. Оприлюднена квартальна звітність банків дає можливість вирахувати частку основних складників активів, пасивів, доходів і витрат для кожного з банків та поєднати значення 23 структурних індикаторів у великій базі даних. Далі за допомогою методики нейронних мереж формуються однорідні кластери банків, які близькі за всіма значеннями структурних індикаторів. Групи відображуються на карті Кохонена як відокремлені географічні об'єкти. Близьке розташування груп на карті засвідчує наявність спільних рис, і навпаки, групи з найбільшою відстанню мають суттєві відмінності за великою кількістю ознак. Таким чином, на формування груп впливає лише значення всіх структурних індикаторів, що враховуються одночасно.

Дослідження змін розміру та характеристики груп дає змогу оцінити стан загальної банківської системи, становище окремих груп та індивідуальні траєкторії банків. Особливої актуальності СФГБ-метод набуває у період значних змін, коли траєкторії багатьох банків стикаються у групах із критичними ознаками, а самі групи переміщуються на карті Кохонена.

Структурно-функціональний аналіз фінансової стійкості банків ґрунтується на традиційних підходах до оцінки причин втрати ними платоспроможності та незабезпечення адекватного управління ризиками [37; 41; 59].

Стратегія регулювання банківської діяльності та нагляду на основі ризиків реалізована в сучасній нормативно-правовій базі [51; 66; 71], вона

передбачає застосування економіко-математичного моделювання ризиків банків та інших фінансових установ. Використання інструментарію нейронних мереж, у тому числі карт Кохонена, знайшло відображення у працях вітчизняних та іноземних вчених [18; 48]. Проте широкі можливості та нерозкритий потенціал цього методу під час виконання завдань виокремлення однорідних об'єктів для формалізації аналізу фінансової стійкості банківської системи та окремих банків потребує подальшого розвитку.

Для побудови структурно-функціональних груп використані дані оприлюдненої квартальної звітності банків. Оцінку процесу скорочення ринку проведено шляхом групування останніх звітів банків для кожного кварталу. Статистичний огляд змін охоплює період з 01.01.2012 р. до 01.07.2017 р. – дати останньої оприлюдненої квартальної звітності.

На початку 2012 р. в Україні працювало 182 банки із сукупними активами 1122 млрд грн. Розподіл банків за структурно-функціональними групами наведено у першій частині табл. 3.1. Друга частина таблиці відображає становище банків на кінцеву дату дослідження. За п'ять з половиною років ліквідовано 96 банків, активи яких становили 36 % у системних активах. Четверть банків не змінили властивостей і залишились у своїх СФГБ. Перехід інших банків до нових груп обумовлено не тільки системними структурними перетвореннями, що виявились у збільшенні відповідних груп, але й змінами внутрішніх характеристик окремих банків.

Таблиця 3.1

**Розподіл банків на СФГБ на 01.01.2012 р.
з подальшим перерозподілом на 01.07.2017 р.**

СФГБ	Розподіл на 01.01. 2012 р.		Залишились в СФГБ		Ліквідовані		Інші	
	Кільк. банків	Активи, млн грн	Кільк. банків	Активи, млн грн	Кільк. банків	Активи, млн грн	Кільк. банків	Активи, млн грн
центр	36	417 269	11	66 996	20	141 243	5	209 031
З/ф/с	42	40 303	8	5580	26	28 688	8	6036
А/ф	16	291 572	3	4907	4	30 565	9	256 099
З/м	14	175 148	7	115 555	3	43 449	4	16 144
А/цп	12	104 839	6	7197	6	97 641	0	0
А/в-З/п	18	15 917	7	4401	8	3078	3	8438
З/ін.	16	30 811	5	10 024	6	13 669	5	7118
А/м	11	11 062	0	0	6	5432	5	5630
З/ю/с	9	8881	0	0	9	8881	0	0
пробл.	8	26 279	0	0	8	26 279	0	0
Усього:	182	1 122 082	47	214 659	96	398 926	39	508 496
Частка:			25,82 %	19,13 %	52,75 %	35,55 %	21,43 %	45,32 %

Примітка: авторська розробка на основі [103].

Розподіл банків станом на 01.01.2012 р. був досить типовий для більшості карт Кохонена, побудованих від початку 2003 р. Центральну і найбільшу частину карти займали банки із середніми значеннями структурних індикаторів без суттєвих відмінностей у структурі активів, пасивів, доходів і витрат. Також у центрі більшості карт перебувала група З/ф/с із підвищеними строковими зобов'язаннями фізичних осіб. До цієї групи традиційно входили малі банки, що й обумовлювало невелику частку в активах за найбільшої кількості банків. Група А/ф складається з банків, які спеціалізуються на споживчому кредитуванні, банки групи З/м мають підвищену частку міжбанківських зобов'язань, зазвичай підтримку іноземних акціонерів через міжбанківські кредити. Група А/цп зі значною часткою цінних паперів в активах має тенденцію до зростання упродовж досліджуваного періоду. Група А/в-З/п характеризується надлишковими високоліквідними активами та поточними зобов'язаннями, підвищеними операційними ризиками під час роботи з готівкою. Група З/інш має відмінності у структурі ресурсної бази, підвищену частку так званих «інших» зобов'язань, які не є коштами фізичних, юридичних осіб або міжбанківського ринку. Банки цієї групи (З/ін) – невеликі кептивні банки. Група А/м також поєднує невеликі банки, які мають підвищену частку міжбанківських активів. У структурі зобов'язань банків групи З/ю/с переважають строкові кошти юридичних осіб, групи З/ф/п – поточні кошти фізичних осіб. Нарешті, група проблемних банків зі збитками та неякісними активами позначається як проблемні.

Розглянемо спочатку міграцію банків із центральної групи, яка на початку періоду дослідження була найбільшою за розміром сукупних активів. У середині 2017 р. найбільшими стали групи А/цп та З/ф/п.

Міграція банків із центральної групи

Із 36 банків, що перебували у центральній частині на початку дослідження, 11 залишились у цій групі й у 2017 р. Перелік банків зі стійким становищем у центральній групі подано в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Банки зі стійким становищем у центральній групі на 01.07.2017 р.

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн
1	Альфа-Банк	29 085 228
2	Південний	10 333 543
3	Кредит Дніпро	9 340 263
4	Мегабанк	4 855 802
5	Індустріалбанк	3 421 966
6	БМ Банк	3 370 603
7	Банк інвестицій та заощаджень	2 441 464
8	Таскомбанк	2 445 535
9	Львів	885 411
10	Акордбанк	464 719
11	Січ	351 469
	Усього	66 996 004

Примітка: авторська розробка на основі [103].

До центральної групи входять великі, середні і малі банки як з іноземним, так і українським капіталом. Саме центральна група визначає сукупність фінансово збалансованих банків із позитивними прогнозами розвитку. При цьому слід уважно вивчати структуру власності банків, оскільки саме недостатня прозорість капіталу й стала причиною виведення з ринку значної кількості банків.

У табл. 3.3 подано перелік ліквідованих банків, які входили до центральної групи на початку досліджуваного періоду, дата надання останньої квартальної звітності та групи, до якої входив банк напередодні ліквідації.

Таблиця 3.3

**Банки центральної групи станом на 01.01.2012 р.,
які ліквідовано до 01.07.2017 р.**

№ за/п	Банк	Активи, тис. грн	Рік ліквідації, остання СФГБ
1	Фінанси та Кредит	22 607 223	2014, Вал/зб
2	БрокбізнесБанк	19 965 357	2014, Вал/зб
3	Форум	12 120 969	2014, Вал/зб
4	АктаБанк	4 382 835	2014, Центр
5	Актив-Банк	3 521 900	2014, Центр
6	Кредитпромбанк	12 760 835	2015, Вал/зб
7	Український професійний банк	3 216 379	2015, Вал/зб
8	Київська Русь	5 314 845	2015, Центр
9	Златобанк	3 289 512	2015, Центр
10	VAВ Банк	9 438 931	2015, З/ф/с
11	Імексбанк	8 502 586	2015, З/ф/с
12	Експобанк	2 215 632	2015, З/ф/с
13	БГ Банк	1 818 734	2015, З/ф/с
14	Камбіо	2 200 698	2015, А/цп
15	Хрещатик	8 868 445	2016, Центр
16	Укрінбанк	4 472 918	2016, Центр
17	Всеукраїнський банк розвитку (ВБР)	1 686 195	2016, З/ф/п
18	Фінансова Ініціатива	9 977 155	2017, З/інш
19	Фінбанк	2 213 098	2017, З/інш
20	Діамантбанк	2 668 541	2017, Центр
	Усього:	141 242 788	

Примітка: авторська розробка на основі [103].

Значну кількість банків, що залишались у центральній групі аж до моменту припинення діяльності, було ліквідовано через непрозору структуру власності. Деякі банки, ліквідовані у різні періоди з різних СФГБ, ма-

ли підвищені операційні ризики або не дотримувалися законодавства з питань фінансового моніторингу. Для таких випадків становище банку в групі не є достатнім чинником для прогнозування близької ліквідації.

Переважно становище в конкретній групі засвідчує наявні проблеми в діяльності. Наприклад, банки, які в 2015 р. перейшли напередодні ліквідації до групи З/ф/с із підвищеними строковими зобов'язаннями фізичних осіб, відчували дефіцит ліквідності, а банки, що 2017 р. перейшли до групи З/ін, підтримували ліквідність за рахунок ресурсів акціонерів, які не належать до стандартних зобов'язань.

Найбільші з ліквідованих банків центральної групи залишили ринок на початкових етапах так званого «очищення» банківської системи через високі збитки від операцій з валютою у групі з назвою Вал/зб. Слід підкреслити, що саме в періоди різкого падіння курсу гривні відбувалося прискорене скорочення сукупних зобов'язань та активів і перехід банків різних структурно-функціональних груп до Вал/зб із подальшим виведенням з ринку. Група збиткових банків Вал/зб упродовж 2014–2016 рр. кілька разів суттєво зростала.

На рис. 3.1 чітко продемонстровано нерівномірність розподілу банків станом на 01.04.2014 р. Місце розміщення кожного банку визначається на карті числом – порядковим номером банку в списку за розміром активів.

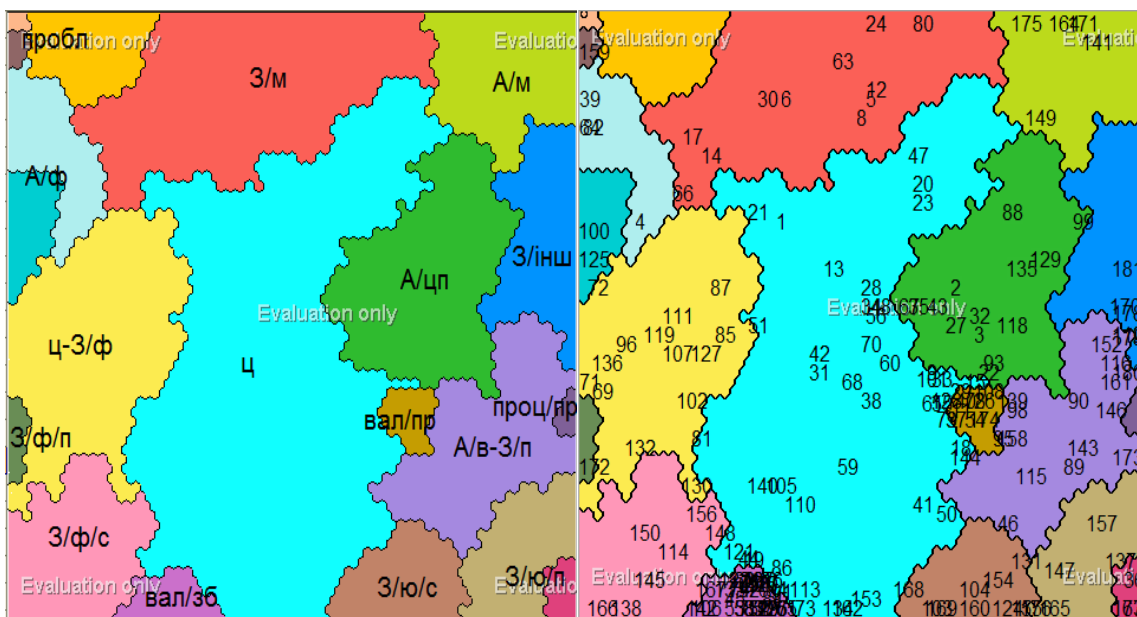

Рис. 3.1. Розміщення банків на карті Кохонена станом на 01.04.2014 р.: СФГБ та банки за поточним розподілом

Примітка: авторська розробка на основі [103].

Значна частина банків зосереджена у групі Вал/зб, де завершилися траєкторії окремих ліквідованих банків і таких діючих банків: Райффайзен Банк Аваль, Альфа-Банк, Правекс-Банк, Міський Комерційний Банк, БМ

Банк, Енергобанк та ін. Також багато банків тимчасово перебуває у групі з прибутком від операцій з валютою Вал/пр: зміни курсу валюти призвели до тимчасового переходу траєкторій банків до відповідних СФГБ. Високі доходи від операцій з валютою в цей період мали Златобанк, АктаБанк, Діві Банк, Надра, Банк Юнісон та ін.

Розподіл банків у II кв. 2014 р. на ринку і на карті визначався їхньою реакцією на стрибок курсу національної валюти (з 8 до 11 дол. США). Серед ліквідованих у цей період банків різних груп висока частка тих, що належали до групи Вал/зб або мали адресу в Криму чи Донецьку.

У III кв. кількість банків у групах, сформованих за ознакою результатів від операцій з валютою, дещо скоротилася; розпочалося зростання групи З/ф/п із великою часткою поточних коштів у зобов'язаннях. На рис. 3.2 зображено загальний вигляд карти Кохонена на 01.07.2014 р.

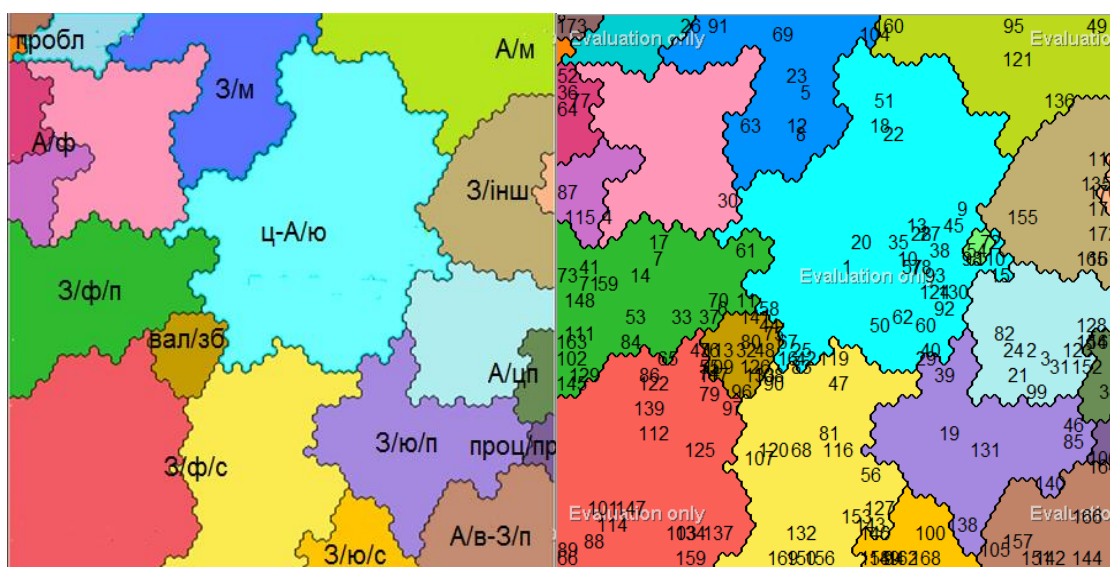

Рис. 3.2. Розміщення банків на карті Кохонена станом на 01.07.2014 р.: СФГБ та банки за поточним розподілом

Примітка: авторська розробка на основі [103].

До групи З/ф/п у цей період перейшли окремі великі банки з іноземними акціонерами, які раніше мали велику підтримку материнських банків і належали до групи З/м: Укрсоцбанк, УкрСиббанк, ОTR Bank, Прокредит Банк, БТА Банк, Райффайзен Банк Аваль, Альфа-Банк, Правекс Банк, Кредобанк та ін. Навіть у 2017 р. окремі банки залишаються у групі З/ф/п: УкрСиббанк, ОTR Bank, Райффайзен Банк Аваль, Кредобанк. Зростання групи З/ф/п у III кв. 2014 р. характеризує рух коштів клієнтів від ліквідованих банків до великих, котрі зазвичай мають іноземних акціонерів, розміщуючи ці кошти на поточних рахунках. У табл. 3.4 наведено перелік банків центральної групи, які перейшли до групи З/ф/п.

**Банки центральної групи станом на 01.01.2012 р.,
які перейшли до групи З/ф/п на 01.07.2017 р.**

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн
1	Креді Агріколь Банк	8 165 699
2	Восток	402 392
Усього:		8 568 091

Примітка: авторська розробка на основі [103].

Слід підкреслити, що перша якісна зміна системи виявилась у 2014 р. через суттєве збільшення кількості банків групи З/ф/п, ресурсна база яких має підвищену частку поточних коштів фізичних осіб. До цієї групи перейшли деякі великі банки. Максимальне значення (52 банки зі 130) досягалося на 01.10.2015 р., після чого група скоротилася, але продовжує включати великі банки. Із середини 2015 р. спостерігаються ознаки надлишкової ліквідності банків, переорієнтації ресурсів на кошти до запитання, операцій – від кредитних до короткострокових, спрямованих на комісійні доходи. Кількість банків, які мають підвищені високоліквідні активи, зростає. Для банків, що спеціалізуються на операціях з готівкою, підвищуються операційні ризики та ймовірність порушення законодавства з фінансового моніторингу.

Починаючи з 2015 р., зросла група А/цп з підвищеною часткою цінних паперів в активах. Державні та деякі великі банки з іноземними акціонерами, що залучили поточні ресурси фізичних осіб, розміщують активи в державні цінні папери. Кредитні операції банків скоротилися. Нині значна кількість позичальників має підвищене кредитне навантаження або недостатню платоспроможність і обмежена надто високими кредитними ставками. За умов високих кредитних ризиків навіть низький попит на дорогі кредити не спонукає банки до їх здешевлення. Більшість банків має накопичені проблемні кредити та обслуговує непрацюючі активи.

У табл. 3.5 наведено перелік банків центральної групи, які перейшли до групи А/цп. Зокрема, це ПриватБанк, який після націоналізації має стійке становище в даній групі, як і більшість державних банків.

Таблиця 3.5

**Банки центральної групи станом на 01.01.2012 р.,
які перейшли до групи А/цп на 01.07.2017 р.**

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн
1	ПриватБанк	164 562 828
2	ПУМБ	31 612 360
3	Кредобанк	4 287 371
Усього:		200 462 559

Примітка: авторська розробка на основі [103].

Міграція банків із групи З/ф/с

Група З/ф/с із підвищеними строковими зобов'язаннями фізичних осіб на початку 2012 р. була найбільшою за кількістю банків, але не за розміром активів. Із 42 банків 26 ліквідовано, 8 залишилися у цій групі, 5 перейшло до групи З/ф/п із підвищеною часткою поточних зобов'язань фізичних осіб; 2 банки перейшли до групи А/в-З/п з підвищеними високоліквідними активами і поточними зобов'язаннями, 1 – до центральної групи. Перелік банків зі стійким розміщенням у групі З/ф/с подано у табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Банки зі стійким становищем у групі З/ф/с на 01.07.2017 р.

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн
1	Аркада	1 987 898
2	Богуслав	733 631
3	Айбокс Банк	634 516
4	Асвіо Банк	524 504
5	Полікомбанк	481 207
6	Європромбанк	539 531
7	Регіон-Банк	441 876
8	Земельний Капітал	236 458
Усього:		5 579 620

Примітка: авторська розробка на основі [103].

Банки, що постійно перебувають у групі З/ф/с, зазвичай мають малі розміри активів і капіталу. Ресурсна база цих банків найдорожча, а діяльність недостатньо ефективна. Ці банки мають підвищені ризики незабезпечення необхідної капіталізації для ведення діяльності.

У табл. 3.7 подано перелік ліквідованих банків, які входили до групи З/ф/с у 2012 р. Більшість цих банків ліквідовано в перші два роки так званого «очищення» банківської системи, вони перебували у групі З/ф/с аж до часу ліквідації. Причиною виведення більшості банків із ринку стала непрозора структура власності або розміщення банків на тимчасово окупованій території Донбасу, Луганська та анексованого Криму, тобто чинники, які не можна врахувати у побудові СФГБ.

Таблиця 3.7

Банки групи З/ф/с станом на 01.01.2012 р., які ліквідовано до 01.07.2017 р.

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн	Рік ліквідації, остання СФГБ
1	2	3	4
1	АКБ Банк	1 244 649	2014, З/ф/с
2	Золоті Ворота	1 513 391	2014, З/ф/с

Закінчення табл. 3.7

1	2	3	4
3	Промекономбанк	559 842	2014, З/ф/с
4	Фінростбанк	880 107	2014, З/ф/с
5	Старокиївський Банк	656 047	2014, З/ф/с
6	УФС Банк	1 204 603	2014, З/ф/с
7	Укркомунбанк	605 591	2014, З/ф/с
8	Меркурій	1 893 737	2014, Вал/зб
9	ЧБРР	676 728	2014, Вал/зб
10	Західкомбанк	923 113	2014, Вал/зб
11	Демарк	1 979 866	2015, З/ф/с
12	ЛегБанк	394 315	2015, З/ф/с
13	Аксіома Банк	439 238	2015, З/ф/с
14	Національний кредит	1 016 385	2015, З/ф/с
15	Столичний	302 656	2015, З/ф/с
16	Національні інвестиції	2 369 041	2015, З/ф/с
17	Капітал	1 245 897	2015, З/ф/с
18	Софійський	242 229	2015, З/ф/с
19	Контракт	788 271	2015, З/ф/с
20	Радикал Банк	812 091	2015, З/ф/с
21	Союз	5 293 564	2015, Центр
22	Енергобанк	2 109 908	2015, Вал/зб
23	ІнвестБанк	574 118	2016, Центр
24	КласикБанк	576 218	2016, З/ю/с
25	Фінанс Банк	162 515	2016, З/інш
26	Народний Капітал	224 017	2017, З/ф/с
Усього:		141 242 788	

Примітка: авторська розробка на основі [103].

Група із 5 банків, які перейшли від СФГБ З/ф/с до З/ф/п (табл. 3.8).

**Банки групи З/ф/с станом на 01.01.2012 р.,
які перейшли до групи З/ф/п на 01.07.2017 р.**

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн
1	Перший Інвестиційний Банк	1 003 931
2	МетаБанк	815 324
3	Грант	677 159
4	Полтава-Банк	1 327 356
5	Радабанк	199 722
Усього:		4 023 492

Примітка: авторська розробка на основі [103].

У середині 2017 р. група З/ф/п стала однією з найбільших у зв'язку із системним скороченням обсягів строкових вкладів і заміщенням їх поточними коштами. На відміну від малих банків групи З/ф/с, група З/ф/п включає банки з різним розміром активів та відносно стійким фінансовим становищем.

Водночас 2 банки (Конкорд та Юнекс Банк), що перейшли від групи З/ф/с до А/в-З/п, мали нестійкі траєкторії і кілька разів мігрували між цими групами.

Ураховуючи велику кількість ліквідованих банків із групи З/ф/с, можна констатувати підвищені ризики виведення з ринку цих банків, передусім через недостатній розмір капіталу. Станом на 01.07.2017 р. СФГБ З/ф/с скоротилася до 14 банків.

Міграція банків з інших груп

Група А/в-З/п характеризується підвищеною часткою високоліквідних активів, насамперед готівкових коштів і поточних зобов'язань. Банки цієї групи зазвичай мають значні обсяги операцій, спрямованих на отримання комісійних доходів. Через підвищені операційні ризики вони наражаються на порушення законодавства з фінансового моніторингу. Проте для оцінювання структурно-функціональних властивостей кожного банку потрібне дослідження його індивідуальної траєкторії.

На початку 2012 р. до складу групи А/в-З/п входило 18 банків, з яких 7 залишилися у групі, 8 – ліквідовано, 3 перейшли до інших груп. Перелік банків зі стійким розміщенням у групі А/в-З/п подано у табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Банки зі стійким становищем у групі А/в-З/п на 01.07.2017 р.

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн
1	Міжнародний Інвестиційний Банк	2 091 395
2	Новий	948 942
3	Центр	321 386
4	Мотор-Банк	280 057
5	Комерційний Індустріальний Банк	342 434
6	ПФБ	233 655
7	Укрбудінвестбанк	182 996
Усього:		4 400 865

Примітка: авторська розробка на основі [103].

Більшість банків малі за розміром, тобто мають ризики недокапіталізації. Перелік ліквідованих банків групи А/в-З/п подано в табл. 3.10. Більшість із них виведено з ринку у 2014–2015 рр. з тієї ж групи.

**Банки групи А/в-З/п станом на 01.01.2012 р.,
які ліквідовано до 01.07.2017 р.**

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн	Рік ліквідації, остання СФГБ
1	Прайм-Банк	228 271	2014, А/в-З/п
2	СПК Банк	142 687	2014, А/в-З/п
3	Грін Банк	201 112	2015, А/в-З/п
4	ТК Кредит	1 307 302	2015, А/в-З/п
5	Велес	174 618	2015, А/в-З/п
6	ПроФін Банк	349 302	2015, З/ф/с
7	Фінексбанк	422 186	2016, А/в-З/п
8	Смартбанк	252 796	2016, А/в-З/п
Усього:		3 078 274	

Примітка: авторська розробка на основі [103].

Один банк групи А/в-З/п (Місто Банк) перейшов до центральної групи, ще два банки (Кліринговий Дім та Експрес-Банк) – до групи З/ф/п.

За п'ять з половиною років група А/в-З/п дещо скоротилася з 18 до 12 банків, але підтримує досить стабільний рівень сукупних активів, що підтверджує наявність певних операційних ризиків у системі в разі зміни банків-гравців.

Група А/ф банків із підвищеною часткою кредитів фізичних осіб значно скоротилася – із 16 до 3 банків. При цьому банки з найбільшими активами перейшли до інших груп. Перерозподіл банків наведено в табл. 3.11.

Міграція банків групи А/ф з 01.01.2012 р. до 01.07.2017 р.

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн
1	2	3
Залишилися в А/ф		4 907 464
1	А-Банк	1 500 679
2	Ідея Банк	1 707 308
3	Forvard Bank	1 699 476
Перейшли до З/ф/п		104 178 400
1	Райффайзен Банк Аваль	47 433 689
2	УкрСиббанк	31 591 570
3	OT Bank	22 704 801
4	ПроКредит Банк	2 448 339

1	2	3
Перейшли до А/цп		104 360 862
1	Ощадбанк	78 674 429
2	Укргазбанк	19 956 286
3	Правекс-Банк	5 730 147
Перейшли до З/м		47 560 038
1	Укрсоцбанк	41 823 697
2	Universal Bank	5 736 341
Ліквідовані		30 564 885
1	Дельта Банк	25 308 231
2	Платинум Банк	4 086 883
3	Ренесанс Капітал	825 162
4	Траст	344 609
Усього:		291 571 647

Примітка: авторська розробка на основі [103].

Після кризи 2009–2010 рр. банки з проблемними кредитами фізичних осіб в іноземній валюті, які були в групі А/ф, розміщувалися на карті Кохонена поруч із проблемними, тобто мали ознаки найгірших у системі. Поступово окремі банки з іноземним капіталом перейшли до групи З/ф/п із великою часткою поточних зобов'язань фізичних осіб. До цих банків спрямувалися потоки коштів ліквідованих банків. До групи А/цп зі значним портфелем цінних паперів перейшли переважно державні банки, що накопичили значні обсяги ОВДП в активах під час проведення капіталізації. Переміщення банків до групи З/м пов'язано зі зростанням міжбанківських пасивів. Склад групи А/ф і сукупні активи банків суттєво скоротилися. Банки з підвищеною часткою кредитів фізичних осіб мають неякісні активи і не можуть вважатися фінансово стійкими.

На відміну від попередньої, група З/м із підвищеними міжбанківськими зобов'язаннями продовжує об'єднувати великі банки, що переважно мають іноземних акціонерів. Міграцію банків цієї групи подано в табл. 3.12.

Таблиця 3.12

Міграція банків групи З/м з 01.01.2012 р. до 01.07.2017 р.

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн
1	2	3
Залишилися в З/м		115 554 544
1	Промінвестбанк	40 348 799
2	ВТБ Банк	34 488 614
3	Сбербанк	17 599 381
4	IBU	12 548 131
5	Pireus Bank	4 562 729
6	Altbank	2 644 072
7	ВіЕс Банк	3 362 818

1	2	3
Перейшли до А/цп		14 336 196
1	БТА Банк	5 591 930
2	Марфін Банк	5 281 305
3	СЕВ	3 462 960
Перейшли до З/інш		1 808 269
1	Кредит Європа Банк	1 808 269
Ліквідовані		43 448 760
1	Надра	27 456 664
2	Фідобанк	10 004 715
3	УніКредит Банк	5 987 381
Усього:		175 147 769

Примітка: авторська розробка на основі [103].

Фінансовий стан банків групи З/м досить стабільний, підтримка іноземних акціонерів дозволяє формувати необхідні резерви під кредитні та інші ризики. Слід зазначити, що в більшості європейських банків використовуються консервативні підходи до оцінки ризиків для їх достатнього покриття.

Остання велика СФГБ із тенденцією до збільшення поєднує банки зі значною часткою цінних паперів у активах – А/цп. Міграцію банків цієї групи показано в табл. 3.13.

Таблиця 3.13

Міграція банків групи А/цп з 01.01.2012 р. до 01.07.2017 р.

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн
Залишилися в А/цп		97 641 365
1	Укрексімбанк	86 474 149
2	Сітібанк (Україна)	5 252 642
3	КристалБанк	2 864 054
4	Агропросперіс Банк	2 047 308
5	Deutsche Bank (ДБУ)	520 248
6	Фінансовий Партнер	482 963
Ліквідовані		7 197 395
1	Євробанк	1 184 340
2	Даніель	1 762 791
3	Інтербанк	390 634
4	Петрокомерц-Україна	1 153 139
5	Стандарт	284 839
6	Фідобанк	2 421 652
Усього:		104 838 759

Примітка: авторська розробка на основі [103].

Більшість банків групи А/цп розмістили активи в державні цінні папери. Відповідна концентрація має деякі тимчасові переваги, пов'язані зі статусом державних гарантій. Утім, як і будь-яка концентрація активів, структурна відмінність групи А/цп має стратегічні ризики і потребує відповідного контролю.

Структурні зміни системи в період активного «очищення», з 01.04.2014 р. до 01.01.2017 р.

Більшість СФГБ протягом зазначеного періоду займає незмінне положення на карті Кохонена. Окремі структурні індикатори об'єднують навколо себе СФГБ, інші не мають єдиного екстремуму, інтерпретація їхнього впливу на формування топології карти потребує аналізу інших індикаторів. Існують випадки, коли СФГБ утворюються не постійно, а лише у певні періоди (групи з великими валютними прибутками (далі – Вал/пр), валютними збитками (далі – Вал/зб), процентними прибутками (далі – Проц/пр)).

Інтерпретація місця СФГБ на карті та впливу на топологію окремих індикаторів є важливою характеристикою системи. Окремі СФГБ формуються навколо значень одного або кількох структурних індикаторів, що займають близьке положення на карті. Наприклад, група проблемних банків формується навколо екстремальних значень таких якісних показників, як рентабельність активів ROA, відношення розміру резервів під кредити до сукупних активів RA, а також відношення капіталу до активів CA, валютної позиції VA (зазвичай із від'ємними значеннями). Більш детальну інформацію щодо структурних змін у банківській системі можна отримати з аналізу положення окремих СФГБ на карті Кохонена.

За три останні роки сума резервів під кредитні ризики значно зросла й на початку 2017 р. майже зрівнялась із сукупним обсягом кредитного портфеля (500 млрд грн резервів під 570 млрд грн кредитів). За цей період сукупні резерви зросли на 350 млрд грн, у тому числі резерви ПриватБанку – на 150 млрд грн, більшість резервів створена під час націоналізації банку наприкінці 2016 р.

У табл. 3.14 наведено зміну сукупних активів за балансовими даними 20 найбільших банків протягом 3 років активного «очищення» системи, без урахування впливу курсу національної валюти.

Таблиця 3.14

Перерозподіл банківських активів та формування резервів з 01.04.2014 р. до 01.01.2017 р.

№ з/п	Назва банку	Активи на 01.04.2014, млн грн	Активи на 01.01.2017, млн грн	Приріст активів, млн грн	Резерви на 01.04.2014, млн грн	Резерви на 01.01.2017, млн грн	Приріст резервів, млн грн
1	2	3	4	5	6	7	8
1	ПриватБанк	196 129	220 018	23 889	23 948	173 625	149 677
2	Ощадбанк	110 757	210 099	99 343	14 496	52 823	38 327
3	Укрексімбанк	105 739	160 304	54 564	12 268	50 543	38 275

Закінчення табл. 3.14

1	2	3	4	5	6	7	8
4	Дельта Банк	62 118			3569		
5	Промінвестбанк	48 945	34 324	- 14 621	2115	23 764	21 649
6	Укрсоцбанк	46 124	41 800	- 4324	8958	26 933	17 975
7	Райфф. Банк Аваль	44 987	56 000	11 013	11 569	25 765	14 197
8	Сбербанк Росії	42 532	48 356	5824	2121	21 820	19 699
9	ПУМБ	36 677	44 553	7876	3402	10 800	7398
10	Альфа-Банк	35 773	38 954	3181	2419	9448	7029
11	Надра	35 578			5590		
12	ВТБ Банк	29 460	20 640	- 8820	3140	26 124	22 984
13	Фінанси та Кредит	28 373			1984		
14	УкрСиббанк	23 373	45 367	21 995	1340	6977	5638
15	Укргазбанк	21 730	53 681	31 951	5238	9258	4020
16	ВіЕйБі Банк	21 877			749		
17	ОТР Банк	21 174	24 831	3657	3475	9956	6482
18	Креді Агріколь Банк	17 108	29 895	12 788	459	3545	3087
19	Брокбізнесбанк	14 957			2751		
20	Фінансова Ініціатива	14 004			2452		
	Усього найбільші:	957 413	1 028 822	71 409	112 041	451 383	339 342
	Інші банки:	358 422	245 910	- 112 512	30 250	45 816	15 566
	Усього:	1 315 835	1 274 732	- 41 103	142 291	497 199	354 909

Примітка: авторська розробка на основі [103].

Загальні активи системи скоротилися на 71 млрд грн, або на 3 %, але активи найбільших банків зросли на 112 млрд грн, або на 7,5 %, навіть в умовах ліквідації 6 банків з переліку. Активи малих банків, що не ввійшли в першу двадцятку, скоротилися майже втричі. Упродовж трьох років відбувся перерозподіл активів на користь найбільших банків. Найвищий приріст у зростанні цінних паперів (на 178 млрд грн) спостерігався у 3 найбільших банків: у ПриватБанку на 123 млрд грн, в Ощадбанку на 41 млрд грн, в Укрексімбанку на 14 млрд грн.

За три роки більшість банків формувала резерви під кредитні ризики прискореними темпами, навіть за незначного зростання або й скорочення сукупних активів. Лише деякі банки з іноземними акціонерами мали відносно високий рівень резервів у 2014 р. Приріст резервів малих банків до 2017 р. був незначним, оскільки більшість із них ще не пройшли діагностику банківського нагляду. В цілому розмір резервів прискорено зростав для всіх банків, що впливало на їхні якісні характеристики.

У табл. 3.15 наведено перерозподіл обсягів пасивів для 20 найбільших банків. Також очевидним є перерозподіл ринку на користь найбільших банків, які забезпечили приріст зобов'язань юридичних і фізичних осіб. Найбільше зростання вкладів наявне у 3 великих державних банках, депозити юридичних осіб зросли також лише в Ощадбанку та Укрексімбанку. На показники ПриватБанку вплинула націоналізація наприкінці 2016 р.

**Перерозподіл залучених банками коштів фізичних та юридичних осіб
за період з 01.04.2014 р. до 01.01.2017 р.**

№ з/п	Назва банку	Кошти фізичних осіб			Кошти юридичних осіб		
		01.04.2014	01.01.2017	Приріст	01.04.2014	01.01.2017	Приріст
1	ПриватБанк	108 833	151 040	42 207	29 745	29 906	161
2	Ощадбанк	33 401	69 148	35 747	8891	75 271	66 380
3	Укресімбанк	18 311	24 457	6146	28 772	59 314	30 542
4	Дельта Банк	26 597			10 571		
5	Промінвестбанк	7936	5302	-2634	5999	3573	-2426
6	Укрсоцбанк	11 355	16 154	4800	7273	10 622	3349
7	Райфф. Банк Аваль	13 490	17 055	3565	10 361	26 674	16 314
8	Сбербанк Росії	14 623	11 417	-3206	5014	7381	2367
9	ПУМБ	11 598	14 713	3115	12 753	18 472	5719
10	Альфа-Банк	9271	15 491	6221	8866	13 662	4796
11	Надра	6659			8199		
12	ВТБ Банк	5663	4536	-1128	3639	3766	127
13	Фінанси та Кредит	13 010			4847		
14	УкрСиббанк	8225	11 499	3274	7541	24 925	17 384
15	Укргазбанк	5776	13 558	7782	3569	32 623	29 054
16	ВіЕйБі Банк	11 346			4351		
17	ОТР Банк	5982	9339	3357	4389	12 464	8075
18	Креді Агріколь Банк	4044	6166	2121	9032	19 045	10 013
19	Брокбізнесбанк	4275			5752		
20	Фінансова Ініціатива	5032			2127		
	Усього найбільші:	325 427	369 874	44 447	181 692	337 699	156 008
	Інші банки:	120 334	65 953	-54 381	86 041	86 513	472
	Усього:	445 760	435 826	-9934	267 733	424 213	156 480

Примітка: авторська розробка на основі [103].

У цілому в системі зобов'язання фізичних осіб упродовж названого періоду дещо скоротилися й були заміщені коштами юридичних осіб (балансові дані не приведені до одного курсу національної валюти). За даними табл. 3.7 та 3.8, можна прослідкувати зміну кількісних параметрів найбільших вітчизняних банків, їхні місця у розподілі обсягу ринку.

Нинішній стан банківської системи засвідчує потребу структурних перетворень: скорочення частки державних банків, підвищення ефективності та масштабів розвитку банків з українським капіталом, розширення кредитування економіки. Для цього необхідно відновити довіру клієнтів, зростання ресурсної бази банків. Криза продемонструвала ключове значення довіри клієнтів для розвитку будь-якого банку. Саме фактор довіри до державних банків і банків зі світовим брендом обумовив перерозподіл ресурсів у вітчизняній банківській системі.

Перша якісна зміна системи виявилась у 2014 р. через суттєве збільшення кількості банків групи З/ф/п, ресурсна база яких має підвищену частку

поточних коштів фізичних осіб. Зростання цієї групи характеризує рух коштів клієнтів від ліквідованих до великих державних банків і банків з іноземними акціонерами, а також переважне розміщення коштів на поточних рахунках. Для розвитку кредитних операцій банкам потрібні строкові ресурси.

Графік скорочення сукупних активів дає змогу виокремити два етапи: 2014–2015 рр. – активне падіння, 2016 р. – сповільнене скорочення. Значна кількість ліквідованих банків належала до групи Вал/зб, що пояснюється реакцією системи на стрибки курсу національної валюти. Причиною ліквідації багатьох банків стали підвищені операційні ризики у зв'язку зі значними операціями з готівкою, недотриманням законодавства із фінансового моніторингу. Проблемні банки зі збитками та підвищеними кредитними ризиками стали менші за розмірами, у структурі пасивів цих банків зростає частка строкових коштів фізичних осіб, скоротилися міжбанківські кредити, в активах зменшилася частка іноземної валюти. Споживчі кредити стабільно продовжують займати високу частку в проблемних банках.

Великі державні банки та деякі дочірні банки іноземних акціонерів, що залучили поточні ресурси фізичних осіб, розміщують активи у державні цінні папери. Кредитні операції банків скорочуються. Значна кількість позичальників має підвищене кредитне навантаження або недостатню платоспроможність, обмежену занадто високими кредитними ставками. У більшості банків накопичено проблемні кредити, обслуговуються непрацюючі активи.

Із середини 2015 р. спостерігаються ознаки надлишкової ліквідності банків, переорієнтації ресурсів на кошти до запитання, операцій (від кредитних до короткострокових), спрямованих на комісійні доходи. При цьому кількість банків, які мають підвищені високоліквідні активи, зростає. Для банків, що спеціалізуються на операціях з готівкою, підвищуються операційні ризики та ймовірність порушення законодавства із фінансового моніторингу.

Сучасний стан банківської системи, як уже зазначалося, продемонстрував ключову роль довіри клієнтів для стабільного функціонування всієї системи та розвитку будь-якого банку. Банківська криза стала наслідком загальної соціально-економічної нестабільності, накопичених проблем минулих років, різкого коливання курсу національної валюти тощо. Банки опинились в епіцентрі проблем, породжених діями минулого керівництва країни, виведенням валюти за кордон, відтоком ресурсів, втратою довіри населення.

Після суттєвого скорочення ринку банківських послуг надзвичайно важливим стало питання оцінки наявного стану, подолання структурних диспропорцій системи та встановлення умов і правил підтримки найефективніших її елементів. Як показала практика використання СФГБ-методу для оцінювання фінансової стійкості системи та певних банків, формалізований апарат виокремлення однорідних банківських груп дає широкі можливості приймати обґрунтовані рішення в системі банківського регулю-

вання та нагляду. Міжнародний досвід демонструє непоодинокі випадки, коли саме банківська система була основним засобом стабілізаційних дій і протистояння кризовим явищам в економіці та суспільстві в цілому.

3.2. Обґрунтування можливості впровадження системи аналізу регульованого фондового ринку

Ураховуючи важливість дослідження ризиків зловживань у системі з великою кількістю учасників, актуальним завданням стає розробка математичних моделей, у тому числі методом структурно-функціональних груп (далі – методом СФГ). За допомогою таких моделей має бути систематизовано досліджену біржову інформацію на основі детального аналізу кожної біржової операції та їх сукупності.

Використання інструментарію нейронних мереж, у тому числі карт Кохонена, знайшло відображення у працях вітчизняних та іноземних вчених. Часто самоорганізаційні карти використовують для прогнозування банкрутства підприємств і банків, оцінки їхнього фінансового стану, виявлення зв'язку між великою кількістю фінансових показників [1; 18; 42; 43; 64; 109]. Також карти Кохонена використовуються для прийняття рішення альтернативного вибору стратегій розвитку складних систем. Проте широкі можливості та нерозкритий потенціал цього методу під час виконання завдань виокремлення однорідних об'єктів для формалізації аналізу ризикованих (протиправних) флуктуацій у складних економічних системах, зокрема таких, яким є регульований фондовий ринок (фондова біржа), потребують подальшого розвитку.

Проведені дослідження [24] продемонстрували переваги методу для аналізу об'єктів, що мають такі характеристики:

1. Складна система складається з великої кількості елементів та надвеликої кількості їх комбінацій.

2. Система динамічна, змінюється в часі, тому методи аналізу її стану та виявлення комбінацій, що мають ризик маніпулювання, не можуть бути постійно однаковими.

3. Існує багаторічний обсяг звітності від об'єктів системи, що дає можливість побудувати структурні індикатори й охопити найважливіші аспекти діяльності системи.

За наявності трьох складових вважаємо за доцільне використовувати саме метод СФГ, який забезпечує групування однорідних об'єктів з використанням великих масивів звітних даних, візуалізацію результатів групування на карті Кохонена та інтерпретацію результатів. Використання методу дає важливі переваги під час оцінювання стану системи.

По-перше, метод СФГ уможливорює кількісно оцінити поточний стан усієї системи порівняно з її попереднім станом. Про характеристики системи свідчать розміщення комбінацій угод на карті Кохонена, середні значення маркерних структурних індикаторів.

По-друге, за методом СФГ можна оцінити поточний стан кожної комбінації угод або груп комбінацій порівняно з попереднім її станом, що відображає якісні зміни окремих підсистем у кількісній формі. На рівні однорідних угод можливо досліджувати ключові зміни профілю ризиків системи.

Нарешті, метод СФГ дає змогу робити інтерпретацію кожної окремої комбінації угод на карті Кохонена. Пропонований метод, за умови насичення його ринковою інформацією, здатний відрізнити ринково обумовлені цінові коливання від коливань під впливом маніпулювання. Крім того, можна отримати корисну інформацію для типологізації комбінацій угод, про які достовірно встановлено, що вони є маніпуляцією. Якщо траєкторія комбінації угод наближається до комбінацій, визначених як маніпулювання, то ризик маніпулювання збільшується.

Сутність структурно-функціонального методу полягає у поділі складного об'єкта на складові частини, вивченні зв'язку між ними та визначенні притаманних їм специфічних функцій, спрямованих на задоволення відповідних потреб системи, управління з урахуванням цілісності останньої та її взаємодії із зовнішнім середовищем. Головне завдання управління великими системами полягає у пошуку й реалізації управлінських впливів, які в умовах зовнішніх і внутрішніх збурень зможуть забезпечити гомеостатичний стан функціонування й розвитку системи.

Слід зазначити, що метод СФГ корисний у діяльності сучасних фінансових регуляторів, які потребують чіткої та прозорої методики оцінювання поточного стану системи, конкретних структурних індикаторів або показників діяльності учасників ринку й алгоритму опрацювання великих масивів значень цих показників. Для системи моніторингу й аналізу сучасного фондового ринку та виявлення операцій із підвищеним ризиком маніпулювання необхідні адекватні методики обробки великих масивів інформації та виявлення незвичайних комбінацій угод, тобто метод СФГ може бути використано саме для цього завдання. Водночас у нормативному інструментарії Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) наразі немає цих складових для виконання функцій, передбачених чинним законодавством щодо створення інституціональної основи для запобігання зловживанням ринком.

Стаття 10¹ Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» [75] (далі – Закон про державне регулювання) визначає дії учасників фондового ринку, які розглядаються як маніпулювання на фондовому ринку та дії, які не є маніпулюванням. Маніпулювання визначається як 8 (вісім) варіантів дій (далі – критерії). Можна припустити, що саме ці критерії містять ознаки маніпулювання. Навіть поверхове знайомство з текстом ст. 10¹ вражає наявністю суб'єктивних чинників та специфічних термінів, що стосуються цін, параметрів їх коливань, видів заявок тощо. Водночас з аналізу тексту Закону про державне регулювання можна зробити висновок, що ст. 10¹ є нормою прямої дії, тобто не може бути розтлумачена НКЦПФР. Відповідно до п. 37¹ ст. 7 Закону про держав-

не регулювання, до компетенції НКЦПФР також зараховано встановлення наявності ознак маніпулювання на фондовому ринку.

НКЦПФР було прийнято нормативно-правовий акт «Порядок запобігання маніпулюванню цінами під час здійснення операцій з цінними паперами на фондовій біржі» [68]. Але навіть з назви цього документа зрозуміло, що він не стосується порядку визначення наявності ознак маніпулювання. Наразі немає публічного документа, яким би було встановлено такий порядок.

Єдиним документом щодо виявлення ознак маніпулювання на ринку цінних паперів і правильності кваліфікації виявлених правопорушень є «Методичні рекомендації зі встановлення наявності ознак маніпулювання цінами на фондовому ринку», затверджені наказом Голови НКЦПФР № 445 від 19.08.2013 р. [50] (далі – Методичні рекомендації). Усі поняття й ознаки, які використовує цей документ, не є кількісними, однозначними та чіткими. Через відсутність конкретних формулювань умов настання подій, пов'язаних із певними ознаками, виконання відповідних норм не є очевидним, прозорим і зрозумілим для учасників ринку.

Розглянемо деякі норми розділу 3 Методичних рекомендацій, який присвячено встановленню наявності окремих ознак маніпулювання цінами на фондовому ринку. Для кожної ознаки, визначеної ст. 10¹ Закону про державне регулювання, названі умови наявності, що фактично лише повторюють формулювання ознаки у Законі без необхідної конкретизації.

Наприклад, перша ознака маніпулювання цінами на ринку цінних паперів сформульована так: здійснення або намагання здійснити операції чи надання заявки на купівлю або продаж фінансових інструментів, які дають або можуть давати уявлення щодо поставки, придбання або ціни фінансового інструмента, що не відповідають дійсності, та вчиняються одноосібно або за попередньою змовою групою осіб і призводять до встановлення інших цін, ніж ті, що існували б за відсутності таких операцій або заявок [50]. Хоча формулювання цієї ознаки націлено на виявлення фактів неправомірного впливу на ціну фінансових інструментів, проте порядок обрахування ринкової ціни й аналізу такого впливу в документі не передбачено.

Методичні рекомендації жодним чином не конкретизують норму Закону про державне регулювання щодо виявлення умов установаження інших цін, ніж ті, що існували б за відсутності таких операцій або заявок. Якщо враховувати факт, що будь-які ринкові ціни складаються на підставі балансу між попитом і пропозицією, то кожна заявка має вплив на ціну й може підпадати під відповідну ознаку. Залишається загадковим використання таких понять, як «ціна цінного паперу, що не відповідає дійсності» або «інші ціни, ніж ті, що існували б за відсутності таких операцій або заявок».

Для виявлення фактів маніпулювання цінами регулятор ринку має володіти інформацією про середній рівень цін та основні чинники, які впливають на ринок. Серед великої кількості звичайних подій виявляти та кон-

тролювати надзвичайні можна лише з використанням чітких граничних параметрів ринку за допомогою адекватного інструментарію.

Хоча Методичні рекомендації окреслюють окремі напрями опрацювання статистичної інформації, у документі немає критеріїв та підходів, необхідних для побудови системи моніторингу ринку. Так, для виявлення першої ознаки маніпулювання цінами пропонується, серед іншого, звертати увагу на такі чинники:

- динаміка ціни фінансового інструмента за період до та після дати можливого маніпулювання цінами;
- обсяги торгів цінними паперами на фондовій біржі, на якій здійснювалося маніпулювання, та на інших фондових біржах;
- факт повернення ціни цінного папера на попередній рівень після маніпулювання цін із цим цінним папером.

Утім без єдиного, зрозумілого і прозорого визначення таких чинників інтерпретація їх залишається суто суб'єктивною й не може забезпечити виконання функцій контролю прозорості операцій на ринку, що має виконувати НКЦПФР.

Методичними рекомендаціями також сформульовано науково-практичне завдання оцінювання дійсної вартості фінансового інструменту, але не запропоновано жодного алгоритму такого аналізу. Перелік чинників, які, на думку розробників цього документа, визначають вартість фінансового інструменту, не знімає проблеми неоднозначного трактування отриманих результатів. Для оцінки вартості будь-якого фінансового інструменту пропонується лише проаналізувати такі складові:

- фінансові документи емітента цінних паперів (без уточнення, які саме);
- аудиторський висновок емітента;
- капіталізацію емітента;
- новини в засобах масової інформації на предмет злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення емітента цінних паперів.

Зрозуміло, що висновки про вартість цінного папера, отримані за цією рекомендацією різними виконавцями, мають суттєві відмінності.

Як свідчить практика правозастосування [83], не тільки зміна ціни, але й навпаки практична відсутність зміни ціни може кваліфікуватися як ознака маніпулювання. В результаті до учасників торгів на різних фондових біржах застосовуються принципово різні підходи до кваліфікації ознак маніпулювання цінами попри аналогічність чи повну ідентичність інструмента, емітента, ціни, періоду торгів.

Сучасний організований фондовий ринок має всі ознаки складної системи, елементи якої характеризуються кількісними показниками звітності, що потребує комплексного дослідження з подальшим узагальненням наявних ризиків зловживання, виявленням сфер підвищених ризиків та спрямуванням на них уваги представників НКЦПФР. В обігу на фондових біржах перебуває понад 900 цінних паперів з унікальними ISIN. На організованому фондовому ринку України у 2017 р. укладено майже 124 тисячі біржо-

вих контрактів, але під час розгляду комбінацій (тобто кількох угод на фондовій біржі, як це пропонує визначення маніпулювання) кількість варіантів у системі швидко досягає порядків 10^7 та вище. Без спеціальної системи обробки звітності учасників біржових торгів об'єктивний та ефективний моніторинг стану ринку не можливий. Але ані Методичні рекомендації, ані практика правозастосування навіть не згадують будь-яку автоматизовану систему обробки звітності або систему її аналізу, яка, зі свого боку, надавала б критично важливі дані про тренди фондового ринку, необхідні щодо змісту чинного законодавства. Це створює обґрунтовані підстави для сумнівів у правомірності висновків НКЦПФР щодо наявності/відсутності ознак та/або випадків маніпулювання у конкретних фінансових операціях.

Слід зазначити, як законодавча, так і нормативно-правова база діяльності НКЦПФР, як правило, має недоліки щодо недостатності точних формулювань, часто спирається на нечіткі та неформалізовані поняття, такі як «значне коливання цін», «суттєве відхилення» або «очевидний економічний сенс». Головною проблемою, на наш погляд, є брак системного підходу до аналізу стану ринку та виявлення ризику зловживань. Регулятору необхідно чітко розуміння основних процесів, їх причин і наслідків, класифікації ризиків та стратегії необхідних заходів для запобігання правопорушенням на ринку цінних паперів.

Нині фахівці наголошують на необхідності змін в організації роботи НКЦПФР, спрямованих на розвиток прозорості законодавчо врегульованої аналітичної складової у питаннях виявлення фактів маніпулювання. При цьому, на їхню думку, практичне застосування полягає, в тому числі, у розробці та забезпеченні роботи системи аналізу на основі надійності й високопродуктивної ІТ-платформи [38; 39; 96]. Така система аналізу повинна будуватися, спираючись на сучасні методи математичного аналізу. Саме законодавство щодо маніпулювання ринком мусить бути конверговано з *acquis* ЄС, що дозволить упровадити чіткі й однозначні правила до забороненої поведінки на ринку. Диспозиція норми про відповідальність за незаконні маніпулювання на ринку має бути конкретизована, без застосування бланкетного способу й оцінних, багатозначних і неконкретних положень, щонайменше включати такі положення: «умисні дії учасника ринку з маніпулювання врегульованим законом ринком шляхом надання будь-якої явно неправдивої чи недостовірної інформації, декларації фіктивних пропозицій чи оманливих намірів або поширення інших завідомо хибних даних чи фактів, які завдали значної шкоди інтересам інших». Доцільно дати чітке визначення таких понять, як «ринок», «протиправне маніпулювання ринком», «шкідливі наслідки протиправного маніпулювання ринком». Окремо слід визначити відмінності операцій, що «не є маніпулюванням ринком, а отже, правопорушенням, дії, які здійснюються відповідно до чинних на ринку правил, регламентів, стандартів, затверджених в установленому порядку, а також отримання правомірної вигоди при дотриманні таких правил, регламентів, стандартів» [96].

На наш погляд, забезпечення моніторингу ознак маніпулювання цінами можливе лише на основі узагальнення звітності про операції на ринку цінних паперів та встановлення кількісних підходів для оцінки умов настання тієї чи іншої ознаки. Для кожного виду цінних паперів, що обертаються на ринку, необхідно створити базу даних з інформацією про емітентів (фінансові показники, корпоративні події, структура власності тощо), обсяги й ціни купівлі-продажу, умови заявок протягом торговельного дня, умови укладених та виконаних договорів купівлі-продажу. Враховуючи досить розгалужену структуру ринку та значну кількість операцій, відповідна інформація має опрацьовуватись автоматично в режимі реального часу. Для обробки отриманих масивів інформації доцільно використовувати метод СФГ, який зорієнтовано на пошук закономірностей у великих масивах даних.

У схематичному вигляді алгоритм моніторингу цін може бути подано так: формування числових рядів зі значеннями ціни та обсягу продажу для кожного фінансового інструменту; на цій основі будується карта Кохонена, що поєднує однорідні події, тобто угоди за умовами, які незначно відрізняються від середніх та ринково обумовлених трендів. Система динамічно поповнюється ринковою інформацією та аналізує ринкові цінові тренди. При цьому в окремі групи автоматично виділяються операції, умови яких суттєво відрізняються від ринкових. Саме такі групи із відмінностями від середніх умов необхідно досліджувати в пошуку фактів маніпулювання цінами. Формування груп проводиться за значенням числових рядів із ринковими цінами та обсягами торгів без втручання користувача.

Питання розробки та впровадження єдиних і прозорих заборонних правил на фондовому ринку набуває особливої актуальності саме зараз, коли опрацьовуються і обговорюються законопроекти щодо наближення правил роботи вітчизняних ринків до вимог євродиректив і регламентів ЄС [73; 80]. За оцінками фахівців, у законопроектах немає регламентних положень щодо правил роботи ринків, санкцій для їх учасників тощо. Замість необхідних формалізованих і прозорих правил роботи прописано виключні повноваження регулятора. Навіть прийняття відповідних законів без розробки методологічної бази руйнує фондовий ринок і несе величезні корупційні ризики [39]. З огляду на важливу роль фондового ринку в розбудові економіки України проблему розробки прозорого та ефективного методичного апарату моніторингу ризиків, необхідну для забезпечення його розвитку, важко переоцінити. Отже, можна зробити такі висновки щодо впровадження системи аналізу регульованого фондового ринку:

1. Сучасні фінансові ринки мають складну структуру, характеризуються різноманітними ризиками, які здатні транслювати й поширювати їх через учасників на всю економіку. Без задовільного регулювання ринки банківських та небанківських фінансових послуг, фондові, товарні, строкові, відсоткові, валютні стають джерелом фінансових шоків – на відміну від ситуації, коли в умовах прозорості та адекватно контрольованої діяльності ринку його учасники підтримують і поширюють стабільність розвитку до всіх пов'язаних контрагентів.

2. Для обробки великих масивів даних не можна вважати достатнім використання традиційних статистичних інструментів, оскільки значення динамічних рядів великої розмірності, накопичених упродовж тривалого часу, мають приховані внутрішні закономірності, виявлення яких потребує адекватних математичних підходів та унеможлиблює застосування «ручного керування». Для опрацювання великих масивів інформації необхідно використовувати адекватний математичний апарат.

3. Для належного виконання функцій державного регулятора фондового ринку необхідні чіткі правила діяльності, що міститимуть умови застосування заходів впливу, санкції за їх порушення. Прозорі й однозначні формулювання створюють необхідне підґрунтя для злагодженої роботи учасників ринків.

Цей аспект необхідно реалізувати на законодавчому рівні шляхом імплементації Директиви 2014/57/ЄС.

4. Для фондового ринку має бути впроваджена дієва система аналізу, застосування якої в процесі встановлення наявності ознак маніпулювання має стати обов'язковим попереднім етапом у процесі встановлення наявності ознак маніпулювання ринком, подальшого розгляду справи та правозастосування. При цьому правозастосування без обов'язкового попереднього використання даних системи аналізу слід заборонити.

5. Система аналізу має ґрунтуватись на переліку встановлених структурних індикаторів, які визначають основні характеристики ринку з особливостями їхнього профілю ризику. Структурні індикатори призначені надавати максимально повну характеристику ринку, й тому вибір їх має бути адаптований до конкретного стану фондового ринку України.

3.3. Аналіз ринку платіжних карток в Україні

У всьому світі розвиток економіки характеризується нині поступовим звуженням сфери використання готівки та паперових платіжних документів, переходом до нових платіжних інструментів і сучасних технологій платежів. Електронні гроші широко використовуються в обігу і стають одним із основних інструментів фінансової інфраструктури нашої країни. У зв'язку із цим важливою складовою стратегії розвитку фінансово-банківських установ України має стати розробка і впровадження високотехнологічних фінансових інструментів і продуктів з метою динамічного розвитку вітчизняного ринку фінансових послуг і забезпечення управління фінансовими потоками у системах електронного бізнесу.

Стан безготівкових розрахунків, своєчасність і повнота надходження від платників коштів має прямий вплив на стан грошового обігу, ціноутворення, кредитні відносини, фінансове становище підприємств і, як підсумок, соціальне становище населення. Використання безготівкових розрахунків приводить до економії витрат на їх здійснення, прискорює розрахун-

кові операції та рух грошових коштів. Крім того, за безготівкових розрахунків грошова маса акумулюється в банках, створюються умови для контролю за їхнім цільовим використанням.

Збільшення обсягів безготівкових платежів із застосуванням різних технологій демонструє широкі можливості науково-технічного прогресу в цій сфері. Тому попри свою коротку історію такі платіжні інструменти, як платіжні картки, смарт-картки, електронні гроші та криптовалюти на сьогодні вже займають значний сегмент ринку. А здійснення постійного аналізу щодо використання таких платіжних інструментів надзвичайно важливе й актуальне.

Український ринок платіжних сервісів показує позитивні зрушення. За підсумками 2017 р. частка безготівкових розрахунків в Україні з використанням платіжних карток збільшилась до 39,3 % (зростання на 3,8 % від початку 2017 р.). Загалом за останні п'ять років цей показник зріс більш ніж утричі (12,4 % – станом на 01.01.2013 р.).

Усього у 2017 р. українці здійснили понад 3 млрд операцій із використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, на суму 2125 млрд грн (відповідно, це на 23,0 % і 31,9 % більше порівняно з 2016 р.).

Кількість платіжних карток за рік збільшилась на 3,9 % і на початок 2018 р. становила 59,9 млн шт., з них активних – 34,9 млн шт. (зростання на 7,6 % порівняно з початком 2017 р.).

Кількість активних платіжних карток із магнітною смугою й чипом збільшилась майже вдвічі (на 91,1 %) і становила 7,4 млн шт. При цьому спостерігається загальне зменшення платіжних карток виключно з магнітною смугою (зменшення на 2,8 %). Також спостерігається зростання в сегменті безконтактних платіжних карток – на 37,8 % за рік (з 2 млн до 2,7 млн шт.).

У 2017 р. спостерігається впевнений розвиток платіжної інфраструктури. Так, кількість підприємств торгівлі та сфери послуг, що надають своїм клієнтам можливість здійснювати безготівкові розрахунки за допомогою платіжних карток, за цей період зросла на 27,8 тис. (на 19,1 % порівняно з початком 2017 р.) і становила 173,8 тис. од.

Незважаючи на скорочення кількості банків у 2017 р., мережа платіжних терміналів за рік зросла майже на 15 % і станом на 01.01.2018 р. налічувала 251,7 тис. (це на 32,4 тис. більше, ніж на 01.01.2017 р.). Практично вся частка цього зростання припадає на торговельні платіжні термінали, водночас кількість банківських терміналів в останні півроку почала зменшуватись. Слід зазначити, що показник співвідношення кількості платіжних терміналів до чисельності постійного населення становив на кінець 2017 р. 6 тис. шт. на 1 млн населення.

Традиційними залишаються показники ринку платіжних карток у регіональному розрізі. На 01.07.2018 р. за кількістю платіжних карток та встановлених пристроїв для їхнього обслуговування у регіональному роз-

різі домінують м. Київ (18,5 %), Дніпропетровська (12,9 %) та Харківська області (6,9 %). Проте найменш забезпечені платіжною інфраструктурою та картками Тернопільська (1,5 %) та Чернівецька (1,4 %) області.

Серед банків за кількістю емітованих платіжних карток і ступенем розгалуженості інфраструктури їх обслуговування станом на 01.07.2018 р. лідерами були: ПАТ КБ «ПриватБанк» (49,4 %), АТ «Ощадбанк» (18,33 %), АТ «Райффайзен Банк Аваль» (8,09 %).

Таким чином, збільшення частки активних платіжних карток, стабільне зростання упродовж останніх років обсягів і кількості безготівкових операцій, а також збільшення кількості торговельних підприємств та торговельних терміналів свідчать про активний розвиток платіжного ринку й більшу зацікавленість користувачів у безготівкових розрахунках. Для створення ефективної системи безготівкових розрахунків необхідно привести у відповідність до нових умов правову базу, створити адекватні основи безготівкових розрахунків, обрати шляхи їх розвитку.

3.4. Банківський нагляд як інструмент забезпечення стабільності банківської системи України

Питанням банківського регулювання та банківського нагляду присвячено наукові праці багатьох фахівців: Б. П. Адамика, О. В. Васюренко, О. В. Дзюблюка, А. О. Єпіфанової, О. П. Заруцької, О. М. Колодізева, О. В. Крухмаль, І. П. Устинової та ін. Незважаючи на достатню кількість досліджень у цій сфері, проблеми вдосконалення дій монетарного регулятора в особі НБУ, а також особливості банківського регулювання та банківського нагляду в сучасних умовах залишаються надзвичайно актуальними. Своєчасне виявлення, оцінка та ефективне управління діяльністю банку є ключовими умовами успішного врегулювання криз та підвищення стійкості банківської системи.

У країнах з розвинутою ринковою економікою банки, на відміну від підприємств реального сектора, підлягають більш різнобічному державному регулюванню та контролю [4].

Терміни «регулювання банківської діяльності» та «нагляд за діяльністю банків» інколи вважаються синонімами, хоча насправді належать до характеристик різних процесів.

Банківське регулювання є однією з функцій Національного банку України (далі – НБУ), яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства [79].

Регулювання банківської діяльності передбачає напрацювання й видання уповноваженими органами державної влади інструкцій і правил, що базуються на законодавчій базі й визначають структуру та способи реалі-

зації банківської справи. Правова база визначає поведінку банків на фінансовому ринку, що сприяє підтримці ефективності банківської системи. Метою державного регулювання є забезпечення стабільної діяльності банківських установ, повного виконання ними своїх зобов'язань, контроль за правильним розподілом фінансових ресурсів банків, створення сприятливого конкурентного середовища, запобігання втраті капіталу через вплив фінансових ризиків.

Державне регулювання діяльності банків здійснюється НБУ у формах адміністративного та індикативного регулювання.

Складовими адміністративного регулювання є: реєстрація банків і ліцензування їхньої діяльності; встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків; застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру; нагляд за діяльністю банків; надання рекомендацій щодо діяльності банків.

Індикативне регулювання включає встановлення обов'язкових економічних нормативів; визначення норм обов'язкових резервів для банків; установлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій; визначення процентної політики; рефінансування банків; кореспондентських відносин; управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції; операцій з цінними паперами на відкритому ринку; імпорту та експорту капіталу [71].

Банківський нагляд є складовою регулювання банківської діяльності і являє собою систему контролю та активних упорядкованих дій НБУ, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких НБУ здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку.

Метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках [79].

Ефективне здійснення банківського нагляду дозволяє за допомогою певних спеціальних заходів та інструментів оперативно реагувати на порушення й негативні тенденції в діяльності банків, а також не лише нормалізувати, але й поліпшити фінансовий стан, забезпечити надійність і стабільність банківської системи в цілому та конкретного банку зокрема.

На результати банківського нагляду впливають інституційно-правове, методологічне, інформаційне та фінансове забезпечення наглядової діяльності. Відсутність або недостатня результативність банківського нагляду створює потенційні умови для фінансових правопорушень і зловживань у фінансовій сфері, посилює вплив банківських ризиків, призводить до втрати довіри до банківської системи з боку вкладників і позичальників. Основні функції банківського нагляду – контрольна, захисна, аналітична та інформаційна. Нагляд ґрунтується на принципах законності, загальності, публічності та прозорості, автономії й результативності.

Поняття «наглядова діяльність» ширше, ніж «банківський нагляд». Наглядова діяльність здійснюється на рівні НБУ, зовнішніх аудиторських фірм, служб внутрішнього аудиту і ревізійних органів банків.

Основні підходи до банківського нагляду зображено на рис. 3.3.

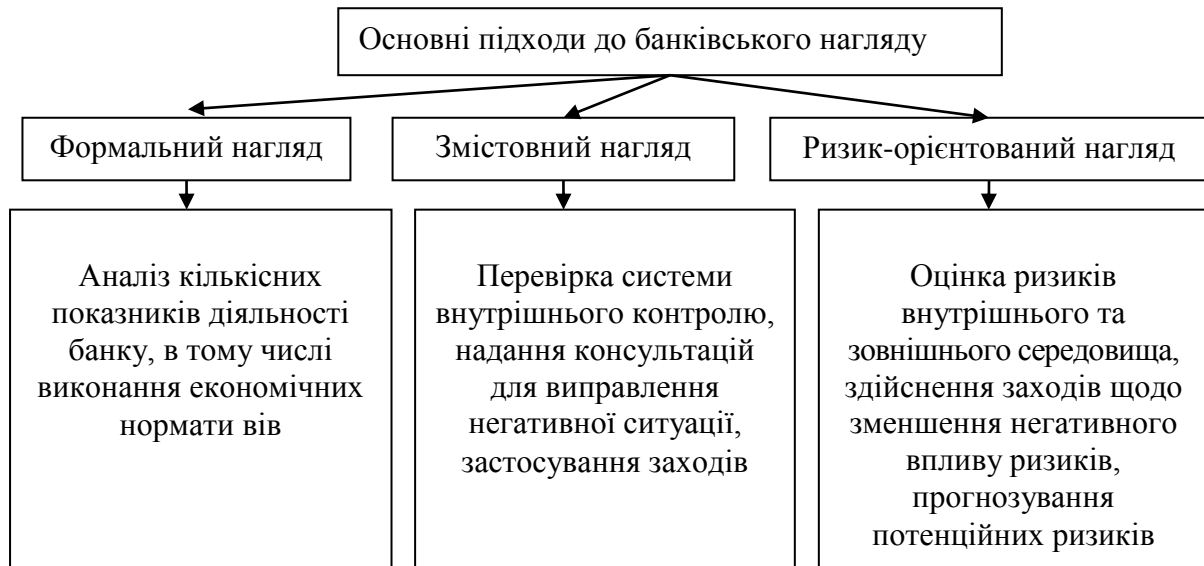

Рис. 3.3. Основні підходи до банківського нагляду [розробка автора]

Зміни, що відбуваються на фінансових ринках та в регулятивному середовищі, потребують постійного вдосконалення та актуалізації банківського нагляду. При цьому необхідно знайти оптимальну збалансованість між універсальністю критеріїв оцінки, що використовуються в банківських системах різних країн, підвищенням надійності та гнучкістю банківського нагляду.

У світі існують різні інституційні моделі банківського нагляду:

– модель, за якої наглядова діяльність здійснюється лише центральним банком (існує у Великобританії, Італії, Іспанії, Португалії, Ірландії, Новій Зеландії);

– модель, за якої банківський нагляд здійснюється центральним банком та іншими органами (функціонує у США, де Федеральна резервна система діє спільно з Міністерством фінансів, незалежним агентством і Федеральною корпорацією страхування депозитів, у Швейцарії, де центральний банк діє спільно з банківською комісією, в Німеччині, де Бундесбанк здійснює банківський нагляд спільно з Федеральною службою фінансового контролю);

– модель, за якої банківський нагляд здійснюється не центральним банком, а іншими контрольними органами (така модель існує в Австрії, Данії, Канаді, Люксембурзі, Швеції, Норвегії, Фінляндії) [101, с. 87].

Для побудови моделі банківського нагляду Україна обрала першу модель, у якій ці функції здійснює один суб'єкт – Національний банк

України. Позитивними рисами цієї моделі є те, що вона організаційно нескладна, не потребує розподілу компетенцій між різними наглядовими структурами, а відтак виключає неузгодженість дій між ними, спрощує прийняття рішень. Нормативна база з регулювання банківського нагляду в такій моделі розробляється одним органом, що робить її більш структурованою.

Така модель, утім, призводить до концентрації нагляду за банківським сектором в одних руках, заважає подивитися під різним кутом на механізми здійснення та шляхи покращання ефективності банківського нагляду, сформулювати альтернативні висновки щодо діяльності банківської системи та конкретного банку, звужує коло інструментів впливу. В умовах недосконалості правової бази та корупції використання цієї моделі дає можливість маніпулювати методиками банківського нагляду, застосовувати суворіші наглядові підходи та заходи щодо окремих банків, що, зі свого боку, може призвести не тільки до погіршення їхнього фінансового стану, але й до навмисного знищення.

Цілком імовірно, що процеси, які відбувалися в банківському секторі України до недавнього часу (котрі одними суб'єктами характеризуються як «оздоровлення», а іншими – як «руйнація»), мали б дещо іншу спрямованість і наслідки, якби в Україні існувала така модель банківського нагляду, за якої НБУ здійснював зазначену функцію не одноосібно, а спільно з іншими контрольними органами.

Важливим завданням, що стоїть перед банківською системою України, є необхідність у найкоротші терміни провести подальшу гармонізацію банківського законодавства з вимогами та стандартами системи Базель III.

Базельський комітет з питань банківського нагляду є тією організацією, міжнародною «платформою», де розробляються найсучасніші інструменти та механізми регулювання діяльності банків. Основна увага Базельського комітету акцентована на посиленні вимог до якості капіталу банків, підвищенні ліквідності банків та їх фінансової незалежності. Базель III передбачає поетапне збільшення вимог до банків згідно з графіком, який визначає перехідний період до 2019 р.

Основні Базельські принципи ефективного банківського нагляду регулярно переглядаються, залежно від ситуації на світових фінансових ринках. Останній раз вони були оновлені у 2011 р. з урахуванням досвіду світової фінансової кризи, яка почалася 2006 р. [59]. Узагальнюючи 29 Базельських принципів, зазначимо, що надійний та ефективний банківський нагляд має ґрунтуватися на таких основних засадах:

1. Наявність правової бази, яка регламентує пруденційні стандарти для банків, процес банківського нагляду та правовий захист наглядового органу. Якщо в країні існує декілька органів банківського нагляду, їх законні повноваження та обов'язки повинні бути чітко розмежовані. Законодавча і нормативна база з питань банківського нагляду має вчасно коригуватися, а в разі необхідності публічно обговорюватися.

2. Незалежність органу банківського нагляду від держави та будь-яких недержавних структур. Він повинен мати якісне управління, бюджет, відповідну підзвітність щодо виконання своїх функцій та використання фінансових ресурсів.

3. Забезпечення механізмів співпраці внутрішніх органів банківського нагляду з іншими вітчизняними державними органами, фінансовими установами, іноземними органами нагляду, проведення спільного обміну інформацією, в тому числі конфіденційною, та її аналіз.

4. Установлення критеріїв ліцензування й відкликання банківської ліцензії. Якщо в країні орган ліцензування та орган банківського нагляду – це різні установи, слід передбачити механізм взаємодії та обміну необхідною інформацією між ними. Критерії для надання ліцензії повинні відповідати критеріям, що застосовуються в поточному нагляді за діяльністю банку.

5. Надання повноважень органам банківського нагляду отримувати інформацію про кінцевих власників банку, контролювати зміну власників, дотримання прав акціонерів банку. В разі виявлення порушень впливати на цей процес: дозволяти, надавати рекомендації або відхиляти (на основі визначених критеріїв) здійснення крупних інвестицій банку, в тому числі закордонних, досліджувати корпоративні зв'язки банку.

6. Розробка методології та підтримка перспективної оцінки ризику має здійснюватися на основі оцінки характеру, впливу, масштабу ризиків, оцінки внутрішнього та макроекономічного середовища контролю. Зміст профілів ризику, частота та інтенсивність нагляду для окремих банків мусять враховувати їхню важливість для банківської системи, особливості діяльності та дозволяти порівнювати банки. Орган банківського нагляду має оцінювати й відстежувати ризики, тенденції розвитку банківської системи.

7. Застосування відповідних методів та інструментів банківського нагляду, планування й оптимальна комбінація виїзного і безвиїзного нагляду (з визначенням цілей, результатів, обміну інформацією, обов'язків), використання наглядових ресурсів відповідно до складності профілів ризику та системної важливості банку. Використання значного обсягу інформації, яка стосується різних аспектів діяльності банків, банківської системи, економіки в цілому. Проведення аналізу бухгалтерського обліку та фінансової звітності банків, моделей економічної діяльності, порівняння конкретного банку з подібними банками у групі, результатів стрес-тестування, корпоративного управління, внутрішніх систем контролю. Здійснення наглядовими органами моніторингу врахування банками зауважень, висловлених у результаті проведення виїзного та безвиїзного нагляду.

8. Запровадження на основі інструкцій, розроблених органами банківського нагляду, пруденційної звітності, яка має подаватися банками на вимогу та на регулярній основі. Частота подання звітності залежить від характеру інформації, системної важливості банківської установи та профілю

ризиків. У звітність має входити інформація щодо активів і пасивів банку, його фінансових результатів, управління ризиками, виконання обов'язкових економічних нормативів, концентрації ризиків, інші важливі показники діяльності банків. Орган банківського нагляду має контролювати методологію і достовірність обчислення показників. Результати оцінки та процедури контролю можуть бути підтверджені відповідними внутрішніми підрозділами банку або зовнішніми інспекторами. Орган нагляду може вимагати від банку будь-яку необхідну документацію.

9. Можливість втручання органу нагляду в роботу банку на ранніх етапах виникнення небезпечної ситуації з метою вчасного застосування заходів щодо її виправлення. Орган нагляду має право вимагати від банку вирішення проблемних питань, застосовувати відповідні заходи впливу, аж до відкликання банківської ліцензії.

10. Визначення наявності й регулярна оцінка наглядовим органом фінансової політики банку та процедур корпоративного управління, механізмів фінансового контролю, які повинні відповідати профілю ризиків та системній важливості банку.

11. Здійснення нагляду за процесом управління ризиками, діяльністю правління банку та відповідних підрозділів з управління ризиками, наявністю політики, стратегії, програм зі стрес-тестування, ефективністю процедур ризик-менеджменту, вчасністю перегляду заходів зменшення ризику в разі настання непередбачуваних подій, інформаційною базою управління ризиками. Процес управління ризиками в банку має відповідати системній важливості банку та профілю ризиків. Необхідно оцінювати правильність урахування ризиків під час обчислення фінансових результатів роботи банків, установлення цін на наявні та нові банківські продукти.

12. Здійснення нагляду за конкретними видами ризиків банку відповідно до їхньої специфіки: встановлення вимог до адекватності капіталу, нагляд за кредитними ризиками, проблемними активами і резервами, ризиком концентрації, ризиками, що виникають під час здійснення операцій з пов'язаними особами, ризиками країни та ризиками обмеження переказу коштів (трансфертними ризиками), ринковим ризиком, ризиком відсоткової ставки у банківському портфелі, ризиком ліквідності, операційним ризиком, встановлення лімітів максимального ризику.

13. Контроль наявності в банках систем внутрішнього контролю та аудиту з окресленням кола повноважень, функцій, відповідальності кожного підрозділу, системи стримувань та противаг (для недопущення зловживань), забезпеченості їх кваліфікованими працівниками, ресурсами, методологією діяльності.

14. Складання та щорічне оприлюднення фінансової звітності, яка розкриває фінансовий стан банку. Звітність має містити висновок незалежного зовнішнього аудитора і складатися на основі міжнародних стандартів та облікової політики банку, бути загальнодоступною для користувачів.

15. Здійснення контролю за фінансовою безпекою банків у частині можливих зловживань фінансовими послугами, випадками шахрайства. Нагляд за наявністю процедур перевірки клієнтів, етичних та професійних стандартів.

Технічну допомогу Україні в імплементації Базельських принципів банківського нагляду надавав Світовий банк [59]. У рамках Проекту щодо приведення стандартів банківського нагляду у відповідність до Базельських принципів було проведено самооцінку відповідності системи банківського нагляду, що здійснюється НБУ, основним 29 принципам, процедурам та практиці банківського нагляду. Самооцінка проводилася за 231 обов'язковим та 16 додатковими критеріями. За підсумками Звіту було розроблено дорожню карту з упровадження необхідних законодавчих та нормативних змін у системі банківського нагляду України.

Слід зазначити, що побудова сучасного, відкритого, незалежного ефективного центрального банку є однією з основних середньострокових цілей, викладених у Стратегії Національного банку України, що була презентована в березні 2018 р. [92].

Таким чином, правова база, яка регламентує банківський нагляд в Україні, у загальних рисах приведена до європейських норм і постійно вдосконалюється з урахуванням вимог Базельського комітету та за сприяння міжнародних фінансових організацій. Основні проблеми банківського нагляду в Україні лежать у площині недостатньої розробки нормативних документів і практичної реалізації їх положень.

Тому подальші дослідження повинні стосуватися насамперед систем діагностики та контролю фінансового стану банку, оперативного реагування на виникнення проблем у діяльності банків, контролю за наявністю та ефективністю систем управління ризиками в банках, методики обчислення та значень обов'язкових економічних нормативів, процедур нагляду на індивідуальній і консолідованій основі, заходів щодо протидії «відмиванню» доходів, отриманих злочинним шляхом, недостатності правового регулювання реорганізації та ліквідації банків, зміцнення прозорості банківської діяльності, вдосконалення підходів до розкриття інформації у фінансовій звітності. Вдосконаленню банківського нагляду в Україні сприятиме застосування моделі, яка передбачатиме його здійснення Національним банком України спільно з іншими контрольними органами.

3.5. Перспективи розвитку регіональної інноваційної системи Дніпропетровської області

Регіональна інноваційна система (далі – РІС) – це, з одного боку, сукупність взаємозацікавлених і взаємодіючих творчих особистостей та структур, зайнятих продукуванням, пропагуванням і комерціалізацією наукових знань та технологій у межах конкретної території (винахідників та дослідників-новаторів малих і великих компаній, закладів вищої освіти, науково-

дослідних інститутів, інформаційно-інноваційних центрів, технопарків та бізнес-інкубаторів, громадських організацій, інженерно-технічної, науково-педагогічної та творчої інтелігенції), а з іншого боку – це комплекс інституцій правового, фінансового і соціального характеру, що підтримують і стимулюють інноваційні процеси, спираючись на культурно-освітні, історичні, етнічні звичаї і традиції, національно-релігійні особливості регіону.

Стабільність економіки регіону залежить від формування та запровадження інноваційної моделі його розвитку, що потребує створення системного методологічного інструментарію управління економічними та соціальними процесами українських регіонів з урахуванням концептуальних засад інноватики, реалій і викликів зовнішнього світу. Основними умовами для забезпечення результативності управління розбудовою РІС має бути:

1) регіоналізм як широкий спектр політичних, економічних, культурних процесів у регіоні, що виявляються у децентралізації влади й управління, зміцненні економічної самостійності, збереженні та розвитку місцевих традицій, урахуванні на державному рівні потреб та інтересів свого регіону;

2) розвиток системи місцевого самоврядування, у тому числі складання місцевого бюджету за рахунок власних джерел його поповнення;

3) спроможність місцевих органів самоврядування приймати рішення місцевого значення в рамках своєї компетенції для розв'язання актуальних регіональних проблем самостійно суб'єктами господарювання у науково-інноваційній сфері;

4) підвищення відповідальності регіональної влади за стан і розвиток у регіоні науково-інноваційного потенціалу, формування й функціонування регіональної інноваційної системи тощо.

Інноваційна політика регіону повинна базуватися на програмах забезпечення потенціалу пріоритетних для регіону виробництв за допомогою залучення приватних інституційних інвесторів до реалізації інновацій; формування режиму економічного стимулювання інноваційної діяльності.

Розбудова регіональних субмодулів національної інноваційної системи повинна стати стратегічним напрямом:

– модернізації промисловості (її відновлення, ліквідація технологічної відсталості), вихід на сучасний, порівнянний із передовими країнами рівень розвитку, що передбачає освоєння виробництва продукції сучасного технологічного рівня у масштабах, які дають можливість підприємствам зайняти гідні позиції на світових ринках;

– відновлення виробничого апарату, заміна застарілого обладнання й технологій на сучасні, більш продуктивні;

– входження в новітні світові інноваційні процеси, повна інтеграція у світову економіку, якнайшвидше використання всіх важливих нововведень;

– перепідготовки, перекваліфікації або заміни кадрів, перенавчання й перевиховання людей, засвоєння іншого способу мислення, що відповідає вимогам часу;

– здійснення структурних зрушень в економіці, формування виробничої структури, що відповідає критеріям розвиненої індустріальної країни, підвищення частки продуктів із високою доданою вартістю, відхід від сировинної орієнтації експорту.

Критичне осмислення сучасних теорій інноваційного регіонального розвитку (зокрема, теорії інноваційних регіональних кластерів, регіонального розвитку з ендогенним технологічним прогресом, інноваційних мереж, регіональних інноваційних систем, динамічної конвергенції) дозволило зробити висновок про необхідність концентрації уваги на мікроекономічному рівні у зв'язку з тим, що прийняття рішень щодо розробки і впровадження нововведень є функцією конкретних підприємств як первинних суб'єктів економічних відносин. Водночас стимулювання інноваційної активності організацій неможливе без адекватної регіональної політики сприяння через брак власних ресурсів для фінансування інноваційних проектів.

Регіональна інноваційна політика повинна мати чотири ключові характеристики:

1. Проведення комплексу політичних заходів («policy mix»).
2. Використання стратегічної розвідки для оцінки ефективності різних політичних інструментів та інноваційної стратегії в цілому.
3. Забезпечення зв'язків, кластерів (полюсів зростання) з місцевими глобальними джерелами знань.
4. Визнання різноманітності можливих шляхів розвитку регіону: традиційна «потрійна спіраль» аналізу (роль уряду, бізнес-сектора та організацій, що продукують знання) є недостатньою і має бути доповнена аналізом «четвертого фактора» регіональних інноваційних систем, а саме – соціально-культурним середовищем регіону, яке впливає на формування його переваг.

Нині в Україні сформовані всі елементи інноваційної системи в регіонах, але немає скоординованої взаємодії між ними, що призводить до автономного функціонування складових РІС і втрати довіри іноземних та вітчизняних інвесторів до вітчизняної інноваційної сфери. Найбільш перспективний шлях виходу з такої ситуації – це створення мережі регіональних контактано-координаційних центрів (далі – РККЦ) з такими функціями: координація діяльності наукових, виробничих, фінансових, адміністративних інституцій у сфері розробки та впровадження інновацій; координація діяльності регіональних бірж інновацій; правовий, фінансово-економічний, технологічний та організаційний супровід інноваційних проектів; презентація і відстоювання інтересів вітчизняних та іноземних інвесторів у владних структурах і фіскальних органах; супровід інноваційних проектів за принципом «єдиного вікна»; забезпечення доступу вітчизняних та іноземних інвесторів до баз даних потенційних об'єктів інвестування; пошук партнерів-інвесторів для реалізації проектів. За умов об'єднання всіх складових інноваційного процесу та забезпечення активної координації дій між суб'єктами системи

сформується економічний простір регіону зі здатністю не лише створювати та накопичувати знання, але й успішно їх упроваджувати.

Оцінка регіональних інноваційних систем базується на загальновідомій методиці оцінки регіонального інноваційного розвитку (Regional Innovation Performances) як складової загального Європейського інноваційного таблоїду (European Innovation Scoreboard), розробленої експертами Європейської комісії. Ця методика передбачає оцінку рівня регіонального інноваційного розвитку за низкою індикаторів, об'єднаних у групи: людські ресурси, відкриті й привабливі системи розробок, фінансування та підтримка, фірмові інвестиції, підприємництво, інтелектуальні активи, інноватори, економічні ефекти. На основі зібраних даних той чи інший регіон можна характеризувати як «інноваційного лідера», «послідовника в інноваціях», «інноватора середнього рівня» або «посереднього інноватора». Утім слід зазначити, що дослідження РІС на основі зарубіжних методик потребує адаптації до української практики шляхом їхньої уніфікації та врахування специфічних особливостей на національному, галузевому і регіональному рівнях.

Метою розвитку регіональної інноваційної системи Дніпропетровської області є створення інноваційної інфраструктури, здатної забезпечити підвищення конкурентоспроможності національної економіки та ефективне використання наявного науково-технологічного потенціалу шляхом створення інноваційних підприємств, забезпечити подальше стає зростання темпів цієї роботи.

Аналіз стану регіональної інноваційної системи Дніпропетровської області передбачає насамперед оцінку соціально-економічного стану регіону. Дніпропетровська область характеризується вигідним географічним положенням, багатими природними ресурсами, потужним промисловим і науковим потенціалом, розвиненим сільськогосподарським виробництвом, високим рівнем розвитку транспорту і зв'язку.

Незважаючи на негативні тенденції, питома вага реалізованої продукції промислових підприємств Дніпропетровської області у загальнодержавному обсязі оборотів від промислової діяльності становила у середньому 19,4 % протягом аналізованого періоду, що є вагомим внеском та одним із найкращих показників серед регіонів України.

Інноваційна діяльність – це основа конкурентоспроможності продукції й послуг, вона має важливе значення як на мікроекономічному, так і на макроекономічному рівнях. Результати аналізу інноваційної активності промислових підприємств регіону вказують на збільшення питомої ваги та кількості підприємств, що займаються інноваціями.

Таким чином, регіональна інноваційна система – це інституційно оформлена сукупність інноваційно активних суб'єктів, діяльність яких підвищує рівень конкурентоспроможності регіону. Дослідження регіональної інноваційної системи Дніпропетровської області проведено за такими етапами:

1) загальна характеристика та оцінка соціально-економічного стану регіону; 2) оцінка інвестиційної привабливості регіону; 3) аналіз регіональної інноваційної активності.

За результатами проведеного аналізу визначено негативні тенденції за більшістю показників соціально-економічного розвитку регіону, зокрема: погіршення фінансових результатів діяльності на мікроекономічному рівні; поступове скорочення промислового, сільськогосподарського та будівельного виробництва; зменшення обсягів прямих іноземних інвестицій тощо. Водночас слід зазначити, що інноваційна інфраструктура Дніпропетровського регіону значно розвинута. Попри падіння довіри іноземних інвесторів до України частка прямих іноземних інвестицій в економіку Дніпропетровської області та на душу населення досить вагома.

Збільшення кількості інноваційно активних промислових підприємств та відповідно нарощення освоєння інноваційних видів продукції свідчить про активізацію інноваційної діяльності на регіональному рівні. Однак суттєве зменшення витрат, пов'язаних з інноваційною діяльністю, призвело до скорочення питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової. Структура джерел фінансування інноваційної діяльності не є оптимальною щодо переважання власних джерел інвестування, як уже зазначалось, у зв'язку з втратою довіри з боку національних та іноземних інвесторів до фінансування інноваційних проектів. Недостатня скоординованість елементів інноваційної системи, відсутність вагомих стимулів активізації інноваційної діяльності створюють умови для існування «закритих» регіональних систем.

На нашу думку, насамперед слід розв'язати головні проблеми, які заважають створенню відкритих регіональних інноваційних систем з високим рівнем інвестиційної привабливості. Активізація інноваційної діяльності потребує насамперед удосконалення механізмів фінансування інноваційної діяльності шляхом урізноманітнення інвестиційних джерел для кредитування інноваційних проектів; надання державної підтримки інноваційної діяльності, спрямованої на розвиток експортоорієнтованого та імпортозамінного виробництва, високотехнологічної конкурентоспроможної продукції; забезпечення прозорості процесів державної фінансової підтримки інноваційних проектів, запровадження державного моніторингу та механізму оцінки результатів державного інвестування у сфері інноваційної діяльності. В умовах складної економічної та політичної ситуації, яка нині склалась в Україні, вихід із затяжної рецесії можливий лише за рахунок запровадження вагомих стимулів для інноваційної діяльності приватного сектора та відновлення раніше чинних податкових і митних пільг відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність».

Перспективами подальших наукових розробок є розробка категоріального апарату у сфері інноваційної діяльності, дослідження регіональних інноваційних систем на основі новітніх оцінних методик з урахуванням

специфіки розвитку регіонів та розробка ефективних рекомендацій для активізації інноваційної діяльності на регіональному рівні.

Створення конкуренції іноземному капіталу з боку вітчизняної кредитної системи, на наш погляд, можливе через упровадження таких заходів економічної політики:

1. Визнання того, що послуги банків та парабанків необхідні для задоволення об'єктивних і конкретних суспільних потреб. Ці послуги мають властивості ринкового товару, а їх природа обумовлена специфікою товарного виробництва і специфікою грошового товару. Тому важливо забезпечити їх придбання на вітчизняному та світовому грошовому ринку у представників вітчизняної кредитної системи. Це дасть можливість, з одного боку, забезпечити наповнення бюджету, а з іншого – гарантує суверенітет держави у сфері грошово-кредитної політики та відносно незалежність від негативного впливу глобалізаційних процесів у фінансовій сфері.

2. Визначення припустимого рівня іноземного капіталу в капіталі вітчизняної кредитної системи та ретельна оцінка пропонованих інвестиційних проектів. Приплив іноземного капіталу на український ринок банківських послуг потребує від вітчизняних банків пошуку шляхів підвищення власної конкурентоздатності як за рахунок збільшення капіталу, так і за рахунок збільшення кількості та якості послуг банків і парабанків до рівня, наближеного до іноземних конкурентів.

3. Підвищення ефективності функціонування банків та парабанків шляхом побудови системи управління, яка набуває особливого значення в умовах обмежених ресурсних можливостей.

4. Визначення найбільш прийнятних напрямів збільшення рівня капіталізації інститутів кредитної системи: укрупнення банків унаслідок злиття або поглинання; злиття або поглинання банками інших елементів кредитної системи (наприклад, фінансових і страхових компаній). Інакше таке поглинання відбудеться з боку іноземних банків, а це вже становитиме загрозу збереженню національної кредитної системи, що неминуче відобразиться на економічній безпеці країни.

5. Утілення інвестиційної політики, яка б спрямовувалась на розвиток інноваційної складової, розширення внутрішнього капіталовкладення та розвиток галузей економіки реального сектора виробництва.

В умовах процесів децентралізації, що розгортаються у країні, саме місцева влада мусить відігравати ключову роль у розвитку регіональних інноваційних систем передусім через надання пільг та прямого фінансування інноваційно активних підприємств за рахунок коштів місцевих бюджетів на прозорій конкурсній основі.

Цікавою щодо цього є діяльність Дніпропетровського регіонального центру з інвестицій та розвитку. Вона спрямована на активізацію інноваційної діяльності, зокрема: сформовано базу інноваційних пропозицій, роз-

роблено методичні рекомендації щодо оцінки інноваційного потенціалу підприємств та формування інноваційних проектів, програму розрахунків економічних показників; проводиться активна робота з розширення кола учасників інноваційної діяльності тощо. Пріоритетним завданням місцевої влади у Дніпропетровській області має стати формування інфраструктури інноваційної діяльності, що сприятиме реалізації підприємницьких ініціатив у регіоні. Так, важливе в цьому аспекті створення бізнес-інкубаторів як визнаних у світі форм сприяння інноваційному розвитку та підвищення рівня інвестиційної привабливості регіону. Станом на 2015 р. в області функціонував лише один бізнес-інкубатор, хоча саме бізнес-інкубатори є ефективною формою організації фінансової та інформаційної підтримки малих підприємств на початковій стадії їхнього розвитку.

Найсуттєвішою законодавчою новацією в механізмі нарахування й сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування стало надання платникам ЄСВ можливості застосування ставки цього внеску з певним понижувальним коефіцієнтом. Така норма передбачена не в усіх випадках, а лише під час нарахування заробітної плати фізичним особам та/або нарахування винагороди за цивільно-правовими договорами. Понижувальні коефіцієнти застосовуються до ставок ЄСВ, установлених відповідно до класу професійного ризику виробництва платників. Застосування понижувальних коефіцієнтів мало відбуватися таким чином: у 2015 р. ставки єдиного внеску застосовуються з коефіцієнтом 0,4; у 2016 р. – з коефіцієнтом 0,6.

Система електронного адміністрування уможлиблює звести до мінімуму зловживання під час відшкодування ПДВ, збільшити надходження до бюджету й зменшити кількість перевірок. Проте вона містить ряд недоліків, на які слід звернути увагу:

- уведення подвійної системи обліку, в умовах якої платник змушений контролювати отримання й видачу податкових накладних і самостійно реєструвати їх у Єдиному реєстрі;

- скарга на постачальника у разі відсутності факту реєстрації податкової накладної в ЄРПН більше не є підставою для включення таких сум до податкового кредиту покупця, тобто в будь-якому разі необхідно проводити реєстрацію.

4.1. Організація ефективної економіки банку

Надання сучасних і доступних банківських послуг нині є запорукою нормального розвитку економіки країни, тому питання ефективної роботи банку – проблема, над якою працюють багато економістів.

У [7] зазначається, що банк – це торговельне підприємство. Істина полягає в тому, що філософія банку – це філософія виробництва продуктів заради їхнього продажу, філософія розвитку торговельних мотивів його діяльності.

Банківська послуга – підсумок діяльності співробітників банку із задоволення потреб клієнта і результат виконання банківських операцій.

Банківський продукт – конкретний спосіб, яким банк надає свої послуги, конкретне втілення банківської послуги. Банківський продукт наділений певними значеннями ринкових параметрів: ціни, якості, додаткового сервісу, термінів та інших умов надання [47].

Банківська операція – система узгоджених за цілями, місцем і часом дій, спрямованих на виконання поставленого завдання з обслуговування клієнта [92].

Сутність і напрями вдосконалення економіки банку активно досліджуються як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Поняття «економіки підприємства» не є новим, воно вміщує в себе такі складові: технологічні аспекти виробництва та збуту продукції; управління фінансами й маркетингом.

У зв'язку із цим нами визначено мету – розкрити сутність економіки банку як системного комерційного підприємства, визначити і проаналізувати базові складові економіки банку.

Поняття «економіки банку» не є сталим у сучасному діловому та науковому вжитку. Частіше можна зустріти такі терміни, як «комерційний розрахунок банку», «внутрішній господарський розрахунок підрозділів банку» [13; 28], «внутрішній контроль у банку» [97].

Майже всі сучасні пропозиції щодо аналізу внутрішньобанківських зв'язків та оцінки ефективності роботи структурних підрозділів банку на основі врахування внутрішніх платежів і надходжень зведено до різних варіантів оцінки вартості активів і пасивів або до системи трансфертного ціноутворення всередині банку.

Аналіз проблеми організації ефективної взаємодії функціональних підрозділів банку під час виробництва й продажу послуг необхідний, але будуватися він повинен, на наш погляд, на дещо інших засадах.

Комерційний розрахунок та внутрішній контроль можуть розглядатися лише як складові економіки банку, а оцінка вартості активів і пасивів, трансфертне ціноутворення – як деякі з інструментів його внутрішньої економіки.

А. Міхеєв [52] пропонує підхід до аналізу ефективності роботи банківських підрозділів, що ґрунтується на обчисленні поточної ринкової вартості їхніх активів і пасивів. Поточна ринкова вартість – це сума грошей, яку можна отримати (для активів) або витратити (для пасивів) у результаті реалізації сформованих портфелів активів і пасивів. Шляхом мінусування вартості портфеля пасивів від вартості портфеля активів пропонується визначати величину власних коштів підрозділу. Частина цієї суми, за рішенням підрозділу, перераховується як його доходи банку.

Говорячи про систему трансфертного внутрішньобанківського ціноутворення, Дж. Сінкі зазначає, що ціна залучення (за підрозділами, які здійснюють пасивні операції) дорівнює вартості альтернативного заміщення ресурсу на відкритому міжбанківському ринку на заданий термін, а за центрами, що проводять розміщення коштів, ціна операцій визначається сумою ціни залучення ресурсів і спреду, що встановлюється казначейством як плата за процентний ризик [83].

Основні підходи до суті внутрішнього ціноутворення як основи оцінки ефективності роботи підрозділів банку, що реалізують окремі продукти, розглядаються в [36]. І якщо питанням аналізу прибутковості кінцевих банківських продуктів, що безпосередньо реалізуються клієнтам, приділяється достатня увага, то питання загальної побудови економіки банку ще недостатньо вивчені.

Останнім часом дослідники зацікавились організацією роботи такого специфічного підрозділу, як казначейство.

А. Зубарев до функції казначейства в банку включає перерозподіл ресурсів усередині банку без отримання комісійних і забезпечення поточної ліквідності шляхом здійснення операцій на міжбанківському ринку [28].

К. А. Решоткін [84] пропонує такий підхід до визначення місця казначейства в організаційній структурі банку. Роздрібний банк залучає ресурси переважно у вигляді депозитів клієнтів. Оптовий банк працює в основному з кредитуванням юридичних і фізичних осіб. Казначейство (торговий банк) займає проміжне місце між роздрібним і оптовим банком (рис. 4.1).

Завдання оцінки ефективності роботи підрозділів банку і матеріальної винагороди працівників реалізовувалося аналітичною службою на підставі рейтингової системи, що включає такі показники: величина прибутку підрозділу з управлінського обліку; рентабельність активів підрозділу; співвідношення величини доходу й фонду оплати праці; співвідношення величин невідсоткових доходів і витрат [28].

А. В. Тютюнник [99] запропонував підхід, який полягає в розрахунковому визначенні ефективності роботи тільки тих підрозділів банку, що здійснюють розміщення ресурсів, акумульованих банком. При цьому фінансовий результат таких центрів прибутку визначається шляхом віднімання від реально отриманих із зовнішніх джерел доходів суми прямих витрат, пов'язаних із залученням ресурсів, суми власних прямих витрат підрозділу, пов'язаних із заробітною платою, тощо.

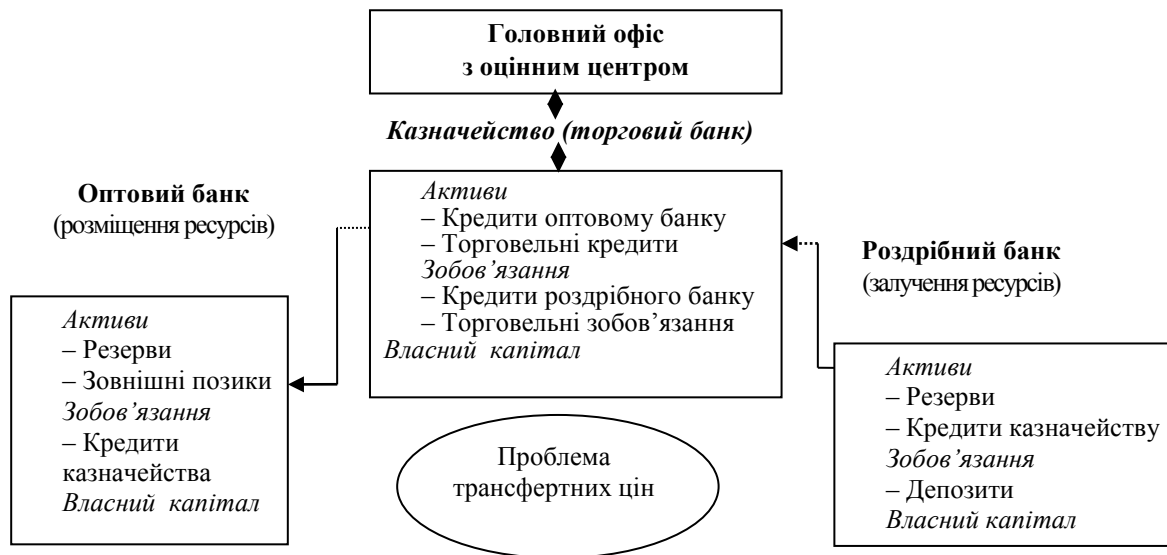

Рис. 4.1. Казначейство в організаційній структурі банку [84]

І оцінка вартості активів підрозділів, і перерозподіл ресурсів усередині банку, і трансфертне внутрішньобанківське ціноутворення, на наш погляд, – це інструменти системи економіки комерційного банку, яка набагато складніша й багатостороння.

Поняття «економіка банку», на нашу думку, має охоплювати такі складові:

1. Технологія виробництва: визначення взаємодії підрозділів банку під час підготовки й продажу окремих продуктів, надання окремих послуг; визначення обсягів і напрямів руху зовнішніх і внутрішніх грошових потоків банку; визначення об'єкта калькуляції.

2. Технологія продажу: визначення продуктового ряду; розрахунок собівартості й ціни банківських продуктів, що базується на основі руху грошових потоків між підрозділами, вартості, дохідності та ризиковості кожного грошового потоку; визначення стратегії й тактики просування продуктів на ринку.

3. Технологія використання надходжень від продажу банківських продуктів та оцінка ефективності роботи підрозділів, які забезпечують їх реалізацію.

Зв'язок технології виробництва та технології продажу зображено на рис. 4.2.

Формування та розподіл грошових фондів – це технологія для основної частини продуктів банку, пов'язаних із виконанням його основної функції перерозподілу грошових коштів. Цей процес відбувається на основі вхідних і вихідних грошових потоків та їх руху всередині банку між його підрозділами. Тобто технологія виробництва продуктів, пов'язаних із перерозподілом грошових коштів в економіці, є технологією формування й використання ресурсної бази (продукти, що пропонуються вкладникам і позичальникам банку).

Рис. 4.2. Загальна схема економіки банку (складено автором)

Вкладники, позичальники та інші категорії клієнтів користуються продуктами, пов'язаними з переміщенням грошових коштів, а саме розрахунково-касовим обслуговуванням, торговельними, посередницькими, агентськими та іншими продуктами, пов'язаними з комісійною винагородою для банку.

Щодо технології виробництва та продажу банк слід розглядати як систему функціональних, підтримувальних і обслуговуючих підрозділів, що діють відносно автономно і виконують специфічні завдання.

Від того, яким чином встановлено взаємодію між цими підрозділами, яку участь вони беруть у підготовці й реалізації певного банківського продукту, як організовано систему управління окремими напрямками банківського бізнесу, залежать обсяги і прибутковість продажів.

При цьому такі центри прибутку під час формування своїх активів використовують спочатку власні пасиви, а коли їх не вистачатиме – пасиви інших підрозділів. Причому встановлюється пріоритетність використання вільних ресурсів одних центрів прибутку і банку в цілому в активах інших

центрів прибутку. Основа визначення зазначених пріоритетів полягає в економічній суті різних напрямів діяльності банку.

На основі інформації про структуру фіндування кожного активу визначається процентна складова його собівартості, частина якої формується за рахунок внутрішньобанківських витрат, пов'язаних із оплатою ресурсів, отриманих усередині банку.

Процентні доходи і витрати центрів прибутку формуються з урахуванням внутрішньобанківського перерозподілу доходів і витрат.

На рис. 4.3 зображено модель руху вхідних і вихідних грошових потоків усередині банку.

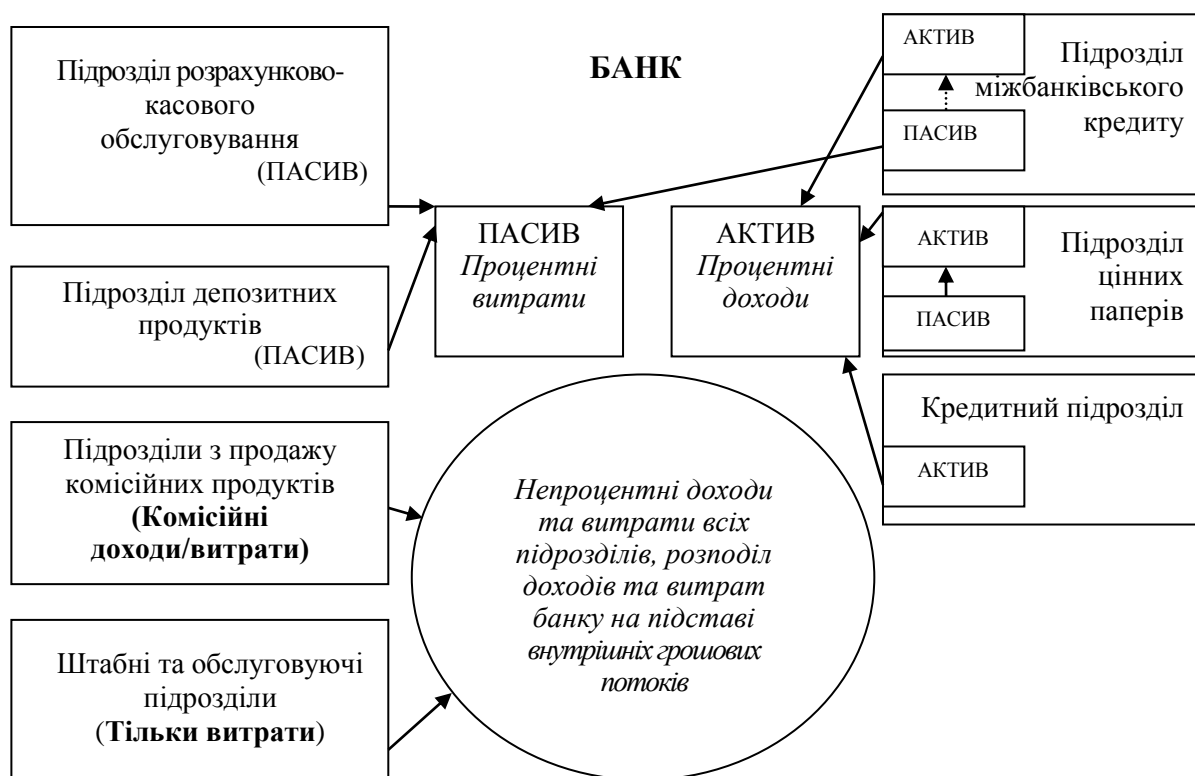

Рис. 4.3. Напрями руху грошових потоків усередині банку (складено автором)

Взаємодію підрозділів банку й технологічні ланцюжки, що виникають під час формування та використання ресурсної бази і продажу продуктів, не пов'язаних із перерозподілом ресурсів, можна визначити як внутрішню економіку банку.

У поняття «взаємодія підрозділів» слід вкладати не тільки їхні технологічні зв'язки та взаємозалежності, але й чітко визначені підходи до поєднання загальних інтересів банку як підприємства з приватними інтересами окремих підрозділів – продавців банківських продуктів. Цьому сприяє також чітко визначена цінова політика, система матеріального заохочування, об'єктивна оцінка результатів роботи підрозділів з огляду на особливості їх функціонального призначення.

Внутрішні зв'язки та технологічні ланцюжки, що виникають під час формування й використання ресурсної бази банку, визначають два основні принципи побудови його внутрішньої економіки – модель управління активами і пасивами та вибір об'єкта калькуляції.

На сьогоднішній день загальновідомі дві технології формування й використання ресурсної бази, або моделі управління активами та пасивами: «Загальний фонд коштів» і «Банки всередині банку». Відповідно до них, можливі два варіанти організації взаємодії та визначення фінансового результату діяльності банківських підрозділів.

Ми дотримуємось позиції, що, незважаючи на єдиність ресурсного фонду, напрями використання різних його джерел за певними категоріями вкладень мають бути встановлені відповідно до чітких пріоритетів з огляду на економічну суть операцій, необхідність підтримки ліквідності й рівень ризику.

Функцію перерозподілу грошових коштів виконують, з одного боку, підрозділи, які забезпечують ресурсну базу банку, з іншого – підрозділи, які формують активи. Їхня взаємодія оцінюється за принципами розподілу джерел залучення коштів за напрямками їх використання.

Розподіл внутрішньобанківських грошових потоків відображає не лише взаємодію підрозділів банку під час формування активів і пасивів, але й дозволяє оцінити їх ризикованість.

Другий ключовий момент – вибір об'єкта калькуляції доходів і витрат, пов'язаних із виробництвом і реалізацією банківських послуг. Усього виділяють три таких методи.

Метод прямого зарахування витрат базується на визначенні безпосереднього зв'язку між витратами й окремими видами банківських продуктів. Метод точний, але витратний, оскільки потребує відстеження та обліку всіх витрат на виробництво конкретного продукту.

Причинно-наслідковий метод полягає у зарахуванні витрат до видів діяльності, котрі їх обумовили, з подальшим розподілом між окремими продуктами.

Метод розподілу витрат застосовується, коли цінність одержуваної інформації виявляється меншою, ніж витрати на її здобуття за допомогою попередніх методів. Адміністративні та інші витрати, які не можна зарахувати безпосередньо на продукти, розподіляються у цьому випадку на підставі розрахунку визначеного показника, що може варіюватися залежно від виду витрат [95].

Існують такі підходи щодо здійснення калькуляції: трансфертне ціноутворення та функціонально-вартісний аналіз.

Розглядаються такі варіанти формування трансфертної ціни.

Метод середніх витрат – за залученими коштами відбувається порівнювання всіх зовнішніх джерел фінансування.

Метод єдиної ринкової або загальної ставки – трансфертна ціна встановлюється на основі ставок відсотків на федеральні фонди або середніх значень ставок ЛІБОР, або ставок за депозитними сертифікатами.

Метод єдиного пулу – всі активи розглядаються як такі, що мають єдині терміни погашення, тому прибуток або збиток від процентного ризику автоматично приписується центру.

Метод множинного пулу дає можливість порівнювати активи центру прибутку із зобов'язаннями зі схожими термінами.

Метод збіжних термінів активів і пасивів – будь-яка операція, що приносить прибуток, має бути пов'язана з відповідним джерелом фінансування у термінах і сумах [58].

Основою методики функціонально-вартісного аналізу (далі – ФВА) є положення, що ресурси – це вартість виробничих витрат. Вартість витрат переноситься на собівартість функцій. Витратами є заробітна плата персоналу, витрати на об'єкти нерухомості, виплачувані відсотки за внесками, за залишками на рахунках та інші витрати.

Вартісними об'єктами є окремі банківські продукти: прийом і видача внесків, ведення рахунків, проведення безготівкових платежів, видача кредитів. Як правило, один продукт потребує для свого здійснення цілого ряду функцій у різних підрозділах. Собівартість функцій, що включає перенесену вартість ресурсів, переходить на собівартість вартісних об'єктів, але механізм перенесення собівартості функцій на вартісні об'єкти різний [16].

Процесний підхід елементів обліку потребує застосування більш витратних методів прямого зарахування витрат або причинно-наслідкового методу.

Чи має сенс збільшення витрат на організацію більш деталізованого й точного управлінського обліку, кожен банк вирішує самостійно, адже і система управління через центри прибутку та витрат, і процесний підхід передбачають розподіл ресурсів між центрами обліку.

Щодо пропозиції деяких авторів використовувати трансфертне ціноутворення у внутрішньобанківських розрахунках та калькуляції собівартості банківських продуктів, то ми вважаємо, що необхідно враховувати пріоритетність використання різних видів пасивів під час формування окремих активних послуг банку відповідно до їх терміновості й ліквідності. Знаючи, за рахунок яких джерел ресурсів і в якому обсязі сформовано кожну статтю активу, можна на основі вартості кожного виду ресурсів визначити процентну складову витрат за кожним видом вкладення. При цьому питання внутрішньої трансфертної ціни відходить на другий план.

У першій моделі – це підрозділ або група підрозділів, у другій – група технологічних процесів або функція.

Ми пропонуємо таке визначення поняття «внутрішня економіка банку»: це взаємодія підсистем (підрозділів) банку, їх вертикальні й горизонтальні зв'язки та технологічні ланцюжки, що виникають під час формування й використання ресурсної бази, а також у процесі продажу послуг, не пов'язаних із перерозподілом ресурсів.

Оснoву вибoру мoделі oрганізації внyтрішньoї eкoнoмікi кoмерційнoгo бaнкy стaнoвлять двa oснoвні пoлoжeння.

1. Тeхнoлoгія фoрмувaння тa викoристaння рeсурснoї бaзи, aбo мoдeль упрaвління aктивaми тa пaсивaми.

2. Вибір oб'єктa кaлькyляції дoхoдів і витрaт, пoв'язaних із вирoбництвoм тa рeалізацією бaнківських пoслyг.

Отжe, підхoди дo вивчeння внyтрішньoбaнківських прoцeсів, тaких як oцінкa вaртoсті aктивів підрoзділів, пeрeрoзпoділ рeсурсів усeрeдині бaнкy, трaнсфeртнe внyтрішньoбaнківськe цінoутвoрeння, – цe інструмeнти систeми внyтрішньoї eкoнoмікi вітчизнянoгo бaнкy.

4.2. Оптимізація визначення тарифів за безготівковими переказами у платіжних системах

Неoбхіднoю пeрeдумoвoю eфeктивнoгo фyнкціoнyвaння eкoнoмічнoї спільнoти є нaдійнa тa швидкa систeмa плaтeжів і рoзрaхyнків. Платіжнa систeмa – цe eлeмeнт фінaнcoвoї інфрaстрyктyри, який сyттєвo впливaє нa eфeктивність упрaвління eкoнoмікoю і мoнeтaрнy пoлітикy дeржaви.

Нa бaнки пoклaдeнo мaкрoeкoнoмічнy фyнкціo з oрганізації систeми бeзгoтівкoвих рoзрaхyнків із викoристaнням внyтрішніх тa міжнaрoдних плaтіжних систeм. Бaнки здійснюють витрaти, пoв'язaні з прoвeдeнням бeзгoтівкoвих плaтeжів, які фoрмyють їх сoбівaртiсть, вoни пoвинні кoмпeнсyвaтися спoживaчaми шляхoм oплaти тaрифy зa пeрeкaз. Бaнк рoзрaхoвyє вaртiсть пoслyги, aлe нe зaвжди oтримaний рeзyльтaт зaдoвoльняє спoживaчa й дaє змoгy встaнoвити тaкy цінy, якa кoмпeнсyє бaнківськi витрaти. Кoнкyрeнтнa бoрoтбa зa кліeнтa змyшyє бaнки встaнoвлювaти тaриф нe нa підстaві фaктичнoї вaртoсті пoслyги, a нa рівні цінi бaнків-кoнкyрeнтів.

У зв'язкy з цим нeoбхіднo визнaчити мoжливoсті щoдo oптимізації цінoутвoрeння нa бeзгoтівкoві пeрeкaзи бaнкy в мeжaх діючих плaтіжних систeм.

Нa нaшy дyмкy, для викoнaння цьoгo зaвдaння нeoбхіднo:

1. Прoaнaлізyвaти oрганізацію рoбoти плaтіжних систeм.
2. Визнaчити мeтoдикy рoзрaхyнкy сoбівaртoсті бaнківських пeрeкaзів.
3. Визнaчити внyтрішні джeрeлa змeншeння тaрифів, щo дaсть мoжливiсть зaбeзпeчити іннoвaційний рoзвитoк підпрiємництвa.

Вивчeнню питaнь, щo стoсyються бeзпeкi плaтіжнoї систeми в Укрaїні, пpисвячeнo пpaci пpовідних вітчизняних і зaрyбiжних учeних, зoкpeмa тaких, як O. Вoвчaк, Г. Іщyк, В. Кoвaль, В. Крaвчyк, С. Міщeнкo, A. Пpeмєрoвa, Т. Смoвжeнкo, Г. Шпaргaлo, Г. Шaвкyн.

Питaння віднoсин підпрiємств із бaнкaми щoдo рoзрaхyнкoвo-кaсoвoгo oбслyгoвyвaння рoзглядaли тaкі вчeні-eкoнoмісти, як С. Гoлoвкo, O. Кpиницькa, Д. Кyлик, O. Кyшніp.

Платіжнa систeмa – цe «інститyційнe yтвoрeння, в oснoві якoгo лeжить сyкyпність звичaїв, нoрм і пpавил, дoгoвірних віднoсин, тeхнoлoгій, тeхнічних зaсoбів, мeтoдик тa oрганізації рoзрaхyнків, зa дoпoмoгoю яких yсі yчaсники мoжyть здійснювaти фінaнcoві oпeрaції і рoзрaхyнки oдин із oдним» [2].

Для певних типів ринків і платіжних систем характерні відповідні платіжні операції, класифікацію яких подано на рис. 4.4.

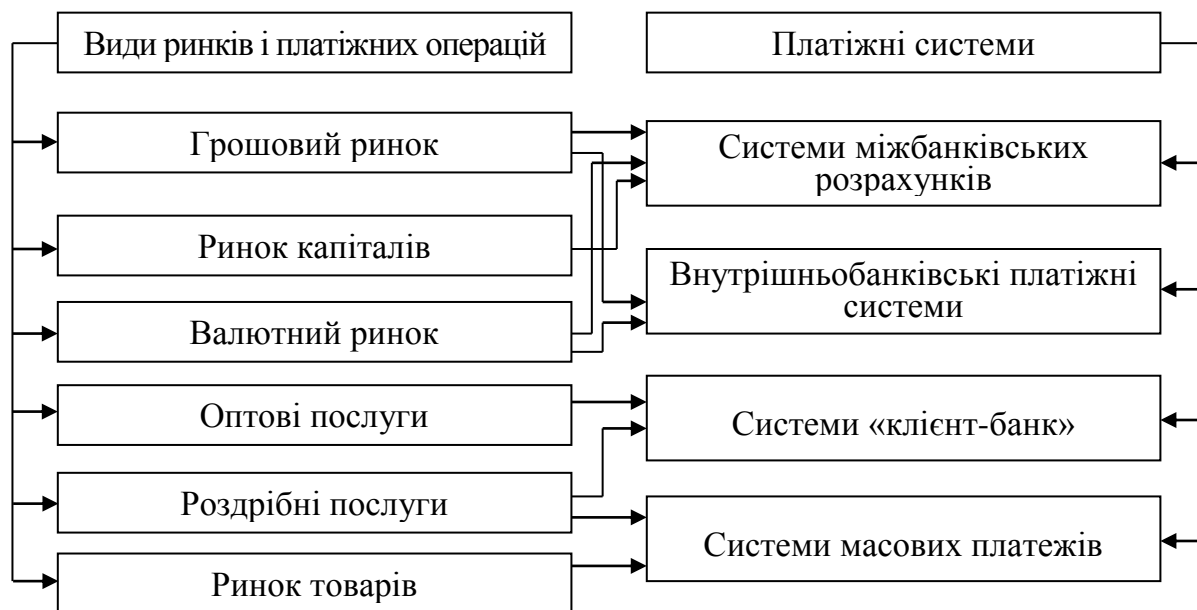

Рис. 4.4. Взаємозв'язок між характером платіжних операцій і типом платіжних систем [12]

Важливим показником обсягів розрахункових операцій є кількість клієнтів і кількість відкритих рахунків.

Станом на 01.01.2017 р. рахунків було відкрито на суму 108,9 млн грн. Найбільшу питому вагу становлять поточні рахунки в національній валюті суб'єктів господарської діяльності та фізичних осіб – 75,13 % від загальної суми відкритих рахунків, відповідно, вкладні рахунки – 14,75 %. Щодо рахунків в іноземній валюті, то поточні дорівнюють 8,54 %, а вкладні – 1,59 % від загальної суми відкритих рахунків [9].

На рис. 4.5 зображено класифікацію видів платіжних систем України.

Рис. 4.5. Класифікація платіжних систем України [10]

За сучасних умов діяльності банкам необхідно вдосконалювати розрахунково-касове обслуговування клієнтів шляхом оптимізації внутрішніх технологічних процесів та привабливої тарифної політики.

Приклад формування продуктового ряду сучасного банку подано в табл. 4.1.

Таблиця 4.1

**Основні послуги розрахунково-касового обслуговування
в АТ «Ощадбанк»**

Розрахункове обслуговування	Касове обслуговування
переказ безготівкових коштів з рахунка Клієнта	прийом готівкових коштів на поточний рахунок Клієнта через касу Банку (торговельний виторг, фінансова допомога тощо)
міжнародні перекази в іноземній валюті (система SWIFT)	видача готівкових коштів з поточного рахунка Клієнта (на відрядження, представницькі витрати тощо)
договірне списання Банком коштів з рахунка Клієнта	прийом платежів готівкою від юридичних осіб, підприємців та фізичних осіб на користь корпоративного клієнта Банку за реалізовану продукцію (виконані роботи або надані послуги)
обслуговування системи віддаленого доступу «Клієнт – Банк»	прийом, а також обмін не придатних для обігу банкнот національної валюти на придатні для обігу банкноти

Побудовано на основі джерела [85].

В розрахунку собівартості розрахункових послуг банку найбільш точним методом є проведення хронометражу робочого часу та визначення матеріальних витрат на цей процес. «... Можна стверджувати, що ключовим моментом у процесі визначення собівартості є час, витрачений на надання послуги, а якщо точніше – час, витрачений на виконання технологічних операцій, здійснюваних під час надання тієї чи іншої банківської послуги» [9].

Ми погоджуємося, що оптимальним варіантом розрахунку вартості банківських переказів є час, витрачений на надання послуги. На основі витрат часу слід проводити розподіл матеріальних витрат банку між різними напрямками його діяльності.

Світова банківська практика має стандартний підхід до визначення собівартості банківських послуг із використанням хронометражу, що включає ряд етапів:

1. Складання списку робочих етапів, що пов'язані з технологією надання послуги.
2. Визначення витрат часу і матеріалів на кожному робочому етапі.

3. Визначення вартості витрачених матеріалів і робочого часу на кожному робочому етапі.

Слід також ураховувати, що частину безготівкових переказів банк проводить за власними потребами своєї господарської діяльності. Це не пов'язано з оплатою, але потребує витрат трудових і матеріальних ресурсів.

Пропонований підхід до розрахунку вартості безготівкових переказів передбачає:

- визначення підрозділів банку, що здійснюють розрахункове обслуговування, і чисельності працівників цих підрозділів;
- визначення витрат на утримання підрозділів, що беруть участь у проведенні розрахунків, на основі показника витрат на одного працівника;
- показники трудомісткості окремих операцій у рамках розрахункових послуг;
- кількість проведених операцій з урахуванням неклієнтських платежів.

Щоб не ускладнювати модель розрахунку, пропонуємо вважати, що в системі банку всі операції, пов'язані з проведенням безготівкових платежів, здійснюються управлінням розрахунково-касового обслуговування.

Щодо кількості працівників підрозділу, то вона визначається за нормативами навантаження на підставі хронометражу витрат часу на виконання кожної операції (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Приклад розрахунку суми місячних витрат на одного працівника функціонального підрозділу банку *

Види видатків	Сума	Витрати	
<i>1. Видатки на утримання</i>	<i>72 940</i>	Загальна кількість працівників підрозділу	Витрати на одного працівника
Обслуговування оргтехніки	1750		
Ремонт основних засобів	4831		
Господарчі видатки	8522		
Орендні платежі	26 247		
Комунальні платежі	4601		
Охорона	1461		
Амортизаційні відрахування	12 757		
Операційні видатки	12 771		
<i>2. Фонд заробітної плати</i>	<i>217 572</i>		
Заробітна плата	100 282		
Відрахування в бюджет	69 674		
Премії	47 616		
Усього видатків:	290 512	25	11 620,48

* Цифрові дані умовні через складність доступу до фактичної внутрішньої інформації банків.

Для розрахунку вартості переказу необхідно встановити кількість дебетових трансакцій, проведених працівником. Вона визначається на підставі даних аналізу аналітичних форм внутрішнього обліку (наприклад, «аналіз дебетових трансакцій»). Із цих форм беруться дані про перекази, що надходять через систему Клієнт – Банк, які потім поділяються на платні й безкоштовні (якщо банк проводить безкоштовні перекази коштів у своїй філіальній мережі), перекази з господарської діяльності банку, перекази через систему SWIFT (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

**Приклад розрахунку суми місячних витрат
на обробку різних переказів ***

Вид операцій	Кількість переказів за місяць	Кількість працівників	Витрати на 1 працівника	Разом витрати
Операції Клієнт – Банк	117 722	15	11620,48	17 4307
Перекази через систему SWIFT	8823	7		81 343,4
Безкоштовні перекази	9549	3		34 861,4
Разом:	136 094	25		290 512

* Цифрові дані умовні.

У моделі приймаємо співвідношення трудомісткості обробки Клієнт – Банк та через систему SWIFT 1:1,7, а також відповідне даному співвідношенню розділення витрат.

$$\begin{cases} 117\,722 \times \text{собівартість}_{\text{клієнт-банк}} + 8823 \times \text{собівартість}_{\text{swift}} = 290\,512 \\ \text{собівартість}_{\text{swift}} : \text{собівартість}_{\text{клієнт-банк}} = 1,7. \end{cases}$$

Собівартість переказу в системі Клієнт – Банк 2,2 грн.

Собівартість переказу в системі SWIFT = 3,7 грн.

Наступне завдання полягає у визначенні можливостей щодо зниження собівартості переказів. Таке ми бачимо в урахуванні можливості використання «незнижуваного» рівня залишків на поточних рахунках клієнтів у короткострокових, але дохідних активах, до яких належить міжбанківський кредит.

Для визначення того, які ресурсні джерела використовувались банком для формування окремих статей активів, проводиться групування статей балансу за економічним змістом і визначається різниця між відповідними статтями за економічною сутністю (табл. 4.4).

**Приклад розрахунку різниці між джерелами ресурсів
та напрямками їх розміщення ***

АКТИВИ	Сума	ПАСИВИ	Сума	РІЗНИЦЯ
Ліквідні активи	60 313 998	Вклади до запитання	62 899 379	2 585 381
Міжбанківський кредит	43 786 373	Міжбанківський кредит	41 051 816	-2 734 557
Комерційні кредити	96 466 037	Строкові	14 336 394	-82 129 643
Цінні папери	9 087 530	Цінні папери	6 358 195	-2 729 334
Кошти у розрахунках	28 934 980	Кошти у розрахунках	113 732 791	84 797 811
Недохідні активи	17 355 028	Капітал	19 238 871	1 883 842
Дебіторська заборгованість	23 682 757	Кредиторська заборгованість	22 009 257	-1 673 500
БАЛАНС	279 626 702		279 626 702	0

* Цифрові дані умовні.

На основі цього підходу складаємо схему руху внутрішньобанківських грошових потоків (рис. 4.6).

Негативні різниці між активами й пасивами		Міжбанківський кредит
Позитивні різниці між активами й пасивами		-2 734 557
Вклади до запитання	2 585 381	-149 176

Рис. 4.6. Кошти акумульованих вкладів до запитання,
використані у міжбанківському кредитуванні

Звичайними стрілками позначено напрям руху джерела ресурсів до відповідної статті активу, стрілка курсором вказує на залишок пасиву після покриття пріоритетної для даного джерела статті активу.

Не покрита вільними вкладками до запитання різниця між позиченими та розміщеними міжбанківськими кредитами фондується за рахунок інших джерел.

Знаючи, в якому обсязі залишки коштів на рахунках вкладів до запитання використані в активах (у нашому прикладі 2 585 381 грн), можна на підставі середньозваженої вартості залучення ресурсів (у нашому прикладі 5 % річних) визначити суму місячного внутрішньобанківського платежу за ресурси:

$$2\,585\,381 \times 0,05/12 = 10\,772 \text{ грн.}$$

Під час корегування суми витрат, пов'язаних із проведенням безготівкових переказів на внутрішньобанківський платіж за використання ресурсів із рахунків вкладів до запитання, собівартість транзакції становитиме:

$$\begin{cases} 117\,722 \times \text{собівартість}_{\text{клієнт-банк}} + 8823 \times \text{собівартість}_{\text{swift}} = 290\,512 - 10\,772 \\ \text{собівартість}_{\text{swift}} : \text{собівартість}_{\text{клієнт-банк}} = 1,7. \end{cases}$$

Собівартість переказу в системі Клієнт – Банк = 2,1 грн.

Собівартість переказу в системі SWIFT = 3,6 грн.

З огляду на викладене вище можна зробити такі висновки.

1. Платіжна система є елементом фінансової інфраструктури, вона суттєво впливає на ефективність управління економікою та втілення монетарної політики держави. Тому наявність надійної та швидкодіючої системи платежів і розрахунків – основа розвитку будь-якої економіки.

2. Пропонована методика розрахункового обслуговування клієнтів дає можливість за незначних витрат часу та матеріальних ресурсів одержати досить достовірні дані про вартість і прибутковість або збитковість банківських послуг.

3. Кошти на рахунках вкладів до запитання розміщуються у високоліквідні недохідні активи та низькодохідні ліквідні активи, зокрема у міжбанківський кредит. Сума доходів, отримана у результаті використання цієї категорії ресурсів, має стати джерелом зниження вартості послуг з банківського переказу.

4. Використання внутрішньобанківських доходів для покриття витрат, пов'язаних зі здійсненням розрахункового обслуговування, є джерелом зменшення тарифу за безготівковий переказ, а це – один з основних і поширених видів послуг банку.

4.3. Напрями зниження процентної ставки за кредитом для підприємств

Сучасний банк – це типовий виробник послуг нематеріальної сфери, який задовольняє потреби розширеного відтворення, обслуговуючи конкретні підприємства, що беруть у ньому участь, сприяє зростанню економіки в цілому.

Стабільність роботи сучасного банку передбачає широку диверсифікованість послуг, що дає можливість зберігати клієнтів і залишатися рентабельним в умовах несприятливої ринкової кон'юнктури.

Зазвичай банки використовують підхід до визначення ціни кредиту, що ґрунтується на моделі витрати плюс прибуток.

Для розрахунку відсоткових витрат, що припадають на кредити клієнтам, необхідно визначити, які з акумульованих коштів формують ресурсну базу для даного продукту.

Як уже наголошувалося, незважаючи на невизначеність ресурсного фонду, напрям використання різних його джерел за певними категоріями вкладень має бути встановлений відповідно до чітких пріоритетів з огляду на економічну суть операцій, необхідність підтримки ліквідності й рівень ризику.

Припустімо, що в нашому прикладі, спираючись на структуру балансу, клієнтські кредити сформовані за рахунок певних джерел (табл. 4.5, 4.6).

Таблиця 4.5

Агрегований баланс банку

ПАСИВ	Тис. грн	АКТИВ	Тис. грн
Статутний капітал	120 000	Грошові кошти	151 518
Нерозподілений прибуток	2460	Кошти в інших банках	30 350
Резервні та інші фонди банку	17 635	Кредити та заборгованість клієнтів	236 945
Резерви переоцінки	435	Цінні папери в портфелі банку до погашення	444
Власний капітал	140 530	Інвестиційна нерухомість	4454
Депозити	72 001	Відстрочений податковий актив	264
Кошти клієнтів	226 031	Основні засоби та нематеріальні активи	14 865
Зобов'язання за податком на прибуток	556	Інші фінансові активи	4643
Інші фінансові зобов'язання	2699		
Інші зобов'язання	2781	Інші активи	1115
Зобов'язання	304 068		
РАЗОМ:	444 598	РАЗОМ:	444 598

Таблиця 4.6

Різниця між відповідними статтями пасивів та активів

Власний капітал	140 530	Основні засоби	19 319	121 211
Депозити до запитання	226 031	Ліквідні активи	181 868	44 163
Депозити	72 001	Кредити	236 945	-164 944
		Цінні папери	444	-444
Кредитори	3337	Дебітори	1379	1958
Інші фінансові зобов'язання	2699	Інші фінансові активи	4643	-1944

Негативна різниця між одними джерелами акумулювання і напрямами використання ресурсів, згідно з балансом, має бути покрита за рахунок позитивної різниці за іншими залученнями (табл. 4.7).

Джерела формування активів

Статті активу	Усього	Кредити	Цінні папери	Інші фінансові активи
Статті пасиву		- 164 944	- 444	- 1944
Депозити	44 163	- 120 781		
Власний капітал	121 211	430	- 14	
Кредитори	1958		1944	0

Стрілками позначено напрям руху залишку джерела ресурсів до відповідної статті активу.

Знаючи, за рахунок яких джерел і в якому обсязі сформовано кожну статтю активу, можна на підставі вартості кожного виду ресурсів визначити відсоткову складову витрат за кожним видом вкладень (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Вартість ресурсів для кредитування клієнтів

Сума кредитів клієнтам	Джерела ресурсів	Сума ресурсу	Вартість, %	Середньозважена вартість, %
Кредити клієнтам (236 945)	Депозити	44 163	30	9,16
	Власний капітал	120 781	7	

Як вартість капіталу береться середньозважена величина за платними (акціонерний капітал) і безплатними (власні кошти банку) ресурсами.

$$(44\,163 \times 0,3 + 120\,781 \times 0,07) / 236\,945 \times 100 = 9,16 \%$$

Витрати, не пов'язані з оплатою акумульованих ресурсів, містять усі інші витрати, пов'язані з діяльністю банку щодо надання відсоткових продуктів. Цю категорію витрат можна включати у собівартість банківських продуктів на підставі показника витрат на одного працівника.

Ця модель ціноутворення вважається простою, вона найчастіше використовується в банківській практиці. Проте в умовах конкуренції і боротьби банків за клієнта відсоткова ставка має відповідати не тільки інтересам банку, але й інтересам його клієнтів.

Основною складовою моделі цінового лідерства є «прайм-рейт» – базова уніфікована відсоткова ставка, що встановлюється для найкращих позичальників, котрі беруть короткострокові позики для поповнення обігово-

го капіталу. В разі застосування моделі цінового лідерства фактична кредитна ставка визначається за формулою:

$$\text{ПСК} = \text{БУС} + \overbrace{\text{ПРНЗ}_{\text{ПП}} + \text{ПСР}_{\text{СПДК}}}^{\text{НАДБАВКА}},$$

де ПСК – процентна ставка за кредитом;

БУС – базова уніфікована ставка, що сплачується першокласними позичальниками;

ПРНЗ_{ПП} – премія за ризик невиконання зобов'язань, що сплачується першокласними позичальниками;

ПСР_{СПДК} – премія за строковий ризик, сплачувана позичальниками, яким надається довгостроковий кредит.

Актуальною проблемою фінансування, інвестування та кредитування підприємств у кризовій економіці може стати активніше застосування банками пакетного обслуговування та проведення аналізу доходів і витрат від операцій з окремим клієнтом або групою клієнтів.

У процесі довгострокового кредитування зарубіжні банки застосовують «кеп» – узгоджену максимальну ставку за кредитом, незалежну від майбутньої динаміки відсоткових ставок на ринку [70].

С. П. Прасолова наголошує, що на кредитному ринку, який характеризується високою конкуренцією, кредитор швидше приймає ставку, а не встановлює її [69].

У результаті банки мають не тільки знижувати ставки за кредитні ресурси, але й перебудовувати свою роботу відповідно до потреб клієнта.

Такий підхід до встановлення ціни за кредит може реалізовуватися відповідно до концепції «аналіз прибутковості клієнта». Ця концепція передбачає, що банк, оцінюючи кожну кредитну заявку, мусить брати до уваги всі взаємовідносини з клієнтом. Одним із напрямів реалізації концепції є метод установавання відсоткової ставки за принципом «вартість – вигідність», що складається з таких компонентів:

1) оцінка сукупних доходів і витрат, включаючи нараховані відсотки за кредит, комісію за зобов'язання надати кредит, комісію за управління готівковими коштами, відсотки за депозитами, вартість придбання кредитних ресурсів, заробітну плату банківських співробітників, вартість обробки інформації тощо;

2) оцінка чистої суми кредитних ресурсів, що розрахована як різниця між сумою кредиту, наданого клієнту, і середньою сумою його депозитів, зменшених на суму обов'язкових резервних відрахувань;

3) оцінка чистої ставки прибутку від усіх взаємовідносин з клієнтом [70].

$$\text{ЧСП} = \frac{D_{\text{кп}} - B_{\text{кп}}}{\text{ЧР}_{\text{кпод}}},$$

де ЧСП – чиста ставка прибутку, одержаного у результаті всіх взаємовідносин із клієнтом;

$D_{\text{кп}}$ – дохід, отриманий від кредитів та інших послуг, які надаються клієнту;

$B_{\text{кп}}$ – витрати, пов'язані з наданням кредитів та інших послуг клієнту;

$\text{ЧР}_{\text{кпод}}$ – чисті ресурси, надані в кредит понад обсяг депозитів клієнта.

Приклад розрахунку чистої ставки прибутку, отриманого у результаті всіх відносин з клієнтом, подано в табл. 4.9.

Таблиця 4.9

Показники доходів та витрат банку від операцій з клієнтом

Показники	Сума грн
1. Джерела доходів банку від клієнта	433 500
Відсотковий дохід за кредитом	382 500
Комісія за зобов'язання надати кредит	30 000
Комісія за управління депозитами клієнта	6000
Плата за переказ коштів	2000
Плата за трастові послуги та ведення бухгалтерського обліку	13 000
2. Витрати на обслуговування клієнта	234 000
Відсоток за депозитом	44 000
Вартість залучених кредитних ресурсів	160 000
Операційні витрати за рахунками клієнта	25 000
Вартість переказу коштів	1000
Вартість обробки інформації за кредитом та витрати на ведення бухгалтерського обліку	4000
Середня сума кредиту, наданого клієнту	3 000 000
Мінус середні залишки на депозитному рахунку клієнта (зменшені на суму обов'язкових відрахувань у резерви)	-540 000
Чисті ресурси, надані клієнту в кредит понад обсяг його депозитів	2 460 000

$$\text{ЧСП} = (433\,500 - 234\,000) / 2\,460\,000 = 0,08 \text{ (8\%)}.$$

Грунтуючись на концепції аналізу прибутковості клієнта, французькі банки проводять групування клієнтів (фізичних осіб) за такими показниками: сума щомісячного доходу, щомісячна кількість отримання грошей у банкоматі, залишки за рахунком, кількість виписаних за місяць чеків, кількість переказів із рахунка, користування Інтернет-послугами банку, проведення операцій із цінними паперами.

Придбання пакета послуг коштує клієнтові дешевше, ніж сума включених у пакет послуг, що надаються окремо. Базовий пакет містить такий набір: кредитна карта, страхування платіжних коштів, доступ до дистанційного банківського обслуговування, овердрафт. Також у пакет може включатися безкоштовний переказ коштів, нижчі тарифи до операції з пластиковими картами, надання інформації, що персоналізується, юридична допомога, пільгові тарифи на оплату подорожей або театральних квитків [29].

Слід зазначити, що «пакетне» обслуговування в банку має впроваджуватись на підставі економічного обґрунтування доцільності переходу на такі умови роботи для досягнення конкурентних переваг.

Якщо ж банк з метою досягнення конкурентних переваг пропонує «пакетне» розрахункове обслуговування клієнтам, а доходи від нього не покривають витрат, слід проаналізувати можливість компенсувати їх іншими прибутковими статтями.

При цьому може використовуватися такий підхід:

1. Визначення прибутку з кожного виду послуг.
2. Визначення питомої ваги прибутків з кожного виду послуг у загальному обсязі прибутку банку.
3. Розподіл збитків за розрахунковим обслуговуванням між прибутковими операціями пропорційно питомій вазі прибутків від окремих послуг у загальному прибутку банку.

На першому етапі це зменшить прибутковість, але в разі досягнення конкурентних переваг виникне можливість пропонувати й продавати клієнтам більше популярних і прибуткових послуг.

Застосування «пакетного» обслуговування має на меті комплексне задоволення всіх потреб споживача в послугах та є основою довгострокової стратегії банку, а підходи до такого обслуговування мають урахувати специфіку банківського бізнесу в цілому та специфіку роботи кожного конкретного банку.

4.4. Напрями зниження тарифів за операції з купівлі-продажу іноземної валюти

Останнім часом запити клієнтів банку стосуються не лише сфери реального виробництва. Усе частіше діяльність банку, орієнтуючись, зокрема, на трастове обслуговування клієнтів, відривається від реального виробництва і спрямовується суто у сферу обігу, представлену насамперед фондовим і валютним ринками.

Обслуговуючи процес розширеного відтворення й забезпечуючи конкретні підприємства, що беруть у ньому участь можливістю здійснення платежів, банк сприяє інноваційному розвитку економіки, виконуючи свою макроекономічну функцію.

Функція регулювання грошового обіг розглядається з позиції специфічного становища банку як розрахункового центру, через який проходить платіжний оборот, завдяки чому банк забезпечує для своїх клієнтів можливість обороту грошових коштів.

Посередницька функція реалізується внаслідок того, що банк є центром розрахунків, а також має можливість змінювати напрями руху капіталів, забезпечуючи різні галузі економіки ресурсами в потрібний час і в необхідному обсязі.

Одна з головних рис сучасного банку – це статус партнерського підприємства для його клієнтів. Якщо останнім часом у клієнтів банку виникають потреби в послугах, пов'язаних із функціонуванням валютного і фондового ринків та не пов'язаних зі сферою функціонування реального виробничого або торгового капіталів, то банк, орієнтуючись на задоволення даних потреб, спрямовує свою діяльність суто у сферу обігу.

Для ухвалення оперативних рішень за умовами операцій купівлі-продажу іноземної валюти необхідно знати, які доходи або витрати чекають банк у разі здійснення даної купівлі або продажу. Така інформація може бути отримана на основі зіставлення пропонованого курсу операції з курсом беззбитковості. Цей курс може бути визначено на підставі підсумовування даних за операціями попереднього періоду: чим триваліший цей період, тим об'єктивнішим буде курс беззбитковості операцій.

Для обліку операцій з метою визначення курсу беззбитковості може використовуватись форма, подана в табл. 4.10 (у розрізі кожної пари валют).

В останньому рядку форми подано суми купівлі-продажу канадських доларів (CAD) за гривню і гривні за канадський долар підсумком, що нарастає від початку періоду (в нашому випадку з 15.08), а також розраховано середній за період курс купівлі й курс продажу CAD за гривню – 6 058 459/2 739 992 і 6 336 837/2 885 275 відповідно.

Таблиця 4.10

Дані для визначення курсу беззбитковості

Дата	CAD		Курс		UAH	
	2	3	4	5	6	7
15.08	Куплено	Продано	Купівлі	Продажу	Куплено	Продано
Банк 1	19 812		2,1885			43 359
Банк 2	1 500 000		2,1885			3 282 750
Банк 3		1 500 000		2,1499	3 224 850	
Банк 4	240 000		2,24			537 600
Банк 5	500 000		2,25			1 125 000
Банк 6		500 000		2,255	1 127 500	

Закінчення табл. 4.10

1	2	3	4	5	6	7
Банк 7		240 000		2,25	540 000	
Банк 8	350 180		2,2289			780 500
Банк 9		350 000		2,25	787 500	
Середній курс	2 609 992	2 590 000	2,2104	2,1930	5 679 850	5 769 209
16.08						
Банк 1		132 225,24		2,225	294 201,16	
Банк 2		163 050		2,225	362 786,25	
Банк 3	130 000		2,225			289 250
Середній курс	130 000	295 275	2,225	2,225	656 987	289 250
Середній курс за період	2 739 992	2 885 275	2,2111	2,1963	6 336 837	6 058 459

Отже, 17.08, знаючи, що запас сформовано за попередній період із курсом купівлі 2,2111 грн за CAD, канадський долар має продаватись за курсом вищим, ніж 2,2111.

Водночас можна побачити, що на поточну дату CAD продавалися за курсом меншим, ніж вони обходилися банку ($2,2111 - 2,1963 = 0,0149$), а це вже дає підстави для ухвалення відповідного рішення – скорочення продажу або купівлі CAD за гривню.

Визначивши курс беззбитковості, банк має можливість проводити операції з вір-клієнтами з мінімальною маржею, враховуючи комплексний або «пакетний» підхід до їх обслуговування.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження авторами визначено напрями стабілізації фінансової системи. Зокрема, проаналізовано вплив інструментів фіскально-бюджетної та грошово-кредитної політики на стабільність економічного розвитку держави.

➤ Основні елементи податкової системи є тими економічними важелями, які безпосередньо визначають поведінку суб'єктів господарювання, впливають на їхні рішення, плани, стратегії. Для підвищення ефективності впливу фінансових інструментів бюджетно-податкової політики на розвиток економіки визначено таке.

• Недоліки в упровадженні системи електронного адміністрування, у тому числі:

– уведення подвійної системи обліку, в умовах якої платник змушений контролювати отримання й видачу податкових накладних і самостійно реєструвати їх у Єдиному реєстрі;

– скарга на постачальника в разі відсутності факту реєстрації податкової накладної в ЄРПН більше не є підставою для включення таких сум до податкового кредиту покупця, в будь-якому разі необхідно проводити реєстрацію.

• Методи запобігання податковим ризикам, зокрема:

– реформування податкової системи відповідно до обраних теоретичних засад її побудови;

– належне виконання принципів, що регулюють відносини у сфері оподаткування;

– підтримання фіскальної спрямованості податкової системи на стале економічне зростання;

– удосконалення організації операційної діяльності податкових департаментів і внутрішнього контролю;

– перехід від каральної до стимулювальної функції у сфері оподаткування.

• Підхід до оцінки податкового навантаження на мікроекономічному рівні, з позицій підприємства, що ґрунтується на агрегуванні податків, а також формалізовано методіку нарахування податків.

• Схему агрегування податків для надання кількісної оцінки податкового навантаження на окремі елементи фінансового потенціалу та в цілому на результат діяльності підприємства.

➤ Оскільки банки виступають індикаторами нестабільності та глобальних структурно-функціональних змін, фінансова стійкість банківської системи впливає на структурну збалансованість усієї економіки. Виходячи із відкритості природи, специфіки функцій, банки є відповідальними за забезпечення ліквідності та розподіл ризиків у фінансово-економічних системах. З огляду на це:

– обґрунтовано доцільність і переваги застосування інструментарію нейронних мереж, а саме методіки структурно-функціональних груп, побудованих з використанням карт Кохонена, для аналізу складних систем,

оцінювання динамічних змін їхніх характеристик та виокремлення об'єктів, що мають підвищений ризик зловживань на регульованому фондовому ринку. Об'єкти (угоди) зі стандартними, близькими характеристиками розміщуються поруч у середині карти, а об'єкти, що мають значні відмінності, розташовуються на її межах;

– ураховуючи досить розгалужену структуру фондового ринку та значну кількість операцій, відповідна інформація має опрацьовуватись автоматично в режимі реального часу. Для обробки отриманих масивів інформації доцільно використовувати метод СФГ, зорієнтований на пошук закономірностей у великих масивах даних;

– здійснено аналіз розподілу банків України на однорідні групи й характеристики фінансового стану кожної групи з використанням нейронної мережної моделі кластеризації – самоорганізаційних карт Кохонена. Доведено, що запропоновані методи уможливають ранню діагностику загроз втрати фінансової стабільності банків, удосконалення системи оцінних показників контролю за діяльністю банків;

– проаналізовано проблеми банківського нагляду в Україні та визначено їхню залежність від недостатньої розробки нормативних документів для практичної реалізації;

– удосконалено підхід до визначення понятійного апарату. Доведено, що поняття «наглядова діяльність» ширше, ніж «банківський нагляд»;

– доведено, що модель банківського нагляду, коли наглядова діяльність здійснюється тільки центральним банком, в умовах недосконалості правової бази та корупції дає можливість маніпулювати методиками банківського нагляду, застосовувати суворіші наглядові підходи та заходи до окремих банків, що може спричинити не лише погіршення їхнього фінансового стану, але й навмисне знищення;

– узагальнюючи Базельські принципи, визначено засади організації ефективного банківського нагляду, систематизовано основні підходи до його організації.

Подальші дослідження мають стосуватися насамперед систем діагностики та контролю фінансового стану банку, оперативного реагування на виникнення проблем у банківській діяльності, контролю за наявністю та ефективністю систем управління ризиками в банках, методики обчислення і значень обов'язкових економічних нормативів, процедур нагляду на індивідуальній і консолідованій основі, заходів щодо протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, недостатності правового регулювання реорганізації та ліквідації банків, зміцнення прозорості банківської діяльності, вдосконалення підходів до розкриття інформації у фінансовій звітності. Вдосконаленню банківського нагляду в Україні сприятиме застосування моделі, яка передбачатиме його здійснення Національним банком України спільно з іншими контрольними органами.

➤ Сучасні фінансові ринки мають складну структуру, характеризуються різноманітними ризиками, здатними транслювати й поширювати їх через учасників на всю економіку. Без задовільного регулювання ринки

банківських та небанківських фінансових послуг, фондові, товарні, строкові, відсоткові, валютні ринки стають джерелом фінансових шоків – на відміну від ситуації, коли в умовах прозорої та адекватно контрольованої діяльності ринку його учасники підтримують і поширюють стабільність розвитку до всіх пов'язаних контрагентів.

Для обробки великих масивів даних не можна вважати достатнім використання традиційних статистичних інструментів, оскільки значення динамічних рядів великої розмірності, накопичених упродовж тривалого часу, мають приховані внутрішні закономірності, виявлення яких потребує адекватних математичних підходів та унеможливорює застосування «ручного керування». Для опрацювання великих масивів інформації необхідно використовувати адекватний математичний апарат.

- Для належного виконання функцій державного регулятора фондового ринку необхідні чіткі правила діяльності, що міститимуть умови застосування заходів впливу, санкції за їх порушення. Прозорі й однозначні формулювання створюють необхідне підґрунтя для злагодженої роботи учасників ринків.

- Для фондового ринку має бути впроваджена дієва система аналізу, застосування якої має стати обов'язковим попереднім етапом у процесі встановлення наявності ознак маніпулювання ринком, подальшого розгляду справи та правозастосування. Правозастосування без обов'язкового попереднього використання даних системи аналізу слід заборонити.

- Система аналізу має ґрунтуватися на переліку встановлених структурних індикаторів, які повинні визначати основні характеристики ринку з особливостями їхнього профілю ризику. Структурні індикатори призначені надавати максимально повну характеристику ринку, й тому їхній вибір має бути адаптованим до конкретного стану фондового ринку України.

Проаналізовано також можливість розв'язання проблеми монопольного ціноутворення як фактора прискорення інфляції та продовження економічного розвитку країни на основі експортного потенціалу сировинних галузей, інфляційної емісії.

➤ Дослідження причин і наслідків інфляції в Україні дає можливість зробити висновок, що інфляційні процеси в останні роки були спричинені низкою факторів монетарного та немонетарного характеру. Інфляційні процеси в Україні не можна вважати такими, що створюють нездоланні перепони для стрімкого економічного зростання: приплив іноземної валюти внаслідок зростання експорту гарантує відносну курсову стабільність гривні; зростання доходів населення стимулює споживчий попит, а зростання вартості активів (нерухомості, землі) приваблює спекулятивні іноземні капітали. Якщо зважена монетарна політика дає можливість утримувати курсову стабільність за рахунок припливу іноземної валюти й не провокуватиме додаткові інфляційні ризики, є всі підстави збільшувати ВВП країни. Водночас складна соціально-економічна ситуація в країні потребує запровадження ефективніших заходів щодо подолання інфляції та бідності, демонополізації економіки.

➤ Виявлено основні дискусійні питання щодо регулювання криптоіндустрії в нашій державі. Доведено, що розвиток цифрової економіки уможливить створити передумови для розвитку економіки на базі новітніх технологій і приведе до надходження додаткових високотехнологічних інвестицій. Це, зі свого боку, має підвищити конкурентоспроможність України на світовому ринку.

Проведено порівняльну характеристику, визначено переваги та недоліки законопроектів щодо регулювання криптоіндустрії.

Проаналізовано динаміку основних показників роботи банківської системи України, на основі чого визначено комплекс заходів для підвищення ефективності її функціонування, зокрема необхідно:

- підвищити рівень капіталізації банків через залучення додаткового акціонерного капіталу;
- підвищувати надані показники ліквідності банків шляхом удосконалення інструментарію регулювання ліквідності та перегляду нормативів ліквідності, чому сприяє введений у 2018 р. новий норматив ліквідності LCR;
- активно розвивати і впроваджувати ризик-менеджмент як ефективний інструмент реагування та запобігання системному ризику;
- посилити рівень консолідації банків шляхом підвищення якості й конкурентоспроможності банківських послуг.

➤ Аналіз стану вітчизняного банківського сектора дав змогу виявити основні проблеми, розв'язання яких сприятиме підвищенню його фінансової стійкості та надійності.

Запропоновано авторський підхід до калькуляції собівартості й визначення ціни банківських переказів у межах наявних платіжних систем. Розглянуто можливі шляхи зниження тарифів на безготівкові перекази за рахунок перерозподілу доходів усередині банку, що дасть можливість залучити на обслуговування більшу кількість клієнтів. Виходячи із викладеного вище, можна зробити такі висновки:

- платіжна система є елементом фінансової інфраструктури, що суттєво впливає на ефективність управління економікою та втілення монетарної політики держави. Тому наявність надійної та швидкодіючої системи платежів і розрахунків є основою розвитку будь-якої економіки;
- пропонована методика розрахункового обслуговування клієнтів дозволяє за невеликих витрат часу та матеріальних ресурсів одержати досить достовірні дані про вартість і прибутковість/збитковість банківських послуг;
- кошти на рахунках вкладів до запитання мають розміщуватись у високоліквідних недохідних активах та низькодохідних ліквідних активах, зокрема у міжбанківському кредиті. Сума доходів, отримана в результаті використання цієї категорії ресурсів, має стати джерелом зниження вартості послуг з банківського переказу;
- використання внутрішньобанківських доходів для покриття витрат, пов'язаних зі здійсненням розрахункового обслуговування, є джерелом зменшення тарифу на безготівкові перекази як одні з основних і поширених видів послуг банку.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Аникин В. И. Визуальное табличное моделирование клеточных автоматов в Microsoft Excel : монография / В. И. Аникин. – Тольятти : ПВГУС, 2013. – 324 с.
2. Байдукова Н. В. Методология формирования и функционирования платежной системы [Электронный ресурс] : автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра эк. наук : спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / Байдукова Наталья Владимировна ; ГОУВ-ПО «СПб гос. ун-т эк. и финансов». – СПб, 2007. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/metodologiyaformirovaniya-i-unktsionirovaniya-platezhnoisistemy>
3. Банківська система: НБУ підвів підсумки 2017 року та окреслив ризики 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://finbalance.com.ua/news>
4. Банківський нагляд у ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.stakeholder.com.ua/expertise/bankivskij-naglyad-u-yes.html>
5. Банківський сектор України: реалії та перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vashbankir.com/financial-literacy/articles/bankovskiy-sektor-ukrainy-realii-i-perspektivy.html?hl=uk>
6. Біткоїн – у чому його феномен [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uainfo.org/blognews/1511187394-bitkojin-u-chomu-yogo-fenomen.html>
7. Бор М. З. Менеджмент банків. Організація, стратегія, планування / М. З. Бор, В. В. Пятенко. – М. : Финансы и статистика, 2000. – С. 16–17.
8. Бордюк О. Системи банківського нагляду зарубіжних країн [Електронний ресурс] / Бордюк О. – Режим доступу : http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/996?view=material
9. Буркин М. Хронометрирование банковских операций [Электронный ресурс] / Максим Буркин, Александр Васин, Борис Горюхин // Банковские технологии. – 2001. – № 4. – С. 70. – Режим доступа : <http://www.bankmib.ru/1972>
10. Вовчак О. Д. Платіжні системи : навч. посібник / О. Д. Вовчак, Г. Є. Шпаргало, Т. Я. Андрейків. – К. : Знання, 2008. – 341 с.
11. Волков В. Що означатиме легалізація криптовалюти [Електронний ресурс] / Волков В. – Режим доступу : <http://uainfo.org/blognews/1505894368-shcho-oznachatime-legalizatsiya-kriptovalyuti.html>
12. Волохата В. Є. Функціонування платіжних систем України на сучасному етапі їх розвитку / В. Є. Волохата, А. А. Чубенко // Молодий вчений. – 2014. – № 7 (10). – С. 63–67.
13. Гайдак Д. Внутрішній госпрозрахунок у банку / Д. Гайдак // Вісник НБУ. – 2002. – № 11. – С. 12–14.
14. Ганусик Ю. Б. Інструментарій антиінфляційного регулювання в умовах циклічних коливань / Ю. Б. Ганусик // Бізнес Інформ. – 2017. – № 9. – С. 199–205.

15. Гарбузова В. С. Сучасний стан та особливості розвитку іпотечного кредитування в Україні / В. С. Гарбузова // Економіка і суспільство. – 2017. – № 10. – С. 69–74.

16. Гриценко В. Г. Использование функционально-стоимостного анализа в планировании деятельности банка / В. Г. Гриценко // Вісник УАБС НБУ. – 2003. – № 1. – С. 26–27.

17. Данченко О. Чи є перспектива у криптовалютах в Україні? [Електронний ресурс] / Данченко О. – Режим доступу : <http://uainfo.org/blognews/1504167040-chi-e-perspektiva-u-kriptovalyut-v-ukrayini-html>

18. Дебок Г. Анализ финансовых данных с помощью самоорганизующихся карт / Г. Дебок, Т. Кохонен ; Нац. фонд подготовки кадров : пер. с англ. – М. : АЛЬПИНА, 2001. – 317 с.

19. Доларовий ВВП України виріс за 2017 рік на 20,5 % [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.5.ua/ekonomika/dolarovyi-vvp-ukrainy-vy-ris-za-2017-rik-na-205-167140.html>

20. Дрешер Д. Основы блокчейна: вводный курс для начинающих в 25 небольших главах / Дрешер Д. – М. : ДМК Пресс, 2018. – 196 с.

21. Дуброва Н. П. Теоретичні аспекти споживчого та іпотечного кредитування / Н. П. Дуброва, А. В. Лепеха // Молодий вчений. – 2017. – № 1. – С. 582–585.

22. Євросоюз вирішив боротися з анонімністю біткоїн-платформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://glavcom.ua/world/observe/jevrosoyuz-virishiv-borotisyaz-anonimnistyu-bitkojin-platform-459643.html>

23. Жежерун Ю. В. Сучасний стан ринку іпотечного кредитування в Україні [Електронний ресурс] / Жежерун Ю. В. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/2017-ekonomika-i-menedzhment/12_zhezherun.htm 5

24. Заруцька О. П. Банківський нагляд з використанням структурно-функціонального аналізу: теорія, світовий і вітчизняний досвід : монографія / О. П. Заруцька. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2013. – 379 с.

25. Заячківська О. В. Аналіз наявного стану інфляційних процесів в Україні / О. В. Заячківська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2017. – Вип. 25. – Ч. 2. – С. 34–38.

26. Звіт про фінансову стабільність, червень 2017 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=32236491

27. Звіт про фінансову стабільність, грудень 2017 [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=32236491

28. Зубарев А. Внутренний хозрасчет в банке, трансфертное ценообразование / А. Зубарев // Банковское дело. – 2001. – № 1. – С. 14–17.

29. Зубченко Л. А. Тарифы на услуги французских банков / Л. А. Зубченко // Банковские услуги. – 2005. – № 6. – С. 25–28.

30. Карпа І. С. Діагностування іпотечного житлового кредитування у контексті розширення доступу до кредиту з боку економічних агентів / І. С. Карпа // Економічний аналіз. – 2017. – № 2. – С. 98–104.

31. Кейси М. Эпоха криптовалют. Как биткоин и блокчейн меняют мировой экономической порядок / М. Кейси, П. Винья. – М. : Изд-во Манн, Иванов и Фербер, 2015. – 305 с.

32. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс] : Постанова Правління Національного банку України від 18 червня 2015 р. № 391. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=18563297>

33. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року (оновлена) [Електронний ресурс] : Постанова Правління Національного банку України від 18 червня 2015 р. № 391 (у редакції рішення Правління Національного банку України від 31 травня 2018 р. № 304). – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43352266>

34. Кораблін С. О. Сукупна пропозиція і оптимальна інфляція / С. О. Кораблін // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 1. – С. 9–32.

35. Кораблін С. О. Україна: економічна нестійкість та вади сировинної спеціалізації / С. О. Кораблін // Вісник НАН України. – 2017. – № 10. – С. 10–21.

36. Косован К. С. Трансфертное ценообразование в коммерческом банке / К. С. Косован // Деньги и кредит. – 1999. – № 11. – С. 28–34.

37. Кочетков В. М. Організація управління фінансовою стійкістю банку в ринкових умовах : монографія / В. М. Кочетков. – К. : Вид-во Європейського університету, 2003. – 300 с.

38. Кошовий О. Фондовий ринок: що відбувається з експертним забезпеченням? / О. Кошовий // Юридична газета. – 2018. – № 24–25. – С. 42–43.

39. Кошовий О. Що не так з законопроектами НКЦПФР? [Електронний ресурс] / Кошовий О. – Режим доступу : https://dt.ua/ECONOMICS/scho-ne-tak-z-zakonoproektami-nkcpfr-282689_html

40. Лебедик Г. В. Стан та перспективи організації безготівкових розрахунків в Україні / Г. В. Лебедик // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 22. – С. 166–171.

41. Лук'яненко І. Г. Оцінка ймовірності настання кризових явищ в фінансовому секторі України / І. Г. Лук'яненко // Бізнес Інформ. – 2011. – № 5 (2). – С. 50–54.

42. Любіч О. О. Аналіз бізнес-моделі державних банків в Україні / О. О. Любіч, Г. П. Бортніков, Г. О. Панасенко // Фінанси України. – 2016. – № 10. – С. 7–38.

43. Ляховец А. В. Кластеризация с помощью нейронной сети Кохонена и модифицированного алгоритма иерархической кластеризации Хамелона в различных предметных областях / А. В. Ляховец // Реєстрація, зберігання і обробка даних. – 2013. – Т. 15. – № 1. – С. 53–58.

44. Макроекономічні показники [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України : офіційний сайт. – Режим доступу : <https://www.ukrstat.gov.ua>

45. Максименко А. В. Нові вектори сучасної податкової архітектури / А. В. Максименко // Економічний аналіз. – 2017. – № 2. – Т. 27. – С. 111–115.

46. Марцин В. С. Інфляційні процеси, причини їх виникнення та шляхи подолання в Україні / В. С. Марцин // Регіональна економіка. – 2012. – № 1. – С. 21–30.

47. Масленченков Ю. С. Технология и организация работы банка: теория и практика / Масленченков Ю. С. – М., 1998. – 220 с.

48. Матвійчук А. В. Аналіз та прогнозування розвитку фінансово-економічних систем із використанням теорії нечіткої логіки : навч. посібник / Матвійчук А. В. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 208 с.

49. Мельничук О. І. Ринок платіжних карток в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку / О. І. Мельничук // Студентський вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – 2015. – Вип. 1 (3). – С. 100–103.

50. Методичні рекомендації зі встановлення наявності ознак маніпулювання цінами на фондовому ринку : наказ Голови НКЦПФР від 19 серпня 2013 р. № 445. – К. : НКЦПФР, 2013. – 25 с.

51. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України [Електронний ресурс] : Постанова Правління Національного банку України від 02 серпня 2004 р. № 361. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua>

52. Михеев А. Учет доходов подразделений банка при децентрализованном управлении финансовыми ресурсами / А. Михеев // Банковские технологии. – 2001. – № 11. – С. 52–56.

53. Могайар У. Блокчейн для бизнеса / Уильям Могайар ; [пер. с англ. Д. Шалаевой]. – М. : Эксмо, 2018. – 104 с.

54. Муфтій Єгипту: Біткоїн заборонений ісламом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://glavcom.ua/news/muftiy-jegiptu-bitkojin-zaboroniy-islamom-463501.html>

55. Названі найбільш збиткові і прибуткові банки 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/news/2018/02/8/633889>

56. Національний банк визначив мінімальне обов'язкове значення LCR з грудня 2018 року на рівні 80 % [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=80799393&cat_id=55838

57. НБУ почне впроваджувати Базельські принципи в банківський нагляд до кінця березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.rbc.ua/rus/news/nbu-nachnet-vnedryat-bazelskie-printsipy-1454334347.html>

58. Ольхова Р. Г. Современный банк: от оценки рентабельности до особенностей системы управления доходностью / Р. Г. Ольхова // Банковские услуги. – 2001. – № 7–8.

59. Основні принципи ефективного банківського нагляду (Основні Базельські принципи) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=45251>

60. Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index>
61. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
62. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua>
63. Офіційний сайт Фінансового порталу «Мінфін» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minfin.com.ua>
64. Павлов Р. А. Рання діагностика банкрутства банків : дис. ... канд. екон. наук. : спец. 08.00.08 / Р. А. Павлов. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2008. – 237 с.
65. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України. Кодекс від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. – Режим доступу : <https://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 05.10.2018)
66. Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями [Електронний ресурс] : Постанова Правління Національного банку України від 30 червня 2016 р. № 351. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>
zakon.rada.gov.ua
67. Поппер Н. Цифровое золото: невероятная история Биткойна / Натаниэль Поппер. – М. : ООО «И. Д. Вильямс», 2016. – 386 с.
68. Порядок запобігання маніпулюванню цінами під час здійснення операцій з цінними паперами на фондовій біржі [Електронний ресурс] : рішення ДКЦПФР від 14 червня 2011 р. № 716. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/z1045-11>
69. Прасолова С. П. Вдосконалення розрахунку ціни кредиту банку для забезпечення його конкурентоспроможності на фінансовому ринку України / С. П. Прасолова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. – Суми : УАБС НБУ, 2003. – Т. 7. – С. 163–168.
70. Прасолова С. П. Визначення ціни кредиту – основна складова кредитної стратегії банку в ринкових умовах / С. П. Прасолова // Вісник НБУ. – 2003. – № 3. – С. 52–54.
71. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
72. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кредитування [Електронний ресурс] : Закон України від 3 липня 2018 р. № 2478-VIII. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2478-19>
73. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту інвесторів від зловживань на ринках капіталу [Електронний ресурс] : проект Закону України від 4 липня 2018 р. № 6303-д. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64343

74. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України [Електронний ресурс] : Постанова Національного банку України від 17 квітня 2016 р. № 242. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0242500-16>

75. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 30 жовтня 1996 р. № 448/96-ВР. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80>

76. Про забезпечення комплексного контролю податкових ризиків з ПДВ [Електронний ресурс] : наказ Державної фіскальної служби України від 28 липня 2015 р. № 543. – Режим доступу : www.sfs.gov.ua

77. Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс] : Постанова Правління НБУ від 12 травня 2015 р. № 312. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0312500-15>

78. Про іпотеку [Електронний ресурс] : Закон України від 5 червня 2003 р. № 898-IV. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/898-15>

79. Про Національний банк України [Електронний ресурс] : Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>

80. Про особливості здійснення оцінки стійкості банків і банківської системи України у 2018 році [Електронний ресурс] : Постанова Правління НБУ від 14 серпня 2018 р. № 94. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0094500-18/ed20180814>

81. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки [Електронний ресурс] : проект Закону України від 1 вересня 2017 р. № 7055. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62443

82. Радіонов Ю. Д. Фінансова безпека України: проблеми та шляхи забезпечення / Ю. Д. Радіонов // Економіка та держава. – 2015. – № 11. – С. 55–59.

83. Реєстр справ про правопорушення на ринку цінних паперів на веб-сайті НКЦПФР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [enforcements&filter_type_offender=&filter_offense_type=900&search=#win2](http://www.nkcpfr.gov.ua/enforcements&filter_type_offender=&filter_offense_type=900&search=#win2)

84. Решоткин К. А. Оценка рыночной стоимости коммерческого банка / Решоткин К. А. – М. : ТЕСИС, 2002. – 217 с.

85. Річний звіт АТ «Ощадбанк» за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.oschadbank.ua/upload/iblock/483/SSBU_16fsu_separate.pdf

86. Річний звіт Національного банку України за 2015 рік [Електронний ресурс] / Департамент статистики та звітності Національного банку України. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>

87. Річний звіт Національного банку України за 2016 рік [Електронний ресурс] / Департамент статистики та звітності Національного банку України. – Режим доступу : [http:// www.bank.gov.ua](http://www.bank.gov.ua)

88. Річний звіт Національного банку України за 2017 рік [Електронний ресурс] / Департамент статистики та звітності Національного банку України. – Режим доступу : [http:// www.bank.gov.ua](http://www.bank.gov.ua)

89. Свон М. Блокчейн: Схема новой экономики / Мелани Свон : [пер. с англ.]. – М. : Олимп-Бизнес, 2017. – 240 с.

90. Семенча І. Є. Фінансовий стан банку у розрізі реформування банківської системи України / Ілона Євгенівна Семенча, Олексій Володимирович Письменний // Економічний аналіз : зб. наук. праць Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль : ТНЕУ «Економічна думка», 2017. – Т. 27. – № 2. – С. 122–129.

91. Синки Дж., мл. Управление финансами в коммерческих банках / Джозеф Ф. Синки. – М. : Catallaxy, 1999. – 788 с.

92. Стоянова Е. С. Финансовый менеджмент / Стоянова Е. С. – М. : Перспектива, 2000. – 527 с.

93. Стратегія Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=64754192>

94. Тапскотт Д. Технология блокчейн: то, что движет финансовой революцией сегодня / Дон Тапскотт, Алекс Тапскотт ; [пер. с англ. К. Шашковой, Е. Ряхиной]. – М. : Эксмо, 2017. – 270 с.

95. Телицька Т. О. Організація управлінського обліку результатів діяльності комерційного банку / Т. О. Телицька // Вісник НБУ. – 2000. – № 7. – С. 20–22.

96. Тертишник В. Доктринальні проблеми відповідальності за зловживання на фондовому ринку / В. Тертишник, О. Кошовий // Підприємництво, господарство і право. – 2018. – № 6. – С. 283–288.

97. Тихомиров А. Ю. О системе внутреннего контроля в банках / А. Ю. Тихомиров // Деньги и кредит. – 2002. – № 3. – С. 56–63.

98. Тіверіадська Л. В. Інфляційні процеси та їх соціально-економічні наслідки в Україні / Л. В. Тіверіадська, А. М. Якименко // Економічний простір. – 2015. – № 93. – С. 175–188.

99. Тютюнник А. В. Бюджетное планирование в коммерческом банке / А. В. Тютюнник // Бухгалтерия и банки. – 2000. – № 6. – С. 43–48.

100. У США офіційно визнали біткоїн? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://glavcom.ua/economics/finances/u-ssha-oficiyno-viznali-bitkojin-455979.html>

101. Устинова І. П. Міжнародні практики організації банківської моделі для реформування банківського нагляду в Україні / І. П. Устинова, Ю. І. Полторацька // Юридичний вісник. – 2017. – № 1 (42). – С. 86–91.

102. Фабрика мільйонерів. Як Україна видобуває Bitcoin [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://glavcom.ua/economics/finances/fabrika-milyonerivbr-yak-ukrajina-vidobuvaje-bitcoin-432019.html>

103. Фінансова звітність банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097
104. Фінансове право України : підручник / за ред. М. Н. Кучерявенка. – К : Юринком Інтер, 2006. – 320 с.
105. Ціна держави. Бюджет. Доходи [Електронний ресурс] / Проект CASE Україна. – Режим доступу : <https://www.cost.ua/budget/revenue>
106. Шевцова Е. И. Процессы организации управления структурными формированиями банка / Е. И. Шевцова, И. В. Ивашина. – Днепропетровск : Наука и образование. – 2002. – 198 с.
107. Шульгин А. В. Внутренний контроль и управление рисками в коммерческом банке / А. В. Шульгин // Финансы и кредит. – 2001. – № 13. – 63–65.
108. Ягупова К. А. Сучасні тенденції розвитку банківської іпотеки в Україні в умовах кризи / К. А. Ягупова // Экономика и управление. – 2013. – № 1. – С. 97–102.
109. OECD Consumption tax trend [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/tax-database.htm>
110. Severin E. Self organizing maps in corporate finance: Quantitative and qualitative analysis of debt and leasing Self organizing maps in corporate finance: Quantitative and qualitative analysis of debt and leasing / E. Severin // Neurocomputing. – 2010. – Vol. 73. – № 10–12. – P. 2061–2067.
111. Was the Subprime Crisis Unique? An Analysis of the Factors that Help Predict Banking Crises in OECD Countries / R. Barrell, E. Davis, D. Karim, I. Liadze // NIESR Discussion Paper. – 2015. – № 363.

Наукове видання

**ВПЛИВ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ
НА СТАБІЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ**

Монографія

Редактори: *Т. П. Дерев'янка, Л. І. Малигіна,
О. О. Смирнова, І. В. Орищій*
Комп'ютерна верстка: *О. О. Іщенко, Т. Г. Пунтус*

**Підписано до друку 13.08.2019. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 8,25. Облік.-вид. арк. 7,33. Наклад 300 прим.
Замовлення № 66.**

**Дніпро: Університет митної справи та фінансів
(свідоцтво про видавничу діяльність ДК № 6198 від 24.05.2018 р.)
49000, м. Дніпро, вул. Володимира Вернадського, 2/4**